

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
“MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ”

əlyazması hüququnda

Mehdibəyli Günay Əbülfəz qızı
(Magistrantın A.S.A)

“Mərkəzi bank və onun əməliyyatları”
mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı 060403 “Maliyyə ”

İxtisaslaşma Bank işi

Elmi rəhbər:

Dosent Bəşirov R.A.

Magistr proqramının rəhbəri :

i.e.d professor Rzayev R.M

Kafedra müdiri: i.e.d professor Z.F.Məmmədov

BAKİ- 2015

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Müasir dövlətin bank sistemində mərkəzi bankın əsas rolu və mövqeyi bu ölkədə bazar iqtisadiyyatının səviyyəsi və xarakteri ilə müəyyənləşir ki, bu münasibətləri sabit hesab etmək düzgün olmazdı. Bunun ən parlaq tərənnümü bazar münasibətlərinin müxtəlif mərhələlərində mərkəzi bankın rolunun dəyişməsidir. Mərkəzi Bank bazar infrastrukturunun mühüm tərkib elementi olan kredit sisteminin fəaliyyətini həyata keçirən və tənzimləməsini təmin edən bir orqandır. İqtisadi siyasətinin tərkib hissəsi olan pul-kredit siyasəti vasitəsilə dövlət iqtisadi inkişafın məqsədlərinə və mürəkkəb iqtisadi proseslərə , o cümlədən , məcmu milli məhsulun həcminə , inflyasiya tempinə , milli valyuta məzənnəsinə , investisiya prosesinə təsir göstərir. Bazar iqtisadiyyatlı ölkələrdə pul-kredit siyasətinin işlənilib hazırlanmasını və reallaşdırılmasını ,ölkənin bank sektorunun yüksək səviyyədə fəaliyyətini , milli valyutanın alıcılıq qabiliyyətinin qorunub saxlanmasını və s. mərkəzi banklar həyata keçirir.

Yuxarıda göstərilən məqsədlər , vasitələr ,fəaliyyət istiqamətləri ölkədən ölkəyə fərqlənərək ölkənin iqtisadi səviyyəsindən, struktur xüsusiyyətlərindən , inkişaf mərhələsindən və s. amillərdən xeyli dərəcədə asılıdır. Bu baxımdan Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankının bazar iqtisadiyyatı dövründə ölkə iqtisadiyyatında oynadığı rolu , onun fəaliyyət istiqamətləri , vəzifə və funksiyaları , təsir vasitələrinin öyrənilməsi böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Magistr dissertasiyasının əsas məqsədi Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankının iqtisadi proseslərə təsir mexanizmlərini tədqiq edərək iqtisadiyyatda onun rolunu qiymətləndirmədən ibarətdir.

Dissertasiya işində qarşıya qoyulmuş məqsəddən irəli aşağıda göstərilən vəzifələrin tədqiqi nəzərdə tutulmuşdur :

- Mərkəzi Bankların təkamülü və təşkilati formaları ;
- Mərkəzi Bankın məqsəd və vəzifələri ;
- Mərkəzi Bankın əməliyyatları ;
- Pul-kredit siyasətinin əsas vəzifələri və funksiyaları ;
- Bank sisteminin tənzimlənməsində Mərkəzi Bankın vəzifələri ;
- Mərkəzi Bankın maliyyə bazarlarına təsiri ;
- Bank sisteminin inkişafında Mərkəzi Bankın strategiyası.

Dissertasiya işinin predmeti bazar iqtisadiyyatı şəraitində Mərkəzi Bankın iqtisadiyyata təsir mexanizmləridir, işin obyektı isə Mərkəzi Bankın fəaliyyətidir.

Dissertasiya işinin metodoloji və nəzəri əsaslarını iqtisad elminin klassiklərinin əsərləri, Azərbaycan və xarici ölkə alimlərinin Mərkəzi Bankların pul-kredit və digər fəaliyyət sahələrində elmi-tədqiqat işləri, pul-kredit siyasəti üzrə Milli Məclisin qəbul etdiyi hüquqi sənədlər, Nazirlər Kabinetinin və Azərbaycan Prezidentinin Mərkəzi Bankın pul-kredit siyasəti sahəsində qərar və sərəncamları, Mərkəzi Bankın normativ sənədləri və analitik materialları, müxtəlif statistik məlumatlar mənbələri təşkil edir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi :

- Mərkəzi Bankın çeşidli pul- kredit siyasəti alətləri dəstindən səmərəli istifadə etməklə kredit bazarındakı likvidliyə təsir göstərir.
- Mərkəzi Bankın kredit təşkilatları üçün müəyyən etdiyi iqtisadi normativlərin və bank nəzarətinin təkmilləşdirilməsi.

Dissertasiya işinin birinci fəslində mərkəzi bankların təkamülü və təşkilati formaları , Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankının əsas vəzifələri və funksiyaları araşdırılır.

Dissertasiya işinin ikinci fəslə Mərkəzi Bankın aktiv və passiv əməliyyatlarına həsr edilmiş , mərkəzi bankın aktivlərinin və passivlərinin tərkibi araşdırılmışdır.

Dissertasiya işinin üçüncü fəslində Mərkəzi Bank tərəfindən pul-kredit siyasətinin işlənməsi və həyata keçirilməsi, pul-kredit siyasətinin makroiqtisadi yekunları , maliyyə bazarlarına , depozit , dövlət qısamüddətli istiqrazları , valyuta banklararası pul bazarına, kredit qoyuluşlarına Mərkəzi Bankın əməli tədbirləri təhlil olunur , bank sisteminin inkişaf strategiyası, burada nəzərdə tutulan tədbirlər araşdırılır. Bank sisteminin tənzimlənməsində onun vəzifələri təhlil olunur.

Buraxılış işinin sonunda nəticələr və ədəbiyyat siyahısı verilir.

I FƏSİL.Dünya iqtisadiyyatında Mərkəzi Bank institutlarının yeri.

1.1 Mərkəzi Bankların yaranması və fəaliyyət istiqamətləri.

Bank sisteminə malik istənilən ölkənin pul-kredit sistemlərinin əsasını mərkəzi banklar təşkil edir.

Müasir dövlətin bank sistemində mərkəzi bankın əsas rolu və mövqeyi bu ölkədə bazar iqtisadiyyatının səviyyəsi və xarakteri ilə müəyyənləşir ki, bu münasibətləri sabit hesab etmək düzgün olmazdı. Bunun ən parlaq tərənnümü bazar münasibətlərinin müxtəlif mərhələlərində mərkəzi bankın rolunun dəyişməsidir.

Mərkəzi bank fikri, əsasən bazarın və ümumiyyətlə maliyyə sektorunun gələcək inkişafının dövlətin tənzimləyici orqanı olan mərkəzi banksız qeyri mümkün olduğunu ortaya çıxaran bazar münasibətlərinin inkişaf etdiyi dövlətlərdə yaranmışdır.

Əksər qərb ölkələrində XIX əsrin ortaları XX əsrin əvvəllərində mərkəzi bankın funksiyaları müəyyən banklarla həyata keçirilirdi. Beləliklə də 1848-ci ildə Fransa bankı ölkənin vahid emissiya mərkəzi oldu. Bundan sonra 1874-cü ildə Reyxsbank və İspaniya Bankı, 1913-cü ildə ABŞ-da FES vahid emissiya mərkəzinə çevrildi.

İlk mərkəzi bankların dünya bank sistemində yaranması isə bundan əvvələ təsadüf edir. İlk mərkəzi bank 1668-ci ildə yaranmış İsveç Mərkəzi bankı olan Riskbank olmuşdur. Bundan bir qədər sonra, 1694-cü ildə banknot emissiya etmək hüququna malik olan İngiltərə Bankı yaranmış oldu. Yeni bank tərəfindən buraxılan və qızıla sərbəst dəyişdirilən banknotlar etibarlı ödəmə vasitəsinə çevrilərək İngiltərənin dövryyəsinə daxil olmuş oldu. Bir yarım əsrə yaxın İngiltərə Bankı

1694-cü ildə yazılmış kral xartiyasına (əlyazma) əsasən müəyyənlanmış prinsiplərə uyğun ölkədə mərkəzi bank rolunu yerinə yetirmiş oldu. Bu rol qanuni olaraq 1884-cü ildə Robert Pil Aktı əsasında möhkəmləndi.

«Aşağıdan yuxarıya» doğru inkişaf edən İngiltərə Bankından fərqli olaraq Rusiya Dövlət Bankı 1860-cı ildə «yuxarıdan» təsdiq edildi. Bu zaman, əgər

Almaniyada Reyxsbank və İngiltərə Bankı sərbəst kredit-emissiya mərkəzləri kimi çıxış edirdilərsə, Rusiya Dövlət Bankı Maliyyə Nazirliyinə təbə idi.

Bank sırasından mərkəzi bankın ayrılması ölkədə *ikipilləli bank sisteminin* yaranması deməkdir. Bu pillənin başında isə aydın məsələdir ki, mərkəzi bank durur.

Öz növbəsində onu da qeyd etmək lazımdır ki, ikipilləli bank sisteminin yaranmasının vacibliyi bazar münasibətlərinin ziddiyyətli xarakterindən qaynaqlanır. Belə ki, bir tərəfdən bu münasibət xüsusi maliyyə resurslarından sərbəst istifadəni tələb edir ki, bu da ikipilləli bank sisteminin aşağı pilləsinin elementləri ilə təmin olunur, digər tərəfdən isə, bu münasibətlərə dövlət tənzimlənməsi vacibdir ki, bu da xüsusi institutun - mərkəzi bankın olmasını tələb edir.

Beləliklə də, mərkəzi bankların yaranması bir növ tarixi kəşfdir ki, bu da özlüyündə sahibkarlıqda sərbəstliyi qorumaqla bazara effektiv yiyələnməyə imkan yaradır. İlk formada mərkəzi bank termini ən iri bank anlayışına uyğun gəlirdi. Lakin getdikcə mərkəzi banklar bir sıra spesifik funksiyaları monopoliya etdilər və tarixi inkişafın müəyyən mərhələsində isə dövlətlər bu bankları milliləşdirməyə başladılar.

Bununla yanaşı mərkəzi bankların mahiyyəti və prinsipləri dəyişməz olaraq qaldı və prinsiplər dövlətlə iqtisadiyyat arasında vasitəçilik etmək, ölkəyə kredit axımının tənzimləməkdən ibarət idi. Mərkəzi bankın üzərinə hansı funksiya düşürsə-düşsün bu bank həmişə tənzimləyici orqan olaraq qalır.

Beləliklə mərkəzi bank, ilk növbədə dövlətlə iqtisadiyyat arasında vasitəçidir və vasitəçi kimi qanunvericiliklə təsdiqlənmiş alətlər vasitəsilə pul və kredit axımını tənzimləyən bir təşkilatdır.

Federal ehtiyat sistemi-1913-cü ildə Federal ehtiyat sistemi (FES) haqqında

qanunun qəbul edildiyi dövrdə ABŞ-da 20000 bank faliyyət göstərirdi. Onların 7000-i emissiyalı milli banklar idi, qalanları isə öz ştatlarının qanunları ilə fəaliyyət göstərirdi və banknotların emissiya hüququna malik deyildilər. ABŞ-ın bütün ərazisi 12 dairəyə bölünmüşdür. Hər bir dairədə kapitalı 4 milyon dollardan

az olmayan federal ehtiyat bankı təsis edilmişdir. Əvvəllər Federal ehtiyat sisteminin əsas məqsədi bank böhranlarında və birja çaxnaşmalarında banklara kömək etməkdən ibarət idi. 1914-cü ildən 1922-ci ilə qədərki dövrdə on iki federal ehtiyat bankının rəsmi nümayəndələri dövrü şəkildə məsləhətçi görüşlər və iclaslar keçirirdi. Bu icaslarda monetar siyasətin istiqamətləri hazırlanırdı. Federal ehtiyat sisteminin təşəkkülü dövründə ictimai -siyasi faktorlar federal ehtiyat banklarına bu təşkilatın fəaliyyətində əsas rol oynamaq imkanı verirdi.

Federal ehtiyat sistemi üç səviyyədən ibarətdir: idarəçilər şurası, 12 federal ehtiyat bankı, FES-in üzvü olan 6000 -ə qədər bank. Bundan başqa, FES -ə iki komitə daxildir: Açıq bazar üzrə federal komitə və Federal məsləhət şurası.

Federal ehtiyat bankları İdarəçilər şurası direktivlərinin bələdçiləridir və ABŞ-ın pul siyasətinin reallaşdırılmasında mühüm rol oynayırlar. Onlar hər həftə Şura qarşısında hesabat verir, şura isə daxil olan məlumatı cəmləyərək hazırlayır və hər həftənin sonunda hesabatı nəşr etdirir. Ehtiyat banklarının daha əhəmiyyətli və nüfuzlu Nyu -Yorkun federal ehtiyat bankıdır (Federal Reserve Bank of New York). Ehtiyat bankların filialları 25 şəhərdə işləyir. Federal ehtiyat banklarının ərazi üzrə bölüşdürülməsi cədvəl 2.3.-də göstərilmişdir.

Cədvəl 1.1.

Federal ehtiyat banklarının yerləşdirilməsi

Dairənin nömrəsi	Şəhər	Dairənin nömrəsi	Şəhər
1	Boston	7	Çikaqo
2	Nyu-York	8	Sent-Luis

3	Filadelfiya	9	Minneapolis
4	Klivlend	10	Kanzas-Siti
5	Riçmond	11	Dallas
6	Atlanta	12	San-Fransisko

Hər bir federal ehtiyat bankının öz şurası var. Şura bank əməkdaşları olmayan doqquz direktordan ibarətdir. Federal ehtiyat bankları əsasən FES-in qiymətli kağızlarda olan yatırım paylarına uyğun faizlərdən, daha az səviyyədə FES-də olan valyutaların faizlərindən, həmçinin depozit müəssisələrinə verilən borcların faizlərindən və valyuta nəzarətindən gəlir götürürlər.

FES özünün mövcud olduğu ilk iki onillikdə vahid monetar siyasətə nail ola bilmədi. Bu isə sonralar bütün FES-də qismən dəyişikliklərin aparılması zərurətini doğurdu. 1940-cı ildən 70-ci illərə qədər Bretton-Vud valyuta sistemi fəaliyyət göstərirdi. Bretton-Vud valyuta sistemi ABŞ-ın pul-kredit sisteminin müəyyən dövr üçün stabilləşməsinə kömək edirdi. Lakin dollar standartının böhranı təkcə bütün dünya valyuta sistemində yox, ayrı ayrı ölkələrin kredit sistemlərində də islahatların aparılması zərurətinə gətirib çıxardı. 1970-ci ildə ABŞ-da «Bank holding şirkətləri haqqında» Akta, «Beynəlxalq bank işi haqqında» Akta (1978), «Tam məşğulluq və balanslaşdırılmış inkişaf haqqında» Akta (1978), «Depozit müəssisələrin işinə dövlət müdaxiləsinin ləğv edilməsi və valyuta nəzarəti haqqında» Akta (1980) düzəlişlər tətbiq edilmişdir.

Kanada bankı ölkənin mərkəzi bankı - Kanada bankı səhmdar müəssisə kimi 1934-cü ildə təsis edilmişdir. Onun səhmlərinin sahibləri kommersiya bankları, onların qulluqçuları və xaricilər ola bilməzdi. Kanada Bankı 1935-ci ildə martın 11-də fəaliyyət göstərməyə başladı. Mərkəzi bank 1938-ci ildə şəxsi sahibkarların səhmlərinin hökumət tərəfindən alınması yolu ilə milliləşdirilmişdir. Kanada Bankı öz fəaliyyətinə görə parlament qarşısında məsuliyyət daşıyır və yerinə yetirilən iş barədə ona vaxtaşırı hesabat verir. Bundan başqa, mərkəzi bank hökumətin maliyyə agentı

olur.Maliyyə nazirinin müavininin daxil olduğu **Direktorlar şurasını** hökumət təyin edir.

Kanada Bankının fəaliyyət məqsədləri onun nizamnaməsində müəyyənləşdirilmişdir:

*dövlətin iqtisadi maraqları çərçivəsində pul dövriyyəsinin və kreditin tənzimlənməsi;

*milli pul vahidi kursunun stabilliyi, həmçinin onun təsiri vasitəsilə istehsalatın, ticarətin, qiymətlərin və məşğulluğun ümumi səviyyəsinin dövrü dəyişmələrinin aşağı düşməsi (pulların təsir çərçivəsində mümkün olan qədər);

*ümmilikdə, dövlətin iqtisadi və maliyyə vəziyyətinin yaxşılaşmasına kömək etmək.

Kanada bankı banklar bankıdır, çünki o, klirinq sisteminə nəzarət edir.Lisensiyalı kommersiya bankları və digər maliyyə institutları bu sistem vasitəsilə qarşılıqlı hesablaşmaları həyata keçirirlər.

Hər bir kommersiya bankı Kanada bankında nağd ehtiyatların müəyyən orta məbləğini saxlamalıdır.Bu məbləğ Kanada Bankının banknolrları ilə, depozitlər və avuarlar şəklində olmalıdır.Xəbərdarlıqla götürülən əmanətlər üzrə 4%-lik ehtiyat tələbi əvəzinə və tələbli depozitlər üzrə 12%-lik ehtiyat tələbi əvəzinə 1980-ci ilin banklar haqqında qanunu ilə yeni dərəcələr - uyğun olaraq 3% və 10% müəyyənləşdirilmişdir.Həm də ilk 500 milyon dollar üçün xəbərdarlıqlı əmanətlər üzrə ehtiyat tələbi yalnız 2% təşkil edir. Məcburi ehtiyat dərəcələrinin azaldılması mərhələlərlə 3,5 il ərzində həyata keçirdi. Kassada olan nağd pul ehtiyat tələblər məbləğindən çıxılırdı.İlkin qiymətləndirməyə əsasən, göstərilən dəyişikliklər bankların rezerv ayırmalarını təqribən əliddə biri qədər aşağı salmalı idi. Bir ildən artıq müddət üçün qeyri nağd depozitlər (non -encashable derosits) üzrə, həmçinin bəzi digər depozitlər üzrə ehtiyat tələbləri, qeyri bank təşkilatlarının -CBA (Kanada bank müdirlərinin assosiasiyası) üzvlərinin əmanətləri, o cümlədən qeyri rezidentlərin Kanada valyutasında olan əmanətləri ləğv olunmuşdur. Ehtiyat tələbləri tam

mülkiyyətdə yerləşən xarici fliallara, həmçinin bütöv və ya qismən mülkiyyətdə olan faktoring və lizinq şirkətlərinin depozitlərinə tətbiq edilmişdir.

Kanada Bankı daima ÜDM ölçülərində dəyişmələrin azaldılması və məşğulluğun artırılması üzrə tədbirləri həyata keçirir. Ölkə stabil ÜDM siyasətini və inflyasiyanın ortamüddətli göstəricilərinin azalmasından uzunmüddətli göstəricilərə tədrici keçid siyasətini yürüdür. Ümumilikdə, inflyasiya səviyyəsinin largetləşdirmə siyasəti monetar hakimiyyəti daha uzaqgörən olmağa və cari vəziyyətdə təmərküzlə birlikdə taktiki yox, strateji məqsədləri reallaşdırmağa vadar etdi.

İngiltərə Bankı dünyanın qədim mərkəzi bankıdır. Bu bank dörd əsr bundan əvvəl, demək olar ki, müflisləşmiş hökumətlə maliyyəçilər - kreditorlar qrupu ara-

sındakı sövdələşmə nəticəsində yaranmışdır. Rəsmi olaraq isə 1844-cü ildə ölkənin parlamenti qanun qəbul etdi (Robert Pil aktı). Bu qanun İngiltərə Bankı üzərində banknotların müstəsna emitent funksiyasını təsbit etdi. 1844-cü il qanunu İngiltərə Bankının seyfində saxlanan qızıl külçələrlə və ya qızıl pullarla təmin olunmayan pul kütləsinin banknotlarda ölçüsünü müəyyənləşdirdi. Məqsəd banknotların hədsiz, ifrat emissiyasının aradan qaldırılması və bununla da təsərrüfat sisteminin pul kütləsinə olan tələbatın adekvat təminatına kömək göstərmək idi. Banknotların emissiyası bankın kommersiya fəaliyyətindən ayrılmağa başladı (kreditlərin təqdim edilməsi). Bankın kommersiya fəaliyyəti tədricən azalır və İngiltərə Bankı daha çox mərkəzi banka bənzəyirdi.

Hal-hazırda İngiltərə Bankının fəaliyyəti 1946-cı ildə qəbul edilmiş İngiltərə Bankı haqqında qanunla tənzimlənir. Bu qanuna əsasən, səhmdar kapital xəzinəyə verilmiş, onun keçmiş sahibləri isə dövlət istiqrazları şəklində yaxşı kompensasiya almışlar. Bu kompensasiya səhmlərin nominal dəyərini 4 dəfə üstələyirdi. Beləliklə, Bank hökumət aparatının bir hissəsi olmasa da, bank rəhbərlərindən məlumat almaq və onlara tövsiyələr vermək səlahiyyətinə malik idi. İngiltərə Bankı öz tövsiyələrinin və ya xahişlərinin yerinə yetirilməsini təmin etmək üçün xəzinənin sanksiyası ilə istənilən banka direktivlər verə bilərdi.

Alman federal bankı.

Alman federal bankının mənzil qərarı Frankfurt-na-Maynda yerləşir. Rəhbər edici orqan **Mərkəzi şura**dır. Mərkəzi şura ölkənin pul siyasətini müəyyənləşdirir. Bank strukturuna şuradan başqa Alman federal bankının idarəsi, torpaqların mərkəzi banklarının 9 idarəsi və 130 əsas şöbə və filialı daxildir (1999-cu ilə qədər onların sayı 147 idi, filialın 2-si 1999-cu ildə, 15-i 2000-ci ildə ləğv edilmişdi). Mərkəzi şuraya, «Bundesbank»ın ali orqanına «Bundesbank»ın prezidenti başçılıq edir. Bundan başqa, şuraya vitse-prezident və torpaqların mərkəzi banklarının doqquz başçısı daxildir.

«Bundesbank»ın icra edici orqanı Direktorlar şurasıdır. Direktorlar şurasına «Bundesbank»ın prezidenti, vitse-prezidenti və altıya qədər üzvü daxildir. Direktorlar şurası üzvlərinin namizədliyini federal hökumət təklif edir.

Namizədlər «Bundesbank»ın Mərkəzi şurası tərəfindən bəyəniləndikdən sonra iddiaçılar AFR prezidenti tərəfindən səkkiz illik müddətə vəzifəyə təsdiq edilirlər. Bu, Alman federal bank müdiriyyətinin müstəqilliyini və müdafiəsini təmin edir. Cəmiyyətdə «Bundesbank»ın nüfuzu çox böyükdür. Onun idarəetməsi qanunvericiliklə federasiya nazirliyinə bərabər tutulur.

Pul - kredit sisteminin fəaliyyətinə nəzarəti «Bundesbank»dan başqa, Nəzarət üzrə federal bank xidməti (NFBX) həyata keçirir. Nəzarət üzrə federal bank xidməti Maliyyə nazirliyinə tabe olur. Bankların itkilərdən müdafiəsi və hədsiz borcların xəbərdar edilməsi üçün Almaniyada kredit-maliyyə müəssisələrinin müştərək təşkilatları yaradılmışdır. Hal-hazırda doqquz müstəqil cəmiyyət fəaliyyət göstərir. Onlar kreditlərin təminatı üzrə federal cəmiyyətdə birləşmişlər.

1992-ci il noyabrın 1-dən etibarən federal bank haqqında qanunun qəbul edilmiş dəyişikliklərinə uyğun olaraq Alman federal bankının təşkilat strukturu birləşmiş Almaniyanın dövlət quruluşunun nəzərə alınması şərti ilə dəyişdirildi. Torpaqların mərkəzi banklarının sayı doqquza düşdü. Onların beşi iki-üç federal torpağa şamil edilən səlahiyyətlərə malikdir.

1991-ci ilin dekabrında Maastrixt şəhərində avronun mərhələli şəkildə tətbiq edilməsi barədə Müqavilənin imzalanmasından sonra alman pul sistemində radikal dəyişikliklər başladı. Avropa birliyi ölkələri öz valyuta- iqtisadi siyasətlərini konverqensiya kriteriyalarının yerinə yetirilməsinə yönəltməyə başladılar. 1994-cü ildə yanvarın 1-də Avropa valyuta institutunun əsası qoyuldu. 1999-cu il yanvarın 1-də Avropa ittifaqının 15 ölkəsindən 11-i qeyri-nağd avronu tətbiq edərək, öz valyutalarının kurslarını yeni vahid valyutaya nəzərən qeyd etdilər. Artıq 2002-ci ilin birinci yarısında 12 ölkə avronu nağd dövriyyəyə tətbiq edərək öz milli pul vahidlərindən imtina etdi. Beləliklə, 2002-ci ildə AFR markadan imtina edərək vahid Avropa valyutasına keçdi.

1999-cu ildən sonra «Bundesbank» artıq monetar siyasətdə aparıcı rol oynamırdı. O, bu rolu Avropanın mərkəzi bankına verərək, özü mərkəzi bankların Avropa sisteminin sistem yaradan elementi oldu. Nağd avronun tətbiqindən sonra

«Bundesbank»-ın yeni funksiyası markanın yox, avronun emissiyasıdır. Qalan məsələlərdə isə Alman federal bankı yenə də alman və Avropa monetar siyasətinin lokomotivi olaraq qalır.

Fransa bankı. Avropanın ən qədim mərkəzi banklarından biri olan Fransa Bankı 1800-ci ildə Napoleon Bonapart tərəfindən təsis edilmişdir. 1803-cü ildə Banka təqdim edilmiş və 1806-cı ildə təsdiq olunmuş emissiya hüququ 1945-ci ilə qədər dörd dəfə təzələnmişdir. Doqquz əyalət emissiya bankının udulmasından sonra 1848-ci ildən başlayaraq Fransa Bankı ölkənin bütün ərazisində inhisarçı emissiya hüququnu əldə etdi.

1936-cı ilə qədər Fransa Bankını 15 «reqent»-dən ibarət olan Şura idarə edirdi. Lakin 1936-cı ildə Şura artıq 20 direktordan ibarət olan Baş şura ilə əvəzləndi. 1945-ci il 2 dekabr qanunu ilə Fransa Bankının kapitalı dövlətə verildi və bu səbəbdən də, o indiyədək dövlət müəssisəsi statusunu saxlamaqdadır.

Monetar siyasətin hazırlanmasında və reallaşdırılmasında Fransa Bankının nisbi müstəqilliyinə baxmayaraq, frankın paritetinin və mübadilə kursu rejiminin

müəyyənləşdirilmə məsələləri ilə hökumət məşğul olur. Fransa Bankı isə yalnız frankın və xarici valyutaların nisbətini dövlətin adından və monetar siyasətin ümumi istiqamətləri çərçivəsində tənzimləyir. Fransanın monetar siyasətinin əsas məqsədi ilə 1994-cü ildən inflyasiya səviyyəsinin konkret göstəricisi müəyyənləşdirilmişdir. Bu isə inflyasiyanın targetinq siyasətini reallaşdıran ölkələr sırasına Fransanı aid etməyə imkan verir.

Monetar siyasət üzrə Şurasının səlahiyyətlərinə dövlətin monetar taktika və strategiyasının hazırlanması, əsas pul aqreqatlarının müəyyənləşdirilməsi və monetar siyasətin son məqsədlərinin əldə edilməsini təmin edən digər göstəricilərin müəyyənləşdirilməsi daxildir. Şuraya Bankın müdiri başçılıq edir. Ondan başqa Şuraya nazirlər şurası tərəfindən təyin edilmiş səkkiz üzv daxildir.

Fransa Bankının operativ fəaliyyətinə **Baş Şura** rəhbərlik edir. Baş Şura kadr məsələləri ilə, Bank gəlirinin müəyyənləşdirilməsi və başqa işlərlə məşğul olur. Təşkilati olaraq Baş Şuraya monetar siyasət üzrə Şura, Nazirlər şurasının, xəzinədarlığın və digər strukturların nümayəndələri daxildir.

Fransa Bankının ərazi müəssisələri şəbəkəsi təşkilati olaraq coğrafi prinsiplə qurulmuşdur. Hər bir ərazi müəssisəsi öz coğrafi zonasında fəaliyyət göstərir və bu zona adətən, inzibati vahidlərin (departamentlərin və dairələrin) sərhədləri ilə üst-üstə düşür. Ərazinin ölçüsü nəzərə alınır. Belə ki, 66 departamentdə bir neçə ərazi müəssisəsi, 30 departamentin hərəsində isə bir ərazi müəssisəsi fəaliyyət göstərir.

Fransa Bankının ərazi müəssisələr şəbəkəsinin qurulmasının funksional prinsipləri onların profil etibarilə ixtisaslaşması və fəaliyyətinin konkret istiqamətləridir. Onlar arasında aşağıdakıları göstərə bilərik:

- *nağd və qeyri nağd pul dövriyyəsinin və hesablaşma sistemlərinin idarəetməsi;

- *xarici əməliyyatların idarəetməsi (o cümlədən ödəniş balansı işində iştirakı);

- *bank sistemində nəzarət və risklərin yoxlanması;

- *qeyri maliyyə müəssisələri barədə məlumatların toplanması, analizi və

informasiya-analitik materialların hazırlanması;

*statistik materialların, iqtisadi, maliyyə və pul-kredit icmallarının hazırlanması və yayılması;

*fiziki şəxslərin həddən çox borcları barədə məlumatların hazırlanması, müştərilən idarəetməsi, «İnfobank» (Infobanque) informasiya pəncərəsinin fəaliyyəti və başqaları.

İtaliya Bankı 1893-cü ildə aşağıdakı üç bankın qovuşması nəticəsində yaranmışdır: Banko Nazionale Renio, Banko Nazionale Toscana və Banko Toscana di Credito per le nazionale induatrie. Hal hazırda İtaliya Bankı 1910-cu ilin Emissiya bankları barədə Qanunu və 1936-cı ilin İtaliya Bankı haqqında Akt əsasında fəaliyyət göstərir. Sonuncu sənədə əsasən, Banka son mərhələnin kreditörü statusu verilmişdir («banklar bankı»). 1926-cı ildən başlayaraq İtaliya Bankı banknotların inhisarçı emissiyasının həyata keçirilməsi üzrə, kredit sisteminə və lira kursuna nəzarət üzrə eksklüziv-hüquqa sahib oldu. Həmin dövrə qədər pulların emissiyasını Mərkəzi bankla yanaşı Banko di Napoli və Banko di Cizilia həyata keçirirdi.

Bankın strukturu səhmdar cəmiyyəti xatırladır, həm də səhmlər adlıdır. Əsas səhmdarlar əmanət bankları, digər iri kommersiya bankları, sığorta şirkətləri, təminat müəssisələridir. Bununla belə, Mərkəzi bank kommersiya təşkilatı deyil. Onun səhmlərinin nəzarət paketinə adicəkilən bəzi strukturlar vasitəsilə dövlət sahiblik edir.

İtaliya Bankında idarəetmə məsələləri ilə bankın idarəedici Direktoratı və Direktorlar şurası məşğul olur. Müdir, bir qayda olaraq, baş nazirin təqdimatı ilə ölkə prezidenti tərəfindən uzun müddətə təyin olunur və daxili cari məsələlərlə məşğul olur. İtaliya Bankının strategiyasının hazırlanması və reallaşdırılması işi bank Direktoratının üzərinə qoyulmuşdur. Bankın Direktoratı müdirdən, baş direktordan və onun iki müavinindən ibarətdir. Üçüncü orqan - Direktorlar şurası da öz növbəsində inzibati və kadr məsələlərini həll edir. Direktorlar şurasına müdirdən başqa 13 direktor daxildir. Bu direktorlar təkrar seçilmək hüququ ilə üçillik müddətə seçilir. Direktorlar şurasının qərarları hüquqi cəhətdən maliyyə naziri tərəfindən

ləğv edilə bildər, lakin faktiki olaraq bu heç vaxt baş verməmişdir.

Yaponiya Bankı 1882-ci ildə 30 illik müddətə, öz banknotlarını buraxan böyük sayda şəxsi bankların əmələ gətirdiyi inflyasiyanın qarşısının alınması üçün yaradılmışdır. Sonra bankın fəaliyyət müddəti daha 30 ilə uzadılmış, 1942-ci ildə isə qanun qəbul edilmişdir. Bu qanuna görə, Yaponiya Bankı hökumət tərəfindən nəzarət olunur, maliyyə naziri isə bankın qanuni aktlarını müstəqil şəkildə dəyişmək hüququnu əldə edirdi. 1949-cu ildə Siyasi şura yaradıldı. Siyasi şura dövlətin monetar tənzimlənmə sahəsindəki maraqlarını müəyyənləşdirməyə başladı. 1979-cu ildə Bank haqqında qanun modernləşdirilmiş, Mərkəzi bank isə uzunmüddətlik statusu qazanmışdır.

1988-ci il aprelin 1-də Yaponiya Bankı haqqında yeni qanun qüvvəyə mindi. Bu qanuna görə, bank Maliyyə nazirliyindən asılı deyildi. Yaponiya Bankı öz statusuna görə, inzibati orqan yox, səhmdar şirkətdir. Onun kapitalının 55%-i hökumətə, 45%-i maliyyə institutlarına, sığorta şirkətlərinə və digər şəxsi səhmdarlara məxsusdur. Səhmdarlara 4%-lik ölçüdə dividendlərin verilməsi təmin edilir. Bank tərəfindən yüksək mənfəətin əldə edildiyi halda bu dividendlər 5%-ə qədər artırıla bilər. Qalan mənfəət dövlət büdcəsinə toplanır.

Yaponiya Bankının rəhbər orqanı Siyasi şuraadır. Yeni bank qanununun qəbulundan sonra Siyasi şuranın funksiyaları və strukturu bir qədər dəyişmişdir. 1998-ci 1 aprelindən 1-dən başlayaraq, Siyasi şura doqquz üzvdən ibarətdir. Bunlar təyin olunan altı şura üzvü, bankın sədri və onun iki müavini. Şuradan başqa, Bank idarəsinə üç icraçı auditor, üç icraçı direktor və səkkiz məsləhətçi daxildir.

Siyasi şuranın öhdəliklərinə aşağıdakılar daxildir:

*faizin uçot dərəcəsinin, digər faiz dərəcələrinin, veksellərin diskont edilmə şərtlərinin və tiplərinin müəyyənləşdirilməsi;

*borclar üzrə faiz dərəcəsinin müəyyənləşdirilməsi;

*məcburi bank ehtiyatları normalarının müəyyənləşdirilməsi və ya ləğv edilməsi;

*pul bazarına nəzarətin strateji xəttinin müəyyənləşdirilməsi. Tətbiq olunan

nəzarət tədbirləri: əsasən açıq bazarda aparılan əməliyyatlar, istiqraz və veksellərin alqısı və satqısı;

*Yaponiya Bankının valyuta nəzarəti və pul bazarına nəzarət məsələləri üzrə rəsmi mövqeyinin dəyişilməsi barədə qanunun qəbul edilməsi;

*satış obyektlərinin müəyyənləşdirilməsi və maliyyə bazarlarında satışın həyata keçirilmə müddəti barədə qərarın qəbul edilməsi;

*şöbələrin, ofislərin, agentliklərin və Bankın digər daxili struktur obyektlərinin yaradılması, köçürülməsi və ləğv edilməsi.

Şuranın sədri Siyasi şuranın qəbul etdiyi qərarlara uyğun olaraq, Bankın fəaliyyətinə ümumi nəzarəti həyata keçirir. Yaponiya bankının sədri və onun müavinləri parlamentin hər iki palatasının razılığı ilə Nazirlər Kabineti tərəfindən təyin olunurlar. Sədrin, onun müavinlərinin, Siyasi şuranın qalan üzvlərinin səlahiyyət müddəti 5 ildir. 1999-cu il martın 20-dən Şuranın sədri Masaru Hayamidir.

Çin Xalq Respublikasının mərkəzi bankı- olan Çin Xalq Bankı Çinin monetar siyasəti həyata keçirir və Çinin kontinental hissəsində fəaliyyət göstərən maliyyə insitutlarının fəaliyyətini tənzimləyir.

Bank 1 dekabr 1948-ci il tarixində Huabey Bankı, Beyhay Bankı və Xibey Fermer Bankının birləşməsi nəticəsində təsis edilmişdir. İlk əvvəl Şizəçuanda yerləşən Baş ofis, 1949-cu ildə Pekinə köçmüşdü. 1949-1978-ci illərdə Çin Xalq Bankı Çin Xalq Respublikasının yeganə bankı idi və o, mərkəzi və kommersiya bankın funksiyasını yerinə yetirirdi.

1980-ci illərdə iqtisadi islahatların tərkib hissəsi olaraq Çin Xalq Bankının kommersiya bankı funksiyaları müstəqil, lakin dövlətə məxsus olan dörd bank arasında bölüşdürüldü və 1983-cü ildə Dövlət Şurası Çin Xalq Bankının Çinin mərkəzi bankı olaraq fəaliyyət göstərəcəyini elan etdi. Onun mərkəzi bank statusu Səkkizinci Milli Xalq Qurultayının 18 mart 1995-ci il tarixində keçirilən 3-cü İclasında təstiqlənmişdir. 1988-ci ildə Çin Xalq Bankı əsaslı şəkildə yenidən formalaşdırılmışdır. 2003-cü ilin mart ayında Onuncu Milli Bank Qurultayının Birinci

İclası Çin Xalq Bankının bank təsisatları, aktivlərin idarə olunması şirkətlərin, inam və investisiya şirkətləri və digər depozit maliyyə institutları üzrə nəzarət funksiyalarını ayırmaqla Dövlət Şurasının Təşkilatı Struktur İslahatı üzrə Qərarını təsdiqləmişdir. Nəticədə maliyyə sektoruna nəzarət məqsədilə Çin Bank Nəzarət Komissiyası yaradılmışdır. 2003-cü ilin 27 dekabr tarixində Onuncu Milli Xalq Qurultayının Daimi Komitəsi Çin Xalq Bankının ümumi maliyyə sabitliyi və maliyyə xidmətləri təminatının qorunması üçün monetar siyasətin hazırlanması və icrası rolunun gücləndirilməsi məqsədilə qanuna düzəlişi təsdiqləmişdir.

Çin Xalq Bankının fəaliyyəti Dövlət Şurasının təlimatları əsasında monetar siyasətin formalaşdırılması və həyata keçirilməsi, maliyyə risklərinin qarşısının alınması və həll olunması və maliyyə sabitliyinin qorunmasından ibarətdir.

Türkiyə cümhuriyyəti mərkəzi bankı-Osmanlı İmperiyası dövründə xəzinə əməliyyatları, pul və kredit köçürmələri, qızıl və xarici valyuta ilə ticarət, xəzinədarlıq, kreditorlar, müəssisə və təşkilatlar tərəfindən icra olunurdu. Osmanlı İmperiyasının xarici köçürmələrini həyata keçirmək üçün ilk dəfə 1847-ci ildə Osmanlı Hökuməti “Bank-ı Dersaadet”in yaradılmasına icazə vermişdi. 1856-cı ildə isə fransız və ingilis kapitalının iştirakı ilə Osmanlı Bankı yaradılmış və 1863-cü ildən etibarən isə mərkəzi bankın funksiyalarını həyata keçirməklə dövlət bankı statusunu almışdır.

Türkiyədə Mərkəzi Bankın qurulması cümhuriyyət dövrünə təsadüf edir. Osmanlılar dövründə bank və buna bənzər kredit təşkilatları az idi. Osmanlı Bankı Mərkəzi Bankın funksiyalarını yerinə yetirirdi. Banka Osmanlı İmperiyası üçün banknot çıxarmaq və dövlətin xəzinə əməliyyatlarının aparmaq səlahiyyəti verilmişdir.

Cumhuriyyətin qurulduğu ilk illərdə Osmanlı Bankının fəaliyyətinin uzadılması

problemi ortaya çıxmışdır. Cümhuriyyətin idarəediciləri iqtisadi vəziyyətin yeni bank

təsis etməyə imkan vermədiyi üçün, Osmanlı Bankının səlahiyyət müddəti 1935-

ci ilə

qədər uzadılmışdır. Yeni müqaviləyə hökmətin banknot ixrac edə biləcək dövlət bankı təsis etmək halında Osmanlı Bankının etiraz etmək haqqı olmayacağını bildirən bir qərar daxil edilmişdir. 1926-cı ildən etibarən Mərkəzi Bank təsis edilmə hazırlıqları başlanılmış, 11.6.1930-cu ildə 1715 sayılı Q.S.M.V. qanunu qəbul edilmişdir.

3.10.1931-ci ildə Mərkəzi Bank təsis edilmiş, 1.1.1932-ci ildən fəaliyyətə başlamışdır.

1715saylı qanunda bankın əsas məqsədi “ölkənin iqtisadi inkişafına kömək etmək”

olaraq müəyyən edilmişdir. Bu məqsədi həyata keçirmək üçün banka: Reeskont nisbətini müəyyən etmək və pul bazarını tənzimləmək; Xəzinə əməliyyatları aparmaq; və hökmlə birlikdə türk pulunun dəyərinin qorunması üçün tədbirlər görmək vəzifələri verilmişdir.

Qüvvədə olduğu müddətdə 1715 sayılı qanunda müxtəlif dəyişikliklər edilərək, günün tələblərinə uyğun olması təmin edilmişdir. Bu dəyişikliklər, daha çox xəzinəyə və KİT-lərə kreditlər verilməsinə müvafiq olaraq edilmişdir. Buna görə də bankın əsas işi, aktiv pul siyasəti aparmaqdan çox, dövlət sektorunun maliyyə kəsirlərini örtmək olmuşdur.

1715 sayılı qanun, 26.1.1970-ci ilə qədər, yəni 1211 sayılı qanun qəbul edilənədək -40 il qüvvədə qalmışdır. Mərkəzi Bank qanunu 26.1.1970-ci il 1211 sayılı qanun ilə dəyişdirilmişdir. Mərkəzi Bank haqqında 14 yanvar 1970-ci il tarixində qəbul olunmuş qanunda Mərkəzi Bankın əsas məqsədi kimi qiymət sabitliyinə nail olunması və saxlanılması göstərilmişdir. 1211 sayılı Qanun ilə Mərkəzi Bank günün iqtisadi tələblərinə uyğun olaraq yenidən təşkilatlandırılmış, vəzifə və səlahiyyətlər yenidən müəyyənləşmişdir. 1211 sayılı qanuna görə bankın əsas vəzifələri aşağıdakılardır:

- 1) Pul və kredit siyasətini inkişaf planlarına və illik proqramlara uyğun

şəkildə aparmaq;

2) Hökmətlə birlikdə milli pulun daxili və xarici dəyərini qorumaq məqsədilə tədbirlər görmək;

3) Milli pulun həcmi və tədavülünü tənzimləmək;

4) Banklara pul vermə əməliyyatlarının qanunla göstərilən sərhədlər daxilində həyata keçirmək.

1211 sayılı qanun ilə Mərkəzi Bankına kredit əməliyyatlarında tətbiq edəcəyi reeskont, diskont və faiz nisbətlərini müəyyənləşdirmək, borc pul vermə, əmanət faizləri, dispoibilite və qarşılıqlar mövzusunda yüksək planlama təşkilatı vasitəsilə Nazirlər Kabinetinə təklif vermə və tətbiq ediləcək pul siyasətinin inkişaf planları və illik proqramlara uyğunluğunu təmin etmə və bank sektorunu apardığı əməliyyatların bu qanunlara uyğunluğuna nəzarət etmək səlahiyyəti verilmişdir.

5.5.2001-ci ildə 4651 sayılı Türkiyə Cümhuriyyəti Mərkəzi Bankı qanununda dəyişiklik edilməsinə dair qanun rəsmi qəzetdə yayınlanmışdır. Bu qanun ilə TCMB-nin əsas məqsədinin qiymət dayanıqlığını təmin etmək olduğu və bankın ölkənin siyasətinin müəyyən edilməsində və tətbiqində yeganə səlahiyyətli və məsuliyyətli orqan olduğu bildirilmişdir. Qanuna görə bankın əsas hədəfinə zidd olmamaq şərtilə bank hökumətin böyümə və məşğulluq siyasətlərini dəstəkləyə bilər. Bundan başqa bank əsas hədəf olan inflyasiya ilə mübarizənin fəal olaraq aparılması məqsədilə inflyasiya hədəfini hökumətlə birlikdə müəyyən etməklə vəzifələndirilmişdir. Bank qiymət dayanıqlığını təmin etmə, inflyasiya ilə mübarizə aparmaq üçün müasir dövrdəki mərkəzi bankçılıqda istifadə edilən pul siyasəti vasitələrini müəyyənləşdirməli və istifadə etməlidir.

Avropa Birliyi ölkələrinin vahid pul sistemini tənzimləyən ilk maliyyə müəssisəsi Avropa valyuta institutu idi (AVİ). AVİ 1994-cü ildə yanvarın 1-də fəaliyyətə başlamışdır. Maastricht müqaviləsinə uyğun şəkildə yaradılmış Avropa

valyuta institutu Frankfurt-Mayndakı mənzil qərargahı ilə Avropa valyuta əməkdaşlıq fondunu əvəz etdi. AVİ-nin əsas vəzifələri aşağıdakılar idi:

- *AB-yə üzv ölkələrin mərkəzi banklarının monetar siyasətlərinin koordinasiyası;
- *Avropa valyuta sisteminin fəaliyyətinə nəzarət;
- *Avropa mərkəzi banklar sisteminin təşkilinə və vahid valyutaya-avroya keçidə hazırlıq;
- *ümumavropa hesablaşma sisteminin effektivliyinin yüksəldilməsi;
- *mərkəzi bankların statistikasının unifikasiyası;
- *bankların arzusu ilə rəsmi valyuta rezervləri ilə idarəetmə.

AVİ-nun inzibati orqanları aşağıdakılar idi: prezident, baş direktor, AVİ prezidentindən və AB-ə üzv ölkələrin mərkəzi bank müdirlərindən ibarət olan şura. Şura AB-nin Nazirlər sovetinə və milli hökumətlərə təkliflər və tövsiyələr hazırlayırdı.

1998-ci ildə **Avropa mərkəzi bankının** təsisatı ilə Maastrixt müqaviləsinin maddələrinə uyğun olaraq AVİ ləğv edilmiş, onun bütün aktivləri və öhdəlikləri isə Avropa mərkəzi bankına keçmişdir. Elə həmin dövrdən də başlayaraq, Avropa mərkəzi bankının rəhbərliyi ilə **Avropa mərkəzi banklar sistemi** (AMBS) yaradılmış və Avropa birliyinə üzv olan 15 ölkənin mərkəzi bankları bu sistemə daxil olmuşdur. Beləliklə, bu sistem qismən ABŞ-m Federal rezerv sisteminə - Nyu- York bankının başçılığı ilə 12 bankı əhatə edən və mərkəzi bank rolunu yerinə yetirən Federal rezerv sisteminə oxşardır.

Avropa mərkəzi bankı üçün xarakterik xüsusiyyət ondan ibarətdir ki, sadə və ya peşəkar (səslərin üçdə ikisi) çoxluqla qəbul edilən bütün mühüm qərarlar mərkəzi bank rəhbərlərinin «çəkiyə malik» səsverməsini nəzərdə tutur və bu halda «çəki» (yəni, hər birinin səslərinin sayı) AMB-nin ümumi kapitalında ölkənin (onun mərkəzi bankının) payı ilə müəyyənləşir. Bu, İcraiyyə şurasının üzvlərinə aid edilmir və onların hər biri yalnız bir səsə malik olur. Avropa mərkəzi bankının direktorlar şurası ildə 10 dəfədən az olmayaraq iclas keçirir.

Milli mərkəzi banklar AMBS-nin inteqral hissəsi hesab olunur və AMB-nin rəhbər göstərişlərinə və təlimatlarına uyğun şəkildə fəaliyyət göstərməlidir. Milli

banklar AMBS-nin səlahiyyətləri çərçivəsindən çıxan fəaliyyətlə məşğul ola bilər, lakin bu fəaliyyət AMBS-nin məqsəd və vəzifələrinə zidd olmamalıdır. Əks halda Direktorlar şurası peşəkar əksəriyyətlə bu fəaliyyətə qadağa qoymaq iqtidarındadır.

AMB-nin xüsusi kapitalı onun fəaliyyətinin əvvəlində 5 milyard ekyü idi. İndi 5 milyard avrodur və Direktorlar şurasının qərarı ilə sonralar artırıla bilər. Bütün kapital milli mərkəzi banklara məxsusdur və hər birinin payı aşağıdakı üsulla müəyyənləşdirilir: 50% - AB-nin ümumi əhalisində hər bir ölkənin xüsusi fikisinə uyğun olaraq; 50% - AB-nin ümumi daxili məhsulunda ölkənin xüsusi çəkisinə uyğun olaraq. Bu məlumatlar hər beş ildən bir təshih olunur. AMB-nin təmiz mənfəətinin bir hissəsi (20%-dən çox olmayaraq) ümumi vəsait fonduna köçürülür, qalıq AMB-nin üzvləri arasında kapitalla qoyulan haqlara mütənasib şəkildə bölüşdürülür.

Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 1992-ci il 11 fevral tarixli Fərmanı ilə Azərbaycan Respublikasının Milli Bankı adı altında yaradılmışdır. Fərman fevralın 12-də qüvvəyə minmişdir.

Artıq 1992-ci il 7 avqust tarixdə "Azərbaycan Respublikasında banklar və bank fəaliyyəti haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanunu ilə yanaşı "Azərbaycan Respublikasının Milli Bankı haqqında" Qanun da qəbul olunmuşdur. Həmin ayın 15-nə Azərbaycan Respublikasının milli valyutası - manat tədavülə buraxılmışdır (rublla bərabər). 1992-ci il 1 dekabr tarixdə isə Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi "Azərbaycan Respublikasının Milli Bankının Nizamnaməsinin təsdiq edilməsi haqqında" qərar qəbul etmişdir. 1994-cü il yanvarın 1-dən manat ölkənin yeganə ödəniş vasitəsi elan olundu. 1995-ci il 12 noyabr tarixdə keçirilən referendumda qəbul olunmuş müstəqil Azərbaycan Respublikasının ilk Konstitusiyasının 19-cu maddəsinin II bəndində isə pul nişanlarının tədavülə buraxılması və tədavüldən çıxarılması hüququnun yalnız Milli Banka mənsub olması bir daha təsdiq edilmişdir.

1996-cı il 10 iyun tarixdə "Azərbaycan Respublikasının Milli Bankı haqqında", 14 iyun tarixdə isə "Azərbaycan Respublikasında banklar və bank fəaliyyəti haqqında" Qanunlar yeni redaksiyada qəbul edildi. Yeni bank qanunları

respublikanın bank sisteminin qabaqcıl dünya bank təcrübəsinə yaxınlaşmasına, kredit təşkilatlarının yaradılmasına imkan yaratdı.

Yeni redaktədə “Azərbaycan Respublikasının Milli Bankı haqqında” Qanun 10 dekabr 2004-cü ildə qəbul edilmiş və 22 dekabr 2004-cü ildə qüvvəyə minmişdir. 12 fəsil, 66 maddədən ibarət olan yeni qanun Milli Bankın hüquqi vəziyyətini, onun məqsəd və funksiyalarını, dövlət qurumları arasında yerini və rolunu daha dəqiq müəyyən etmiş, Milli Bankın məsuliyyətinin və fəaliyyətinin şəffaflığının artırılması üçün müvafiq mexanizmlər nəzərdə tutmuşdur.

“Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına əlavələr və dəyişikliklər edilməsi haqqında” 18 mart 2009-cu il tarixli Azərbaycan Respublikasının Referendum Aktının qüvvəyə minməsi ilə əlaqədar olaraq “Azərbaycan Respublikası Milli Bankı” "Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı" adlandırılmışdır.

Bank qanunvericiliyi sahəsində bu günə qədər Mərkəzi Bank tərəfindən görülmüş işlər nə qədər geniş olsa da, hələ bundan sonra yeni-yeni layihələr üzərində işlər plandadır, bəzi yeni layihələr isə artıq tamamlanma üzrədir. Məqsəd, bütövlükdə Azərbaycanda maliyyə-bank industriyasının inkişafı üçün qanunvericilik mühitinin daha da yaxşılaşdırılması, beynəlxalq standartlara uyğun müasir və rəqabətə dözümlü maliyyə-bank xidmətləri bazarının inkişaf etdirilməsi üçün münbit hüquqi bazanın yaradılmasıdır.

1.2. Mərkəzi Bankın quruluşu və funksiyaları.

Mərkəzi Bank öz fəaliyyətində sərbəstdir, onun səlahiyyətləri, vəzifə və funksiyaları Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası ilə və «Azərbaycan Respublikasının Milli Bankı haqqında» Qanunu ilə müəyyənləşdirilir.

Azərbaycan Respublikasının Milli Bankı haqqında» Azərbaycan Respublikasının Qanunu 2004 -cü il 12 dekabrda qəbul edilmişdir. Bu Qanun Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının hüquqi statusunu, onun məqsəd, funksiya və səlahiyyətlərini, habelə idarəetmə və təşkilati strukturunu müəyyən edir, dövlətin mərkəzi bankı kimi dövlət hakimiyyəti orqanları ilə və digər şəxslərlə münasibətlərini tənzimləyir. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasına müvafiq olaraq Mərkəzi Bank dövlətin müstəsna mülkiyyətindədir. Mərkəzi Bankın məqsədi, funksiya və səlahiyyətləri Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası ilə və bu Qanunla müəyyənləşdirilir. Mərkəzi Bank öz fəaliyyətində həmçinin Azərbaycan Respublikasının digər qanunvericilik aktlarını və Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələri rəhbər tutur. Mərkəzi Bank dövlət orqanıdır, onun Azərbaycan Respublikasının Dövlət gerbi təsvir edilmiş və adı yazılmış möhürü vardır. Mərkəzi Bank müstəqil balansla, nizamnamə kapitalına və digər əmlakla

malikdir. Mərkəzi Bankın nizamnamə kapitalı 50 mln. manatdır. Milli Bank balansında olan əmlaka qanunvericiliyə uyğun olaraq sahiblik, istifadə və sərəncam hüquqlarını həyata keçirir. Qanunla nəzərdə tutulmuş hallar istisna olmaqla, Mərkəzi Bankın razılığı olmadan kapitalının və digər əmlakının özgəninkiləşdirilməsinə yol verilmir. Bu qanunun 5-ci və 6-cı maddələrini gözdən keçirək :

Maddə 5. Milli Bankın funksiyaları

5.0. Öz məqsədlərinə nail olmaq üçün Milli Bank:

5.0.1. dövlətin pul və valyuta siyasətini müəyyən edir və həyata keçirir;

5.0.2. nağd pul dövriyyəsini təşkil edir, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 19-cu maddəsinin II hissəsinə və bu Qanuna müvafiq olaraq, pul nişanlarının tədavülə buraxılmasını və tədavüldən çıxarılmasını həyata keçirir;

5.0.3. manatın xarici valyutalara nisbətdə rəsmi məzənnəsini mütəmadi müəyyən edir və elan edir;

5.0.4. qanunvericiliyə uyğun olaraq valyuta tənzimini və nəzarətini həyata keçirir; 5.0.5. sərəncamında olan beynəlxalq qızıl-valyuta ehtiyatlarını saxlayır və idarə edir; 5.0.6. qanunvericiliyə uyğun olaraq hesabat tədiyə balansını tərtib edir və ölkənin proqnoz tədiyə balansının hazırlanmasında iştirak edir;

5.0.7. «Banklar haqqında» Azərbaycan Respublikası Qanununa, bu Qanuna və onlara müvafiq qəbul etdiyi normativ xarakterli aktlara uyğun olaraq bank fəaliyyətini lisenziyalaşdırır və tənzimləyir, qanunla müəyyən edilmiş qaydada bank fəaliyyətinə nəzarəti həyata keçirir;

5.0.8. ödəniş sistemlərinin fəaliyyətini təşkil edir, əlaqələndirir, tənzimləyir və onların üzərində nəzarəti qanuna uyğun olaraq həyata keçirir;

5.0.9. bu Qanunla və digər qanunlarla nəzərdə tutulmuş başqa funksiyaları həyata keçirir.

Maddə 6. Milli Bankın müstəqilliyi Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və qanunları ilə müəyyən edilmiş funksiya və səlahiyyətlərini həyata keçirərkən, Milli Bank müstəqildir və bu zaman hər hansı dövlət hakimiyyəti və yerli özünüidarəetmə

orqanları, fiziki və hüquqi şəxslər onun fəaliyyətinə hər hansı bir səbəbdən bilavasitə, yaxud dolayı yolla məhdudiyyət qoya bilməz, qanuna zidd təsir və müdaxilə edə bilməz.

Mərkəzi Bank Azərbaycan dövlətinin maliyyə agentı kimi çıxış edə bilər, dövlətin iqtisadi siyasətinin həyata keçirilməsinə səlahiyyətləri daxilində yardım edə bilər. Mərkəzi Bank Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsi kəsirinin birbaşa maliyyələşdirilməsi üçün dövlətə kredit vermir. Dövlət büdcəsində qismüddətli vəsait çatışmazlığı yarandıqda, Mərkəzi Bank müvafiq icra hakimiyyəti orqanı ilə bağlanmış müqaviləyə əsasən gəlir gətirən dövlət borc qiymətli kağızları ilə təmin edilməsi şərti ilə dövlətə ən çoxu 6 ay müddətinə və cari ildə ödənilmək şərti ilə milli valyutada (manatla) kredit verə bilər. Belə kreditlərin verilmiş və ödənilməmiş hissəsinin ümumi məbləği son üç il ərzində dövlət büdcəsinin orta gəlirlərinin 3 faizindən çox ola bilməz. Mərkəzi Bank tərəfindən Azərbaycan dövlətinin buraxdığı borc qiymətli kağızların alınması dövlətə kreditlərin verilməsi hesab olunur.

Mərkəzi Bank müvafiq icra hakimiyyəti orqanı ilə razılaşdırılmış şərtlərlə dövlət xəzinədarlıq hesablarına xidmət göstərir. Pul-kredit siyasətinin həyata keçirilməsi ilə əlaqədar tələb olunduqda Mərkəzi Bank müvafiq icra hakimiyyəti ilə razılaşdırılmış şərtlərlə dövlətdən müddətli depozitlər qəbul edə bilər.

Mərkəzi Bank Azərbaycan Respublikasının dövlət hakimiyyəti orqanlarının, habelə dövlət və büdcədən kənar dövlət fondlarının bank hesablarına xidmət göstərə bilər.

Mərkəzi Bankın təşkilati strukturuna İdarə Heyəti, mərkəzi aparat, ərazi idarələri daxildir. Mərkəzi Bankın mərkəzi aparatı daxili audit bölməsindən, habelə İdarə Heyətinin müəyyən etdiyi digər struktur bölmələrdən ibarətdir, Mərkəzi Bankın mərkəzi aparatına daxil olan bütün struktur bölmələri və qurumları İdarə Heyəti tərəfindən təsdiq edilmiş əsasnamələrə uyğun olaraq fəaliyyət göstərir. Mərkəzi Bank İdarə Heyəti tərəfindən idarə olunur. Mərkəzi Bankın İdarə Heyətinin səlahiyyətləri ondan ibarətdir ki, o, hər il üçün dövlətin pul-kredit və valyuta siyasətini

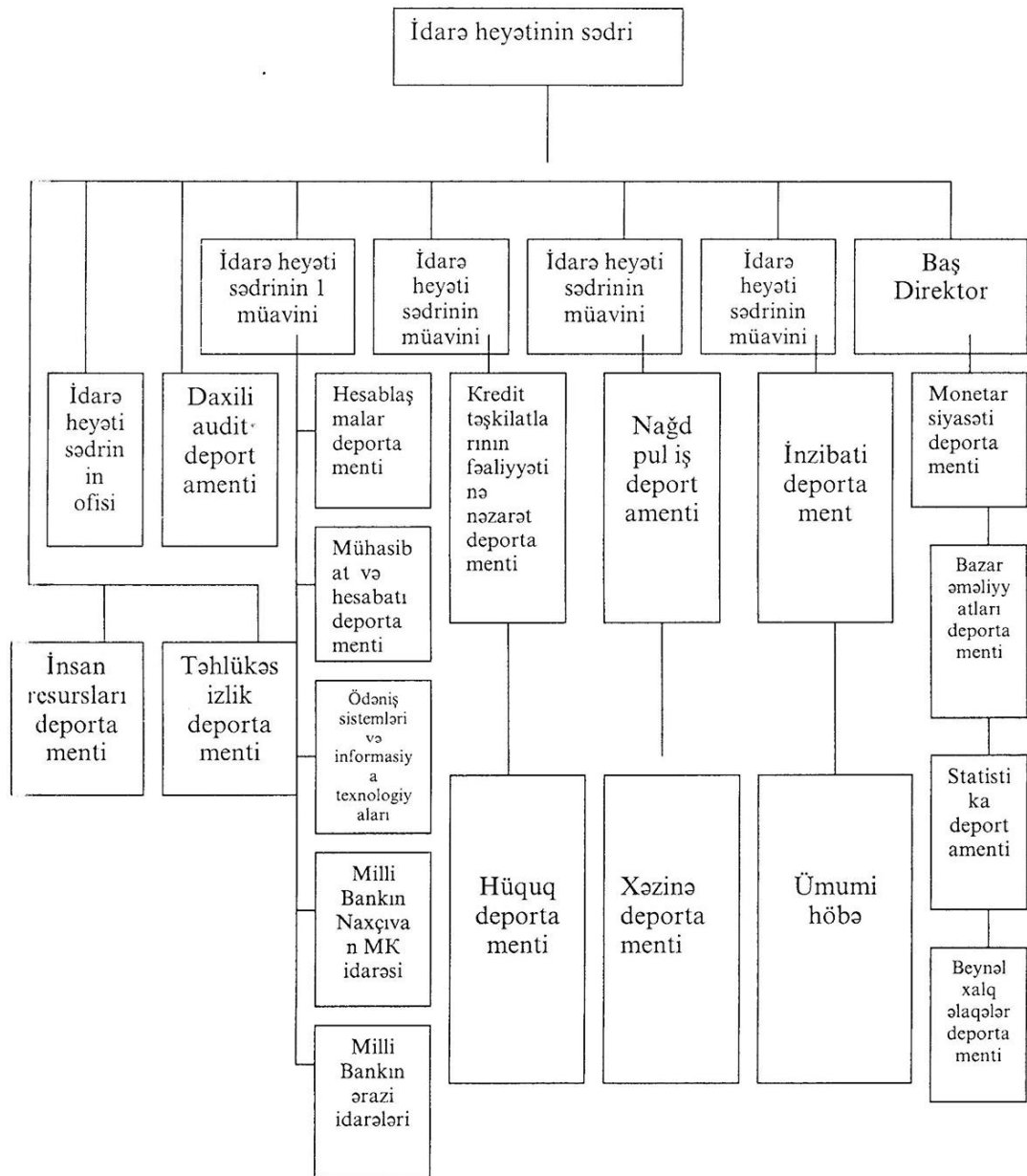
müəyyənləşdirir və təsdiq edir. Həmçinin, pul siyasətinin alətlərinə dair qərarlar qəbul edir, o cümlədən uçot dərəcəsinə, özünün əməliyyatları üzrə faiz dərəcələrini, açıq bazarda əməliyyatların şərtlərini müəyyən edir.

- milli valyutanın pul-kredit tənzimlənməsini və sabitliyinin təmin olunmasını həyata keçirir.

1. Banknotların təkbaşına emissiyası.

Banknotlara, yəni ümummilli kredit pullarının emissiyası hüququ qanunverici qaydada dövlətin təmsilçisi qismində çıxış edən ölkənin milli bankına həvalə olunmuşdur. Banknotlar borc öhdəliklərinin hamı tərəfindən qəbul edilmiş son ödəniş vasitəsidir. Lakin nəzərə almaq lazımdır ki, hal-hazırda banknotlar sənaye baxımından inkişaf etmiş ölkələrin pul kütləsinin cüzi hissəsini təşkil edir, ona görə də həmin ölkələrdə mərkəzi bankların emissiya monopoliyası funksiyası bir qədər az əhəmiyyət kəsb edir. Bu ölkələrdə pul-kredit siyasətinin başlıca vəzifəsi nağdsız emissiyanın tənzimlənməsidir. Nağdsız emissiyanın əsas mənbəyi kommersiya banklarıdır.

Mərkəzi Bankın təşkilati strukturu

2.Banklar bankı. Mərkəzi bank hüquqi və fiziki şəxslərlə bilavasitə işləmir , çünki onun başlıca müştəriləri kommersiya banklarıdır.

Əksər dövlətlərdə kommersiya bankları kassa ehtiyatlarının bir hissəsini mərkəzi bankda saxlamağa borcludur. Bu cür ehtiyatlar məcburi xarakter daşıyır. Mərkəzi bank məcburi ehtiyatların bankların passivlər üzrə öhdəliklərinə minimum nisbətini müəyyən edir. Mərkəzi bank ənənəvi olaraq dörd əsas funksiyanı yerinə yetirir:

- banknotların inhisarçı emissiyasını həyata keçirir;
- banklar bankı kimi çıxış edir;
- hökumətin bankiri kimi çıxış edir;
- banknotların inhisarçı emissiyasını həyata keçirir;

Bəzi ölkələrdə mərkəzi banklar təkbəşinə və ya maliyyə nazirliyi, yaxud digər dövlət orqanı ilə birgə kommersiya bankları və qeyri-bank kredit təşkilatlarının fəaliyyətinə nəzarət edir.

3. **Dövlətin bankiri.** Mərkəzi bank hökumətin kassiri qismində onun kassiri və kreditoru kimi çıxış edir. Burada hökumətin və hökumət idarələrinin hesabları açılmışdır. Əksər dövlətlərdə mərkəzi bank büdcənin kassa icrasını həyata keçirir.

4. Mərkəzi bankın sadalanan funksiyaları onun tərəfindən dördüncü funksiyanın yerinə yetirilməsi - **ölkənin bütün pul-kredit sisteminin tənzimlənməsi və milli valyutanın sabitliyinin təmin edilməsi** üçün obyektiv şərait yaradır. İndiki mərhələdə bu funksiya mərkəzi bankın ən mühüm funksiyasıdır.

Valyutanın sabitliyinin təmin edilməsi və iqtisadiyyatın pulla təmin olunması arasında dəqiq sərhəd yoxdur, çünki pulun dəyərinin (yəni valyutanın sabitliyinin) idarə olunması qismən də olsa, pul kütləsinin (pulun həcmnin) idarə olunması vasitəsilə baş verir və sonuncu yenə də mərkəzi bankların bazardakı fəaliyyəti vasitəsilə həyata keçirilir.

Mərkəzi banklar **pul kütləsinin idarə olunması üçün valyuta siyasətinin alətləri kimi** aşağıdakılardan istifadə edir:

- minimum ehtiyat siyasəti;
- diskont və lombard siyasəti;
- açıq bazar siyasəti.

Dünya iqtisadiyyatında Mərkəzi Bank institutlarının funksiyalarını nəzərdən keçirək :

İngiltərə Bankı aşağıdakı **funksiyaları** yerinə yetirir:

*kommersiya və digər mərkəzi banklar, həmçinin hökumət üçün bank rolunu oynayır;

*pul siyasətini reallaşdırır;

*banknotların emitenti olur və başqaları.

Birinci funksiyanın yerinə yetirilməsi zamanı İngiltərə Bankı *müştərilərin üç iri qrupuna xidmət edir*.

Birincisi - *kommersiya banklarıdır*. Bütün klirinq bankların İngiltərə Bankında hesabları var. Klirinq əməliyyatlarda klirinq bankların İngiltərə Bankındakı hesablarından istifadə olunur. Banklar hesabda müəyyən məbləğə malik olmalı və onu aşmamalıdırlar. Fəaliyyətlərini Böyük Britaniyada həyata keçirən bütün banklar özlərinin bütün depozitlərinin cəminin 0,35%-ni İngiltərə Bankının hesabında (depozit) saxlayırlar. Ehtiyatların bu norması İngiltərə bankının əsas gəlir mənbəyidir.

İkinci qrup *digər ölkələrin mərkəzi banklarıdır*. Xarici ölkələrin mərkəzi bankları İngiltərə Bankında qızıl saxlayır və hesablara malik olur, Londondakı işləri İngiltərə Bankı vasitəsilə apara bilirlər.

Üçüncüsü - *hökumətdir*. Hökumətin İngiltərə Bankında hesabları olur. Beləliklə, büdcəyə gedən ödənişlər, vergilər və büdcədən sosial ehtiyaclara gələn ödənişlər İngiltərə Bankının hesabları vasitəsilə keçir.

Böyük Britaniyanın **pul siyasətinin** əsas məqsədi qiymət sabilliyinin əldə edilməsidir. Qiymətlərin optimal səviyyəsinin saxlanması indiki zamanda iki istiqamətə malikdir: İnflyasiya səviyyəsinin 2,5% və daha az olması, monetar siyasətin daha açıq (sərbəst) rejimi. İngiltərənin pul siyasətinin mühüm aləti faiz dərəcələrinin səviyyəsinin tənzimlənməsidir.

Monetar siyasətin alətlərindən biri İngiltərə Bankının açıq bazardakı əməliyyatlarıdır. O ilk dəfə XX əsrdə 30-cu illərin əvvəllərində tətbiq olunmağa

başlamış və İngiltərə Bankının uçot dərəcələrinin payını tədriclə azaltmışdır. Valyuta intervensiyaları kimi alətdən də aktiv şəkildə istifadə olunur, lakin Böyük Britaniyada bu alət özünəməxsus spesifikliyə malikdir. İngiltərə Bankı özünün bu tədbirlərdəki iştirakını geniş şəkildə işıqlandırır. Bu reklamın mahiyyəti valyuta bazarının digər iştirakçılarını mərkəzi bank üçün zəruri istiqamətdə fəaliyyət göstərməyə və bununla öz valyuta xərclərini azaltmağa inandırmaqdır. Bəzən mərkəzi Bank bazarı «şifahi intervensiyalar» yolu ilə saxlamağa çalışır. Bu isə valyuta kursunun hərəkət tendensiyasına nəzərən özünün maraqlı olması barədə iştirakçıları məlumatlandırmaqdan ibarətdir. İngiltərə Bankı ilə yanaşı xəzinə də Böyük Britaniyada monetar siyasəti həyata keçirir. Digər banklardan fərqli olaraq İngiltərə Bankı hökumətdən asılı olmadan fəaliyyət göstərə bilmir. İngiltərə Bankının 1946-cı ildə qəbul etdiyi akt xəzinəyə hüquq verir ki, o, İngiltərə Bankına göstəriş versin. Hərçənd xəzinə heç vaxt bu hüquqdan istifadə etməsə də onlar arasındakı münasibətlər elədir ki, faiz dərəcələri ilə bağlı final qərarı maliyyə naziri qəbul edir. Bununla belə, İngiltərə Bankı qərarın qəbul edilməsində mühüm rol oynayır. İngiltərə Bankı inflyasiya üzrə illik hesabatı (bu hesabatda məlumatın ətraflı analizi olur), həmçinin maliyyə naziri ilə Bank müdirinin faiz dərəcələri ilə bağlı görüşünün protokolu (onların görüşündən altı həftə sonra nəşr olunur) nəşr etdirir. Inflyasiya və faiz dərəcələri üzrə hesabatın hazırlanma prosesində İngiltərə Bankı daxili və xarici iqtisadi və pul faktorlarını - yaxın iki ildə inflyasiyaya təsir göstərə biləcək faktorları nəzərə alır. Bankın faiz dərəcələri üzrə tövsiyələrində İngiltərənin müxtəlif rayonlarında sənayeyə və ticarətə təsir edən dəyişikliklər barədə məlumat olur. Bu məlumatlar İngiltərə Bankının agentləri tərəfindən təqdim edilir.

1997-ci ildə mərkəzi bankın dövlət borcunun idarəetməsi kimi funksiyası xəzinənin sərəncamına verilmişdir. Bu qərarın səbəbi dövlət borcunun idarəetmə funksiyası ilə faiz siyasətini ayırmaq cəhdi idi. Məqsəd daxili informasiyanın istifadəsindən və maraqların toqquşmasından qaçmaq idi.

Artıq 300 ildir ki, İngiltərə Bankı öz banknotlarını buraxır. Emissiya böyük əmək xərclərini və çoxlu vəsait tələb edir. Banknotların dizaynı və istehsalı Essexdəki Bank çap fabrikinin funksiyasıdır- Bank təkcə pulları çap etmir, həm də özünün beş şöbəsi vasitəsilə (Bristolda, Birminhemdə, Lidsdə, Mançesterdə və Nyukaslda) ölkədə olan kommersiya banklarını təmin edir, köhnə pulları dövriyyədən çıxarır. 5 funt sterlinq dəyərində olan pulun orta dövriyyə müddəti 1 il 50 funt sterlinq dəyərində olan pulun orta dövriyyə müddəti isə 3-4 ildir.

Federal ehtiyat sistemi bu gün aşağıdakı funksiyaları yerinə yetirir:

*tam məşğulluğun və qiymət sabilliyinin əldə edilməsi məqsədilə pul və kredit dövriyyəsinə təsir göstərmək yolu ilə milli monetar siyasəti idarə edir;

*bank və maliyyə sistemlərinin möhkəmliyinin və təhlükəsizliyinin təmin edilməsi məqsədilə bank müəssisələrinə nəzarət edir və onların fəaliyyətini tənzimləyir.

*maliyyə sisteminin sabilliyini saxlayır və maliyyə bazarlarındakı riski azaldır;

*ABŞ hökumətinə, ictimaiyyətə, maliyyə müəssisələrinə maliyyə xidmətləri göstərir, milli hesablaşma sisteminin idarəetməsində də mühüm rol oynayır.

ABŞ-ın pul-kredit sisteminin təkamülü dünya valyuta sisteminin qenezisinə paralel olaraq keçirilirdi. 1929 -1933-cü illərin maliyyə sarsıntıları, 1944-cü ilin Bretton-Vud konfransı və 1976-cı ilin Yamaya sistemi göstərdi ki, pul və kredit sferalarındakı çoxsaylı dəyişmələrə baxmayaraq, Amerika dolları hakim mövqe tutan valyuta heqemonu rolunu oynamış və oynamaqda davam edir. Nyu-Yorkun Federal ehtiyat bankının məlumatlarına görə, 2000-ci ildə dünya dövriyyəsində ümumilikdə 560 milyard nağd dollar var idi. Onların 70%-i ABŞ-dan kənarda dövr edirdi (dövriyyədə olan nağd dollarların həcminə görə ABŞ-dan sonra dünyada ikinci yeri Rusiya tutur). Bir çox ölkələr öz valyuta kurslarını Amerika dollarına bağladılar.

Bunlar Latın Amerikas1 dövlətləri, Afrika dövlətləri, keçid iqtisadiyyatlı ölkələr idi. Panama, Liberiya, Marşal adaları kimi dövlətlər Amerika valyutasını milli pul vahidi əvəzinə, qanuni ödəniş vasitəsi kimi istifadə edirlər.

Alman federal bankının əsas *funksiyaları* aşağıdakılardır:

**emissiya inhisarı.* «Federal bank haqqında» qanuna uyğun olaraq, Bundesbank alman markalarının banknotlarını buraxmaqla bağlı müstəsna hüquqa malikdir və bu banknotlar Almaniyada vahid qeyri məhdud ödəniş

vasitəsidir. 1997-ci il iyulun axırında onların həcmi 246,6 milyard marka təşkil etmişdir;

**banklar bankı.*«Bundesbank» bütün bank sisteminin effektivliyini təmin edir, Alman bankları «Bundesbank»da özlərinin orta və qısamüddətli öhdəliklərinin müəyyən faizi ölçüsündə minimal ehtiyat saxlayırlar. “Bundesbank” kredit institutlarına və dövlət müəssisələrinə bank xidmətləri təqdim edir, həmçinin kredit institutlarına nəzarəti həyata keçirir. Nəzarətin əsas alətləri aşağıdakılardır: lisenziyalaşdırma, qanunverici aktlar, nəzarət orqanları əməkdaşlarının istənilən anda kredit müəssisələrindən məlumat almaq və yoxlamalar keçirmək, o cümlədən müxtəlif sanksiyalardan istifadə edə bilmək hüququ. Artıq 1997-ci ildə avqustun axırında «Bundesbank»ın hesablarında AFR-in kredit müəssisələrinin 43,4 milyard markası, xarici bankların 12,3 milyard markası saxlanılırdı. Uyğun olaraq, 154,5 milyard və 0,9 milyard marka məbləğində kredit olunmuşdur;

**dövlətin bankı (federal hökumətin fiskal agentı).*«Bundesbank» federasiyanın (və məhdud şəkildə torpaqların) «ev bankı» rolunu yerinə yetirir.Onu görə də hökumətlərə kredit verməklə bağlı Avropa pul ittifaqının emissiya banklarına qoyduğu qadağalar səbəbindən və tarixi təcrübənin nəzərə alınması ilə “Bundesbank”ın bu fəaliyyət sahəsi məhdudlaşdırılmışdır.Bu, federal bankın monetar müstəqilliyinin saxlanmasına kömək edir. «Bundesbank» istiqrazlar və xəzinə vekselləri şəklində borc öhdəlikləri buraxaraq, hökumətə kredit almaqda kömək edir

və ya qiymətli dövlət kağızlarının emissiyasına razılıq verir və harralar keçirərək, faizsiz xəzinə veksellərini yerləşdirərək onların satılmasına kömək edir. Belə kağızları əldə etmək icazəsi federal banka yalnız açıq bazarda pul kütləsini tənzimləmək üçün verilir;

**valyuta ehtiyatlarının idarəetməsi.* «Bundesbank» ölkədə yeganə olaraq valyuta ehtiyatlarını saxlayır və onları idarə edir. Lakin Bretton-Vud valyuta sistemlərinin böhranları və 1992-1993-cü illərdə mübadilə kurslarının Avropa mexanizminin böhranları göstərdi ki, davamlı bazar tendensiyaalarını valyuta bazarında emissiya banklarının intervensiyaları vasitəsilə yatırımaq olmaz. Stabil valyuta kurslarına yalnız uzunmüddətli dövrdə, dünya iqtisadiyyatındakı balans kəsini ləğv etməklə nail olmaq olar. Dünyanın yeddi aparıcı sənaye ölkəsinin iqtisadi və valyuta siyasətlərinin intensiv uzlaşması məhz bununla əlaqədardır. Almaniyanın qızıl valyuta ehtiyatları 1997-ci il iyulun axırlarında 114,1 milyard marka, o cümlədən qızıl - 13,7 marka təşkil etmişdir;

**ölkənin hesablaşma mərkəzi.* «Bundesbank»-ın həyata keçirdiyi qeyri nağd hesablaşmaların həcmi 1996-cı ildə 195931 milyard marka təşkil etmişdir.

İtaliya Bankı inzibati cəhətdən dövlətə tabe olmaqla yanaşı, öz (funksiyalarını yerinə yetirən zaman **Kreditlər və əmanətlər üzrə nazirliklərarası** komitənin (KƏNK) tövsiyələrini nəzərə alır. Bu institut 1947-ci ildə yaradılmış və kifayət qədər böyük səlahiyyətlərə sahib olmuşdur. əsas vəzifələri aşağıdakılardır:

*İtaliya kredit sisteminin normal fəaliyyətinin təmin edilməsi. Bununla belə, KƏNK kredit sisteminə bilavasitə nəzarəti həyata keçirmək hüququna malik deyil. Bu hüquq İtaliya Bankına məxsusdur;

*pul-kredit siyasəti və monetar tənzimlənmə sahəsində kredit siyasətinin əsas istiqamətlərinin hazırlanması və onun reallaşdırılmasına nəzarətin həyata keçirilməsi;

*müəyyən il üçün kredit siyasətinin əsas istiqamətlərinin icrasının təkmilləşdirilməsi üzrə cari tövsiyələrin hazırlanması və monitorinqi;

*İtaliya Bankının fəaliyyətinə nəzarətin həyata keçirilməsi, çatışmazlıqların aşkar olunması və onların aradan qaldırılma üsullarının axtarılması;

*ölkənin bütün kredit-maliyyə müəssisələrinin cari fəaliyyətində, ləğv edilməsində və qeyd olunmasında koordinasiya və yardım;

*qiymətli kağızların emissiyasının həyata keçirilmə qaydasının razılaşdırılması.

Beləliklə, yekun vuraraq demək olar ki, tənzimləyici orqanları, bank müəssisələrini və xüsusi kredit-maliyyə institutlarını özündə birləşdirən, klassik üç hissədən ibarət olan İtaliyanın kredit sistemi -birinci səviyədə özünəməxsus xüsusiyyətlərə malikdir. Belə ki, kredit sisteminin ali orqanı olan Maliyyə nazirliyi ölkənin monetar siyasətini hazırlayır. İtaliya Bankı bu siyasətin reallaşdırılması üzrə öhdəlikləri öz üzərinə götürür. Kreditlər və əmanətlər üzrə nazirliklərarası komitə isə kredit müəssisələrinin effektiv fəaliyyəti və kredit siyasəti sahəsində Maliyyə nazirliyinin direktivlərinin Mərkəzi bank tərəfindən icrasını koordinasiya

Yaponiya bankı- mərkəzi bank kimi aşağıdakı funksiyaları yerinə yetirir.

Banknotların buraxılması. Mərkəzi bank ölkədə pulları çap etmək hüququna malik olan yeganə bankdır. Mərkəzi bank hələ 1889-cu ildə fidusiar banknot emissiya hüququna sahib olmuşdur. Dövriyyədəki pulların miqdarı 1999-cu ildə 7,4% artmışdır. Ölkədəki pulların miqdarı ÜDM-dən daha sürətlə artır. İtkin pullar əmanətlərdə yatıb qalır.

Yaponiya bankının növbəti funksiyası pul-kredit siyasətinin reallaşdırılmasıdır. Bu siyasətin üç əsas aləti aşağıdakılardır: məcburi bank ehtiyatları normasının dəyişdirilməsi, maliyyə bazarlarındakı əməliyyatlar, faizin uçot dərəcəsi.

Məcburi ehtiyat saxlama sistemi Yaponiyada 1957-ci ildən başlayaraq fəaliyyət göstərir. Mərkəzi bank *maliyyə bazarlarındakı əməliyyatlardan* (bankların borc aldıqları və verdikləri banklararası bazarda, şirkətlərin istiqrazlar və səhmlər aldığı və satdığı açıq bazarlarda) istifadə edir ki, maliyyə bazarlarındakı vəziyyətə təsir göstərsin, onları iflasa uğramaqdan və möhtəkirçi xarakterli ifrat tələbdən (sabın köpüyü) qorusun.

Faizin uçot dərəcəsinin tənzimlənməsi. İqtisadi inkişafın yüksək sürəti üçün

zəruri şərt müəssisənin ucuz maliyyə vəsaitlərindən istifadə edə bilməsidir. Bunun üçün, birinci növbədə, Yaponiya Bankının ucuz faiz dərəcələri siyasətindən istifadə olunurdu. Yaponiya Bankı beynəlxalq fəaliyyəti həyata keçirir.

*xarici ölkələrin dövlət institutlarına və mərkəzi banklarına ien hesabları təqdim edir;

*BVF -na, Qiymətli kağızların Beynəlxalq bankına və digər beynəlxalq təşkilatlara kreditlər açır və vaxtını uzadır;

*ien kursunun arzuədlilməz dəyişmələri zamanı beynəlxalq valyuta bazarlarında Yaponiyanın Maliyyə nazirliyinin agentləri qismində valyuta intervensiyalarını həyata keçirir;

*digər ölkələrin mərkəzi bankları və beynəlxalq maliyyə təşkilatları üçün xarici dövlətlərin valyutasını alır və satır, beynəlxalq maliyyə təşkilatlarına kömək kooperasiya məqsədi daşıyır;

*bu və ya digər ölkələrin iqtisadiyyatlarının cari vəziyyəti ilə bağlı məsələlər üzrə məsləhətləşmələr aparır, vəziyyətin proqnozlaşdırılmasını həyata keçirir, birgə nəzəri araşdırmalar və statistik tədqiqatlar təşkil edir.

Yaponiya Bankı ölkə bazarlarının maliyyə vəziyyətinin və iqtisadi mövqeyinin proqnozlaşdırılması və başa düşülməsi üçün zəruri olan **nəzəri tədqiqatları və iqtisadi təhlili** həyata keçirir (uzunmüddətli dövrün iqtisadiyyatı və başqaları).

Çin Xalq Respublikasının Çin Xalq Bankı haqqında Qanunu Çin Xalq Bankının bu funksiyaları yerinə yetirməsini təmin edir:

- 1) müvafiq sifariş verilməsi və qaydaların hazırlanması və həyata keçirilməsi; monetar siyasətin formalaşdırılması və icra olunması;
- 2) valyutanın buraxılması və onun dövriyyəsinin idarə olunması;
- 3) banklararası kredit və istiqraz bazarlarının tənzimlənməsi;
- 4) xarici valyutanın idarə olunması və banklararası xarici valyuta bazarının tənzimlənməsi;
- 5) qızıl bazarının tənzimlənməsi; rəsmi xarici valyuta və qızıl ehtiyatlarının

saxlanması və idarə olunması;

6) dövlət xəzinəsinin idarə olunması;

7) ödəniş və hesablaşma sisteminin normal fəaliyyətinin dəstəklənməsi;

8) maliyyə sektorunda çirkli pulların yuyulmasına qarşı tədbirlərin təlimatlandırılması;

9) təşkil olunması və müvafiq maliyyə vəsaiti axınlarının monitorinqinin həyata keçirilməsi;

10) maliyyə statistikaları, sorğuları, analizləri və proqnozlarının həyata keçirilməsi;

11) Mərkəzi Bank olaraq beynəlxalq maliyyə tədbirlərində iştirak edilməsi;

12) Dövlət Şurası tərəfindən qeyd olunan digər funksiyaların icra olunması.

Çin Xalq Bankının yüksək rəhbərliyi sədr və sədr müavinlərindən ibarətdir. Sədr Çin Xalq Respublikasının prezidenti tərəfindən vəzifəyə təyin olunur və vəzifəsindən kənarlaşdırılır. Sədr vəzifəsinə namizədlər Dövlət Şurasının Birinci Katibi tərəfindən irəli sürülür və Milli Xalq Qurultayı tərəfindən təsdiqlənir. Milli Xalq Qurultayının fasilə dövrü ərzində namizədlərlə bağlı qərarları Qurultayın Daimi Komitəsi qəbul edilir, Çin Xalq Bankının sədr müavinləri Dövlət Şurasının Birinci Katibi tərəfindən vəzifəyə təyin olunur və ya vəzifədən kənarlaşdırılır.

Çin Xalq Bankının Pekində yerləşən baş ofisi 18 funksional departamentdən ibarətdir.

Beynəlxalq əlaqələr: Çin Xalq Bankının Beynəlxalq departamentinin cavabdeh olduğu sahələr aşağıdakılardır:

- Çin Xalq Bankının beynəlxalq maliyyə təşkilatları, xarici mərkəzi banklar və Honq Konq və Makao Xüsusi İnzibati Regionlar və Tayvan əyaləti ilə rəsmi əlaqələri və işgüzar əməkdaşlıq münasibətləri;
- Yerli maliyyə sənayesinin açılışının Çin hökumətinin ÜTT-yə qoşulduğu zaman üzərinə götürmüş olduğu öhdəliklərə uyğun olaraq koordinasiyası;
- Çin Xalq Bankının xarici işlərinin həyata keçirilməsi;

- Çin Xalq Bankının xarici ofislərinin fəaliyyətinə nəzarət.

Türkiyə Cümhuriyyəti Mərkəzi Bankı haqqında Qanuna uyğun olaraq Bankın fundamental vəzifələri aşağıdakılardır:

1. Açıq bazar əməliyyatlarının həyata keçirilməsi;
2. Türk Lirəsinin daxili və beynəlxalq dəyərinin qorunması məqsədilə zəruri tədbirlərin görülməsi və Türk Lirəsinin xarici valyutalara qarşı paritetinin müəyyənləşdirilməsi məqsədilə hökumətlə birlikdə valyuta siyasətinin həyata keçirilməsi;
3. Ölkənin qızıl və xarici valyuta ehtiyatlarının idarəedilməsi;
4. Türk Lirəsinin həcmnin və tədavülünün tənzimlənməsi, ödəniş, qiymətli, kağızların transferi və hesablaşmalar sisteminin yaradılması;
5. Maliyyə sistemində sabitliyin gücləndirilməsi, pul və xarici valyuta bazarlarına münasibətdə tədbirlərin görülməsi;

6. Maliyyə bazarlarının monitorinqinin aparılması;

Banklardakı depozitlərin şərtlərinin, növlərinin və xüsusi maliyyə qurumlarında iştirakla bağlı şərtlərin müəyyənləşdirilməsi.

Bankın fundamental səlahiyyətləri aşağıdakılardır:

1. Türkiyədə pulların tədavülə buraxılması;
2. Hökumətlə birgə inflyasiya hədəfini və buna uyğun olaraq monetar siyasətin müəyyənləşdirilməsi;
3. Fövqaladə hallarda Əmanətlərin Sığortalanması Fondunun resursları kifayət etmədikdə Fonda müəyyənləşdirəcəyi şərtlər və qaydalara uyğun olaraq Fonda avansın verilməsi;
4. Kommersiya banklarına kreditin verilməsi;
5. Maliyyə bazarlarının monitorinqini aparmaq məqsədilə banklardan, digər maliyyə institutlarından və həmçinin qeyd edilən institutların fəaliyyətini tənzimləmək və nəzarət etməkdə səlahiyyətli olan idarələrdən lazimi məlumatların tələb edilməsi və statistik informasiyanın toplanması.

Türkiyə Cümhuriyyəti Mərkəzi Bankının Sədri (Bakanlar Kurulu kararı ilə beş illik müddətinə vəzifəyə təyin edilir) İdarə Heyəti və Monetar Siyasət Komitələrinə başçılıq edir. Bankın ən yüksək qərar orqanı Bank Məclisidir. Sayı 4 olan sədr müavinləri Bankın Monetar Siyasət Komitəsinin üzvləridir.

Hazırda Bankda sayı 15 baş direktorluq fəaliyyət göstərir. Bankın ölkə daxilində 21 şöbəsi fəaliyyət göstərir. Bankın Frankfurt, Londra, New York və Tokyoda nümayəndəliyi fəaliyyət göstərir.

Türkiyə Cümhuriyyəti Mərkəzi Bankı beynəlxalq əlaqələrində əsas yeri Beynəlxalq Valyuta Fondu (BVF) ilə əməkdaşlıq tutur. Türkiyə 1947-ci ildən bəri HVF-nin üzvüdür və ölkəni BVF-də maliyyə agentı kimi Mərkəzi Bank təmsil edir.

Bundan başqa bank digər beynəlxalq maliyyə təşkilatları və xarici ölkələrin mərkəzi bankları ilə əməkdaşlıq etməkdədir

Avropa MB-nin funksiyaları istənilən digər mərkəzi bankın funksiyaları kimidir. Lakin bu funksiyalar bir dövlətə deyil, ölkələr qrupuna tətbiq olunur. Onlar aşağıdakılardır:

- *Avropa Birliyinin monetar siyasətinin məyyənləşdirilməsi və həyata keçirilməsi;

- *valyuta əməliyyatlarının idarəetməsi;

- *AB-yə üzv ölkələrin rəsmi valyuta ehtiyatlarının saxlanması və idarə edilməsi (bu halda valyuta ehtiyatlarının müəyyən hissəsi - «cari balanslar» - iştirakçı ölkə hökumətlərinin sərəncamında qalır);

- *ödəniş sisteminin normal fəaliyyətinin təmin edilməsi.

Monetar siyasətin reallaşdırılması zamanı AMB **üç əsas alətdən** istifadə edir:

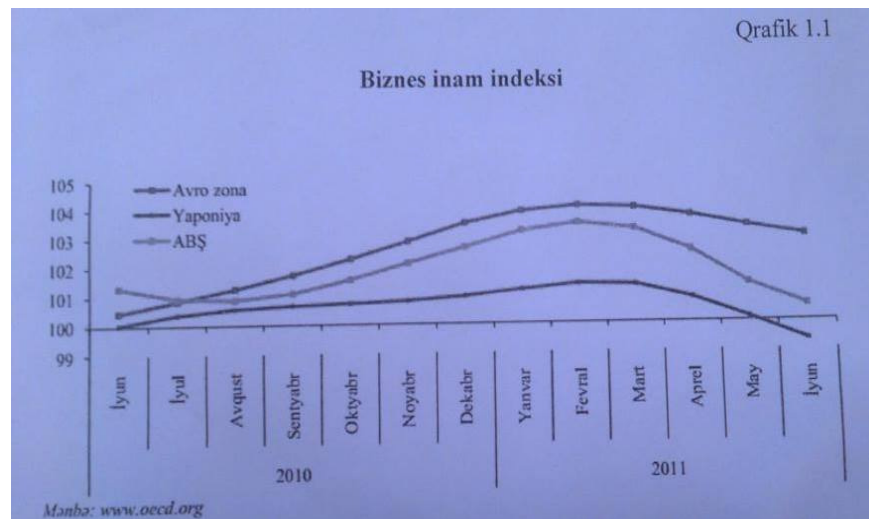
- *açıq bazarda əməliyyatlar;

- *sutkalıq borcların təqdim edilməsi («overnayt» kreditləri);

- *minimal məcburi ehtiyat normativinin tənzimlənməsi.

Qrafik 1.1

Biznes inam indeksi

Qabaqcıl ölkələrdə nisbi pozitiv meyillərə baxmayaraq işsizlik səviyyəsi hələ də yüksək həddə qalmaqdadır. Lakin, qarşıdakı dövrdə global iqtisadi artımın davam edəcəyi, xüsusilə 2013-cü ildən etibarən daha da sürətlənəcəyi proqnozlaşdırılır. dünya bazarında əmtəə qiymətlərinin artımı fonunda inflyasiya təhdidlərinin yüksəlməsi Mərkəzi Bankların monetar siyasəti sərtləşdirmək istiqamətində qərarlar təhlil etməsinə impuls vermişdir. Sərtləşmə ABŞ istisna olmaqla əksər inkişaf etmiş və qabaqcıl inkişaf etməkdə olan ölkələrdə müşahidə edilməkdədir. ABŞ-da aparılan yumşaq pul siyasəti isə əsasən iqtisadi artımın potensial həddən hələ də aşağı olması, İşsizlik səviyyəsinin yüksək həddi, ümumilikdə aşağı iqtisadi aktivliklə izah edilir.

Yenidən maliyyələşmə – Mərkəzi Bank tərəfindən digər kommersiya banklarının kreditlə təmin edilməsidir. Mərkəzi Banklar kommersiya banklarını və digər kredit təşkilatlarını kreditlə təmin edir, həmin kredit müəssisələri isə öz növbəsində adi vətəndaşlara (fiziki şəxslərə) və müxtəlif firma və təşkilatlara (hüquqi şəxslərə) kreditlər ayırırlar.

Yenidən maliyyələşdirmə dərəcəsinin bizim ölkədəki rəsmi adı “uçot dərəcəsidir”. Yəni Azərbaycanda Mərkəzi Bank kredit təşkilatlarına kreditləri məhz bu faiz dərəcəsi ilə verir. Hazırda həmin rəqəm 4,25%-dir.

Uçot dərəcəsi –Mərkəzi Bankın kommersiya banklarına verdiyi borclar üzrə faiz dərəcəsidir.

Baxmayaraq ki, **kommersiya bankları** ölkənin başlıca kreditorlarıdır və onlar biznes kompaniyalarına və fərdi şəxslərə müəyyən şərtlərlə borc verməklə məşğuldur, eyni zamanda onlar kredit üçün mərkəzi banka müraciət etdikdə həm də **borcalan-banklara** çevrilirlər.

Bazar iqtisadiyyatının hökm sürdüyü ölkələrinin əksəriyyətinin qanunvericiliyinə əsasən, mərkəzi bankın inzibati qaydada bu uçot dərəcəsini dəyişmək hüququ vardır. İqtisadi konyunkturada baş verən dəyişikliklərə reaksiya olaraq, mərkəzi bank uçot dərəcəsini həm azalda, həm də artırma müvafiq olaraq, pul təklifini də artırıb, azalda bilər.

1. Uçot dərəcəsini aşağı saldıqda kommersiya bankları tərəfindən mərkəzi bankın pullarına olan tələbi artır, kommersiya bankları daha çox pul götürməyə çalışır ki, bunun sayəsində də onların maliyyə imkanları böyüyür.

2. Uçot dərəcəsi qalxdıqda isə kommersiya banklarda əks reaksiya müşahidə olunur: mərkəzi bankın kreditlərinə tələbat aşağı düşür və bankların maliyyə imkanları məhdudlaşır.

Bazar iqtisadiyyatı praktikasında və nəzəriyyəsində mərkəzi bank tərəfindən uçot dərəcəsinin dəyişdirilməsi, uçot dərəcəsinin artırılması və azaldılması **“bahalı”** və **“ucuz”** pul siyasəti adlanır.

1. “Bahalı” pul siyasəti (uçot dərəcəsi yüksəldilir) mərkəzi bank tərəfindən inflyasiyanı azaltmaq lazım olduğu təqdirdə həyata keçirilir. Uçot dərəcəsinin yüksəldilməsi kommersiya banklarının kredit əldə etmək istəyini azaldır, bununla da ölkədəki pul təklifini azaldır. Bundan əlavə yüksək uçot dərəcəsinin təsiri altında kommersiya bankları müxtəlif korporativ və fərdi müştərilərə təklif etdiyi kreditlərin

faiz dərəcələrini də yüksəldirlər. Bunun nəticəsində isə ucuz kredit əldə etmək imkanından məhrum olan bir sıra kompaniyalar istehsalı azaldırlar. ***“Bahalı” pullar siyasəti həyata keçirməklə hökumət istehsalın aşağı düşməsi və işsizliyin artımı sayəsində inflyasiya templərinin aşağı düşməsinə nail olur.***

2. “Ucuz” pullar siyasəti (uçot dərəcəsi salınır) hökumət tərəfindən o təqdirdə keçirilir ki, istehsalın düşməsinin qarşısını almaq və müəssislərə dəstək olmaq tələb olunur, xüsusən də strukturlu yenidən qurma mərhələləri zamanı. Bunun nəticəsində isə iqtisadiyyatın pulla “doldurulması” baş verir ki, bu da inflyasiya ilə nəticələnə bilər. **Buna görə də “ucuz” pullar siyasətini həm də “inflyasiya kreditləşmə siyasəti” də adlandırırlar.**

Beləliklə, uçot dərəcəsinin tənzimlənməsi normasının iqtisadi nəticəsi ikili təsirə malikdir. Uçot dərəcəsinin artırılması inflyasiya ilə mübarizədə ən güclü tədbirlərdən biridir, amma eyni zamanda o, istehsalatın aşağı düşməsinə, işsizliyin və cəmiyyətdə sosial gərginliyin artmasına səbəb olur. Uçot dərəcəsinin aşağı salınması böhrandan qurtulmağa kömək edir, amma eyni zamanda inflyasiyanın artımı ilə nəticələnir. Hər bir konkret halda ölkə rəhbərliyi, bu və ya digər iqtisadi proqramı həyata keçirməklə, qarşıya qoyulmuş iqtisadi hədəflərə nail olmaq naminə “nəyi qurban etmək istədiyinə” özü qərar verir. Bir qayda olaraq bu “qurban” istehsalat və məşğulluq olur. Əksər hallarda “bahalı pullar” siyasəti həyata keçirilir.

Məsələn, ABŞ-da mərkəzi bank funksiyalarını həyata keçirən Federal Ehtiyatlar Sistemi anti-inflyasiya tədbiri olaraq, 1994-cü ildə uçot dərəcələrini 6 dəfə yüksəltmişdi.

Bununla yanaşı sizə maraqlı ola biləcək, bəzi ölkələrdəki faiz dərəcələrini diqqətinizə təqdim edirik.

<u>Göstəracinin adı</u>	<u>Ölkə/region</u>	Cari dərəcə	Öncə ki dərəcə	Dəyişili b
<u>American interest rate FED</u>	Birləşmiş Ştatlar	0.25 0 %	1.000 %	12-16-2008
<u>Australian interest rate RBA</u>	Avstraliya	2.50 0 %	2.750 %	08-06-2013
<u>Banco Central interest rate</u>	Çili	4.25 0 %	4.500 %	02-18-2014
<u>Bank of Korea interest rate</u>	Cənubi Koreya	2.50 0 %	2.750 %	05-09-2013
<u>Brazilian interest rate BACEN</u>	Braziliya	10.7 50 %	10.50 0 %	02-26-2014
<u>British interest rate BoE</u>	Böyük Britaniya	0.50 0 %	1.000 %	03-05-2009
<u>Canadian interest rate BOC</u>	Kanada	1.00 0 %	0.750 %	09-08-2010
<u>Chinese interest rate PBC</u>	Çin	6.00 0 %	6.310 %	07-06-2012
<u>Czech interest rate CNB</u>	Çexiya	0.05 0 %	0.250 %	11-01-2012
<u>Danish interest rate Nationalbanken</u>	Danimarka	0.20 0 %	0.300 %	05-02-2013
<u>European interest rate ECB</u>	Avropa	0.25 0 %	0.500 %	11-07-2013
<u>Hungarian interest rate</u>	Macarıstan	2.70 0 %	2.850 %	02-19-2014

<u>Indian interest rate RBI</u>	Hindistan	0 %	8.00 %	7.750	01-28-2014
<u>Indonesian interest rate BI</u>	İndoneziya	0 %	7.50 %	7.250	11-12-2013
<u>Israeli interest rate BOI</u>	İsrail	0 %	0.75 %	1.000	02-24-2014
<u>Japanese interest rate BoJ</u>	Yaponiya	0 %	0.10 %	0.100	10-05-2010
<u>Mexican interest rate Banxico</u>	Meksika	0 %	3.50 %	3.750	10-25-2013
<u>New Zealand interest rate</u>	Yeni Zelandiya	0 %	2.50 %	3.000	03-10-2011
<u>Norwegian interest rate</u>	Norveç	0 %	1.50 %	1.750	03-14-2012
<u>Polish interest rate</u>	Polşa	0 %	2.50 %	2.750	07-03-2013
<u>Russian interest rate CBR</u>	Rusiya	0 %	7.00 %	5.500	03-03-2014
<u>Saudi Arabian interest rate</u>	Səudiyyə Ərəbistani	0 %	2.00 %	2.500	01-19-2009
<u>South African interest rate SARB</u>	Cənubi Afrika	0 %	5.50 %	5.000	01-29-2014
<u>Swedish interest rate Riksbank</u>	İsveç	0 %	0.75 %	1.000	12-17-2013
<u>Swiss interest rate SNB</u>	İsveçrə	0 %	0.25 %	0.500	03-12-2009

<u>Turkish</u> <u>interest rate CBRT</u>	Türkiye	10.0 00 %	4.500 %	01-29- 2014
---	---------	--------------	------------	----------------

II FƏSİL. Mərkəzi Bank əməliyyatlarının iqtisadi xarakteristikası.

2.1. Mərkəzi Bankın passiv əməliyyatları.

Bankların *passiv əməliyyatları* bankın balansının passivində göstərilərək, vəsaitlərin mənbəyinin, bankın resurslarının formalaşması üzrə aparılan əməliyyatlardır.

Bank resursları iki əsas mənbədən təşkil olunur:

- Bankın öz vəsaitləri və ona bərabər vəsaitlər;
- Cəlb olunmuş vəsaitlər.

Passiv əməliyyatlar banklar tərəfindən vəsaitlərin cəlb olunması və onun resurslarının formalaşması üzrə əməliyyatlardır. Mərkəzi bank öz funksiyalarını aktiv və passiv bank əməliyyatları vasitəsilə yerinə yetirir.

Passiv əməliyyatlar mərkəzi bankın resurslarını formalaşdıran əməliyyatlardır. Mərkəzi bankın əsas passiv əməliyyatları aşağıdakılardır:

- > *Banknot emissiyası;*
- > *Kommersiya banklarının vəsaitlərinin xəzinədarlığa qəbulu;*
- > *Xüsusi kapitalın yaranması üçün aparılan əməliyyatlar.*

Əksər ölkələrdə mərkəzi bankın resurslarının əsas mənbəyi banknotların emissiyasıdır ki, bu mərkəzi bankın bütün passivlərinin 54%-dən 85%-nə qədərini təşkil edir. Hazırda, bildiyimiz kimi banknotların buraxılışı bütövlükdə qızılla təmin olunmamışdır.

Banknot emissiyanın müasir mexanizmi kommersiya banklarının, dövlətin kreditləşməsi və qızıl valyuta ehtiyatlarının artırılması üzərində qurulmuşdur. Emissiya mexanizmi banknotların kredit təminatını müəyyənləşdirir.

Nağd pul emissiyası pulların tədavi ilə pul kütləsinin artması ilə baş verən buraxılışıdır.

Nağd pulların inhisarçı emissiya hüququ hər bir dövlətin mərkəzi bankına

verilir ki, bu da bu bankı digər kommersiya banklarından fərqləndirən əsas alətlərdəndir.

Mərkəzi bank özünün analoji fəaliyyəti çərçivəsində kommersiya banklarını kassa dövriyyələrinin proqnozlarından istifadə etməklə pul emissiyasının ölçüsünü müəyyən etmiş olur. Həmçinin onu da qeyd etmək lazımdır ki, bu zaman emissiyanın optimal həcmi ilə yanaşı, onun regionlar arasında düzgün paylaşdırılması da vacib şərtlərdəndir.

Nağd pul emissiyası üçün ərazilər üzrə mərkəzi bankın baş idarələrinin **hesablama-kassa mərkəzlərində (HKM) ehtiyat fondları və dövriyyə kassaları** yaradılır.

Ehtiyat fondlarında tədaviyə buraxılmaq üçün nəzərdə tutulan, lakin hələ mahiyyət etibarilə pul hesab edilməyən (pul tədaviyə prosesində iştirak etmədiyi üçün) pul nişanları saxlanılır.

Hesablama kassa mərkəzinin *dövriyyə kassalarında* pullar daim hərəkətdə olurlar. Belə ki, kommersiya bankları nağd pul qalıqlarını bura təhvil verir və yaxud da lazım olduqda oradan nağd pullar alırlar.

Beləliklə hesablama-kassa mərkəzlərinin dövriyyə kassalarındakı pullar daim hərəkətdə olur və tədaviyə olan pullar hesab olunur.

Əgər HKM dövriyyə kassalarına nağd pul qəbulu ondan çıxan pullardan çox olarsa, bu zaman əmələ gələn fərq tədaviyədən çıxarılır və ehtiyat fonduna keçir. Burada bu pullar müvəqqəti olaraq pul olma xassəsini itirirlər.

Əksinə əgər, HKM-nin dövriyyə kassalarından çıxan pullar kassaya daxil olan puldan az olarsa, ehtiyat fondundan *dövriyyə kassalarına* əlavə pul keçir ki, bununla da bir növ **pul emissiyası** baş vermiş olur.

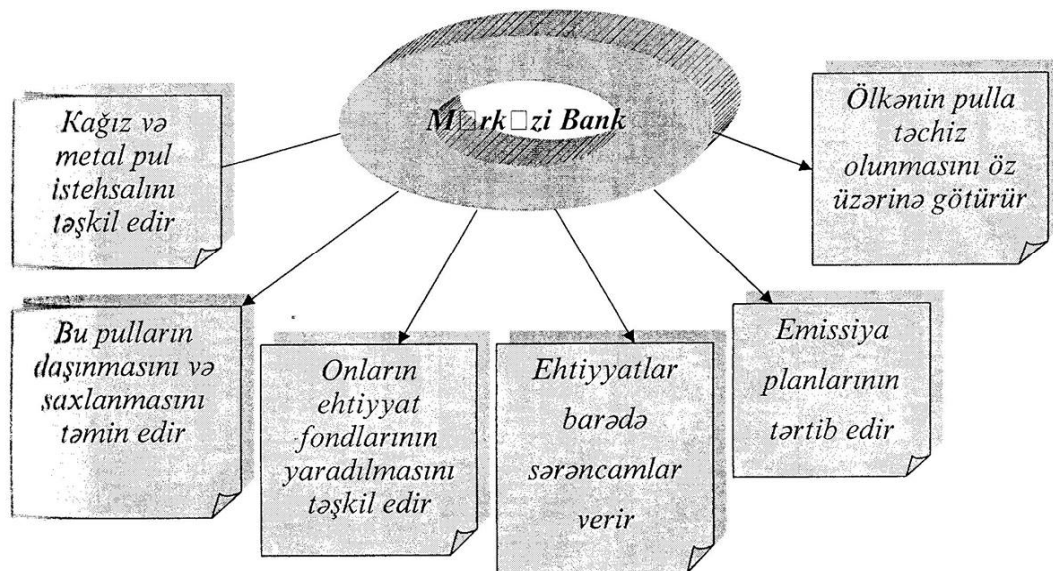
Lakin onu da nəzərə almaq lazımdır ki, bir HKM-nin digər HKM ilə emissiya yerinə yetirməsi zamanı bir kassaya əlavə daxilolmalar, digər kassadan çıxan artıq pullarla ört-bastır oluna bilər. Buna görə də tədaviyədə nağd pulların ümumi həcmi dəyişməyə də bilər, bununla da emissiya baş verməyə də bilər.

Müəyyən bir gündə pul emissiyasının baş verib-verməməsi haqda məlumat yalnız hər bir ölkənin mərkəzi bankının direktorlar şurası tərəfindən müəyyən edilir. Belə ki, məhz bu şura gündəlik emissiya balansı tərtib edir.

Azərbaycan Respublikasında nağd pul tədavülünün təşkili Mərkəzi Bankın üzərinə düşür. Belə ki, sxemdən göründüyü kimi Mərkəzi Bank nağd pul tədavülünün təşkili üçün aşağıdakı əməliyyatları yerinə yetirir:

Sxem 2.1

Mərkəzi Bankın nağd pul tədavülünün təşkili sxemi

Bundan başqa kredit təşkilatları üçün:

- > Nağd pulun saxlanması;
- > Daşınması və inkassasiya qaydası;
- > Pul nişanlarının ödəmə qabiliyyətsizliyini;
- > Zədələnmiş kağız pulların dəyişdirilməsini;
- > Zədəli pulların məhv edilməsini təmin edir.

Nağd pul tədavülü aşağıdakı prinsiplər əsasında aparılır:

1. bütün müəssisə və təşkilatlar müəyyən olunmuş limit həddindən artıq nağd pullarını kommersiya banklarında saxlamalıdır.

2. istənilən növ müəssisə və təşkilatlar üçün nağd pul qalıqları üçün banklar limit həddi müəyyən edir.
3. nağd pul dövriyyəsi proqnoz planlaşdırmanın obyektı kimi çıxış edir.
4. pul tədavülünün idarə olunması mərkəzləşdirilmiş qaydada həyata keçirilir.
5. nağd pul tədavülünün təşkili pul dövriyyəsinin sabitliyini təmin etmək məqsədi güdür.
6. müəssisələr nağd pulları ancaq onlara xidmət edən banklardan ala bilərlər.

Mərkəzi bankların resurs mənbəyi xəzinədarlığın və kommersiya banklarının yatırımlarıdır. Belə ki, onlar mərkəzi bankların faizsiz hesablarına özlərinin kassa ehtiyatlarının, həmçinin məcburi ehtiyatların bir hissəsini qoyurlar.

Bildiyimiz kimi, bütün dünyada kommersiya bankları cəlb etdikləri depozitlərin bir hissəsini məcburi qaydada müəyyən olunmuş şəkildə mərkəzi banklarda saxlamalıdır. Mərkəzi bankların təyin etdiyi məcburi ehtiyatlar bankların depozit bazasının həcminə təsir etdiyindən, bankların kredit verməsini tənzimləyir və buna görə də bank resurslarının həcminə təsir edir.

Hazırda *məcburi ehtiyatlara* bütün kredit təşkilatlarında olması vacib olan daha yüksək likvidliyə malik olan aktivlər aiddir. Bu aktivlər ya bankın kassalarında nağd pul şəklində olmalı ya da mərkəzi bankda depozit şəklində (və ya mərkəzi bank tərəfindən müəyyən edilmiş yüksək likvidliyə malik olan başqa formalarda) olmalıdır.

Ehtiyat tələblərinin normativləri qanunvericiliklə müəyyən olunmuş minimal ehtiyat ölçüsünün passiv (depozit) və ya aktiv (kredit qoyuluşları) əməliyyatların xalis (həcmi) və ya nisbi (dəyişən) göstəricilərinə faiz nisbətində özünü göstərir. Normativlərin istifadəsi həm total (bütün borc və öhdəliklər üçün müəyyən edilmiş), həm də selektiv və ya seçmək hüququ xarakteri daşıyır.

Qeyd edək ki, ARMB 10 may 2005-ci il tarixli «Məcburi ehtiyatların norması, hesablanması və saxlanması» qaydasına əsasən Məcburi ehtiyatlar banklarda mərkəzi və xarici valyutalarda, qiymətli metallarda saxlanılan depozitlər üzrə hesablanır. Depozitlər “Banklar haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun 1-ci maddəsində depozitə verilən anlayışa uyğun olaraq müvafiq müqavilə şərtləri ilə faizlər və ya

komisyon haqlar ödənilməklə və ya ödənilmədən müştərilərin (əmanətçilərin) tələbi ilə qaytarılmasını və ya başqa Hesaba köçürülməsini nəzərdə tutan bankın balansında aparılan cari, əmanət depozit) və ya digər hesaba qoyulmuş və ya köçürülmüş pul vəsaitlərini əhatə edir, Bu Qaydaların məqsədləri üçün depozit anlayışına həmçinin qeyri-rezident banklardan, habelə digər xarici və beynəlxalq maliyyə təşkilatlarından cəlb olunan vəsaitlər aiddir. Xarici valyuta və qiymətli metallar üzrə məcburi ehtiyatlar hesabat dövrünün ilk iş günü üçün Mərkəzi Bankın müəyyən etdiyi rəsmi məzənnə nəzərə alınmaqla hesablanır. Faiz nisbətində müəyyən edilən normalara uyğun olaraq məcburi ehtiyatların həcmi bankın cəlb etdiyi depozitlərin hesabat dövrü ərzində orta günlük qalığı əsasında hesablanır. Mərkəzi Bankın İdarə Heyətinin qərarı ilə banklar hesabat dövrü ərzində məcburi ehtiyatlarından öz likvidliyinin yaxşılaşdırılması məqsədlərinə istifadə edə bilərlər. Banklar hesabat dövründən sonrakı iki iş günü ərzində məcburi ehtiyatlar üzrə hesabatı və hesabat gününün axıncı gününə tərtib olunmuş mühasibat balansını Mərkəzi Banka təqdim etməli və tələb olunarsa çatışmayan məbləği müxbir hesaba əlavə vəsaitin köçürülməsi yolu ilə təmin etməlidir. Hesabat dövründə bankın depozit bazası kəskin surətdə dəyişərsə, Mərkəzi Bank müvafiq dövr üçün bankın müraciəti ilə onun təqdim etdiyi yeni balans əsasən məcburi ehtiyatların növbədən-kənar tənzimlənməsini apara bilər. Bank yenidən təşkil edildikdə, məcburi ehtiyatlar müvafiq mühasibat yazılışı ilə yeni təşkil edilmiş bankın (bankların) hesabına köçürülür. Bank ləğv olunduqda onun məcburi ehtiyatları barədə qanunvericiliyə müvafiq tədbirlər görülür. Məcburi ehtiyatların hesablandığı depozitlər və hesabat formaları Mərkəzi Bankın İdarə Heyətinin qərarı ilə müəyyən edilir. Məcburi ehtiyatların hesablanmasına gəldikdə isə qeyd etmək lazımdır ki, Məcburi ehtiyatlar depozitlərin valyutasında (manat və xarici valyuta) Mərkəzi Bankda bankın müvafiq müxbir hesablarında saxlanılır. Mərkəzi Bank İdarə Heyətinin qərarı ilə məcburi ehtiyatların valyutasından asılı olmayaraq bir valyutada saxlanması qaydasını müəyyən edə bilər. Qeyd edək ki, Mərkəzi Bank məcburi ehtiyatların saxlanması üçün faiz ödəmir.

Minimal ehtiyatlar 3 əsas funksiyanı yerinə yetirir:

- 1) onlar likvidli ehtiyatlar kimi bank müştəriləri qarşısında depozitlər üzrə

kommersiya banklarının öhdəliklərinin təminatıdır. Məcburi ehtiyatlar normasında vaxtaşırı dəyişikliklər edərək mərkəzi bank kommersiya banklarının iqtisadi vəziyyətdən asılı olaraq likvidlik dərəcəsini müəyyən qədər qorumuş olur.

2) minimal ehtiyat ölkədə pul kütləsinin həcmi tənzimləmək üçün Mərkəzi Bank tərəfindən istifadə olunan bir alətdir. Mərkəzi bank ehtiyat vasitələri normativində dəyişikliklər edərək kommersiya banklarının aktiv əməliyyatlarının (əsasən kredit funksiyası həcmi) sərhədlərini tənzimləyir və bununla da onların həyata keçirdiyi depozit emissiyası imkanlarını tənzimləmiş olur. Kredit təsisatları kredit əməliyyatlarını yalnız onları mərkəzi bankda məcburi ehtiyatları müəyyən olunmuş normativdən yüksək olduqda genişləndirə bilirlər.

Tədavüldəki pul kütləsi (nağd və nağdsız formada) təsərrüfat subyektləri tərəfindən ona olan tələbi üstələyirsə mərkəzi bank məcburi ayırmalar üzrə normativlərin artırılması yolu ilə kredit restriksiyası siyasətini yürüdür. Bununla da o, bankları aktiv əməliyyatların həcmi azaltmağa məcbur edir.

Məcburi ehtiyatlar normasmdakı dəyişikliklər kredit müəssisələrinin rentabelliyyə təsir edir. Məcburi ehtiyatları artırmaqla qeyri gəlirlilik baş vermiş olur. Bu üsul əksər qərb iqtisadçılarının fikrinə görə daha səmərəli antiinflasiya vasitəsi kimi çıxış edir. Bu alətin MB üçün funksiyalarından biri də gəlir funksiyasıdır. Bildiyimiz kimi, mərkəzi banklar məcburi ehtiyatlara görə adətən faiz ödəmir. Bu səbəbdən də lazım gəldikdə öz xeyirlərinə bu vəsaitlərdən kredit əməliyyatlarında istifadə edib, gəlir əldə etmiş olurlar. Bu prosesi həyata keçirdikdə mərkəzi bankların öz resurslarının kreditləşmə üçün istifadə olunmasında xüsusi çəkisi azalır.

Bu üsulun çatışmayan cəhəti ondadır ki, bir sıra müəssisələr, əsasən ixtisaslaşdırılmış banklar o qədər də yüksək olmayan depozitlərə malik olmalarına

baxmayaraq yüksək resurslara malik olan kommersiya bankları ilə müqayisədə bu üsulundan istifadə zamanı üstünlük əldə edirlər.

Dünya ölkələrində son 10-15 ildə pul-kredit tənzimlənməsinin bu üsulundan istifadə azalmışdır. Buna sübut olaraq onu demək olar ki, hazırda hər yerdə (qərb ölkələrində) məcburi ehtiyatlar normasının aşağı düşməsi və hətta müəyyən növ depozitlərin ləğv olunması baş verir. Səbəb odur ki, monetar siyasətin bu aləti digərləri

ilə müqayisədə daha güclü, daha sərt hesab edilir. Belə ki, o, bütün bank sisteminin əsasına toxunur və elə güclü alət olduğu üçün də ondan açıq bazarda aparılan əməliyyatlarda olduğu kimi hər gün deyil, bir neçə il ərzində yalnız bir dəfə istifadə edilir.

Pul ehtiyatları normasının aşağı düşməsi pul multiplikatorunun güclənməsinə, bunun ardınca isə həmin pul kütləsinin həcmnin artmasına gətirir. Əgər mərkəzi bank məcburi ehtiyat norması artırsa bu bankın əlavə pul əməliyyatlarının ixtisarına və pul təklifinin multiplikativ şəkildə azalmasına gətirir. Bu proses çox tez bir şəkildə baş verir. Belə ki, ehtiyat normalarının artırılması barədə qərar qəbul edilən kimi, hər bir bank öz ehtiyatlarının çatışmazlığını müəyyən edir. Bu zaman o, dərhal özünün qiymətli kağızlarının müəyyən hissəsini satmağa və kreditlərin geri qaytarılmasını tələb etməyə məcbur olacaq.

Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı pul-kredit siyasətinin məqsədlərinə nail olmaq üçün məcburi ehtiyat normasından 1992-ci ildən istifadə etməyə başlamışdır.

Bu illər ərzində müsbət nəticələr əldə etmək məqsədilə bu üsul müxtəlif dəyişikliklərə məruz qalmışdır. Belə ki, məcburi ehtiyatlar norması əmanət növləri üzrə 31 may 1993-cü ilə qədər differensiallaşdırılmış, 1993-cü il 1 yanvardan 1995-ci ilədək isə bu normalar əmanətlərin valyutaları üzrə differensiallaşdırılmışdır. Bir çox ölkələrdə, xüsusən keçid dövründə olan MDB ölkələrində məcburi ehtiyat normalarının differensiallaşdırılması dayandırılmışdır ki, buna səbəb lazımi səmərənin əldə olunmaması olmuşdur.

1999-cu il noyabrından məcburi ehtiyat normaları 12%-dən 10%-ə endirilmişdir. Bunun nəticəsində bankların likvidliyi artmışdır. Bundan əlavə

Mərkəzi Bank kredit təşkilatlarına icazə vermişdir ki, onlar məcburi ehtiyat saxladıkları vəsaitlərin 25%-nə, noyabrından isə 50%-nə qədərində qiymətli kağızlar alsınlar. Bunda əsas məqsəd Azərbaycanda dövlət qısamüddətli istiqrazlar (DQİ) bazarını aktivləşdirmək olmuşdur. Buna nisbətən nail olunsa da, Azərbaycanda bu hələ də problem məsələ kimi qalmaqdadır. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, son illərin göstəriciləri onu sübut edir ki, Mərkəzi Bankın analitik balansına görə məcburi ehtiyat

fondunda saxlanılan vəsaitlərin (manatla), əmanət və depozitlərdə xüsusi çəkisi normadan aşağı olmuşdu (www.nba). Buna səbəb kimi bankların məcburi ehtiyat fondunun vəsaitlərinin 50%-ə qədərində DQİ-in alınmasını və banklar tərəfindən depozit və əmanətlər haqda hesabatların bir qayda olaraq ayın sonunda Mərkəzi Banka təqdim olunmasını göstərmək olar.

Bundan başqa məcburi vəsaitlər üzrə faktiki vəsait həcmnin Mərkəzi Bankın bank sisteminə xalis kreditlərin həcmi ilə müqayisəsi daha məqsədəuyğun hesab edilir. Çünki manatla verilən xalis kreditin artımı manatla məcburi ehtiyatların həcmindən çox olur. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, uzunmüddətli depozitlər üzrə məcburi ehtiyat normasının sıfır səviyyəyə endirilməsinə dair 111,01.2003-cü tarixli qərar qəbul edildikdən sonra uzunmüddətli depozitlərin artım tempi 3,7 dəfə artmışdır. Bundan başqa 2002-ci ildə məcburi ehtiyat normaları ilə müxbir hesablarının birləşdirilməsi praktikasına başlanmasında bu sahədəki müsbət istiqamətlərdəndir. Qeyd etmək lazımdır ki, Mərkəzi Bankın İdarə Heyətinin 27 fevral 2003-cü il tarixli qərarı ilə 1 may 2003-cü ildən etibarən banklar tərəfindən məcburi ehtiyatlar hesabına DQİ-nin alınması praktikasına da son qoyulmuşdur. Statistik baxımdan məcburi ehtiyat normalarındakı dəyişiklərə nəzər salsaq, qeyd etməliyik ki, bu normalar 2003-cü ildə 10 % təşkil edirdi. Bu faiz dərəcələri 2008-ci ilə kimi 10% olaraq qalırdı. Lakin, dünyada baş verən global iqtisadi dəyişikliklər Azərbaycan bank sektorundan yan keçə bilməzdi. Bu səbəbdən Mərkəzi Bank da məcburi ehtiyat dərəcələrində dəyişikliklər etməklə bank sektorunda sabitliyi qorumaq istiqamətində 2008-ci ildə faiz dərəcələrini 12%-ə qədər qaldırdı. Lakin dünya bank sektorunda baş verən hadisələr, banklarda pul çatışmazlığı, Mərkəzi Bankın yumşaq pul siyasətini ön plana çəkdi. Bununla da məcburi ehtiyat normaları 14.10.2008-ci ildə 12%-dən 9 %-ə, daha sonra 01.12.2008-də 9%-dən 6%-ə qədər endirildi. Bu banklarda resurs çatışmazlığının qarşısının alınmasına imkan yaratmış oldu. Bu ənənə 01.05.2011-ci ilə qədər davam etdirilərək məcburi ehtiyat normasının 0,5%-ə qədər enməsinə yol açdı. Lakin, pul kütləsinin artım templərinin tənzimlənməsi məqsədilə bankların daxili və xarici öhdəlikləri üzrə məcburi ehtiyat forması 2011-ci il ərzində mərhələlərlə 0.5%-dən 3%-ə qaldırılmışdır

Nəhayət mərkəzi bankların resurs mənbələrindən biri də xüsusi kapitalın

yananması üçün aparılan əməliyyatlardır. Lakin bu mənbə bir növ ikinci dərəcəli hesab olunur. Belə ki, mərkəzi bankın xüsusi kapitalının həcmi onun passivlərinin 4 %-nə qədərini təşkil edir. Mərkəzi Bankın kapitalı onun nizamnamə kapitalından və kapital ehtiyatlarından ibarətdir. Mərkəzi Bankın nizamnamə kapitalı 50 milyon manatdır. Mərkəzi Bankın kapital ehtiyatları tədaviyə buraxılmış nağd milli valyutanın 15 faizi miqdarında müəyyən edilir və hesabat ilinin mənfəətindən ayırmalar hesabına formalaşdırılır.

Beləliklə, Mərkəzi Bankın mənfəəti Maliyyə Hesabatlarının Beynəlxalq standartlarına uyğun olaraq gəlirlərdən xərclərin çıxılması ilə hesablanır. Mərkəzi Bankın gəlirləri Qanuna müvafiq olaraq, həyata keçirdiyi fəaliyyətdən əldə etdiyi gəlirlərdən və qanunvericiliyə zidd olmayan digər mənbələrdən daxil olan vəsait hesabına formalaşır. **Mərkəzi Bankın mənfəətinin bölüşdürülməsinə** gəldikdə, qeyd etmək lazımdır ki, hesabat ilinin mənfəəti, ilk növbədə, Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bank haqqında Qanununa uyğun olaraq Mərkəzi Bankın kapital ehtiyatlarının formalaşdırılmasına yönəldilir. Kapital ehtiyatları formalaşdırdıqdan sonra Mərkəzi Bankın reallaşdırılmış mənfəətinin sərbəst qalığı dövlət büdcəsinə köçürülür. Reallaşdırılmış mənfəətin sərbəst qalığı Mərkəzi Bankın illik maliyyə hesabatı auditor rəyi ilə təsdiqləndikdən sonra dövlət büdcəsinə köçürülür.

Xarici valyutada və qızılada olan aktivlərin və passivlərin yenidən qiymətləndirilməsi manatın məzənnəsinin və qızılın dəyərinin dəyişməsi ilə əlaqədar hesabat ili ərzində Mərkəzi Bankın balansında xarici valyutada və qızılada olan aktiv və passivlərin yenidən qiymətləndirilməsi nəticəsində yaranan fərq Mərkəzi Bankın kapital ehtiyatlarında əks olunur və bu Qanunda nəzərdə tutulmuş normativin hesablanması zamanı nəzərə alınır.

Mərkəzi Bankın maliyyə etibarlılığı. Mərkəzi Bank müflis elan oluna bilməz. Mərkəzi Bankın aktivləri onun passivlərinin məbləğindən aşağı düşdükdə, yaranmış kapital çatışmazlığı dövlət tərəfindən ödənilir.

2.2 Mərkəzi Bankın aktiv əməliyyatları.

Aktiv əməliyyatları öz adından cəlb olunan və xüsusi vəsaitlərin uyğun gəlirin əldə edilməsi üçün istifadə olunmasıdır.

Bank fəaliyyətinin hərtərəfli təminatı və inkişafı onun aktiv maddələrdən olan bank binaları və avadanlıqları, həmçinin filiallara qoyulan investisiyaların da olmasını tələb edir. Beləliklə yerinə yetirdiyi məsələlərə görə *bank aktivlərini iki qrupa ayırmaq olar*:

> Bank likvidliyinin müəyyən həddə saxlanması istiqamətində aparılan əməliyyatlar;

> Bank gəlirinin əldə edilməsi istiqamətində aparılan əməliyyatlar.

Aktiv əməliyyatların likvidliyi və gəlirliliyi ilə yanaşı bu əməliyyatların həyata keçirilməsində *kredit riski* və onun paylaşdırılması da böyük əhəmiyyət kəsb edir. Başqa sözlə, bankların öz fəaliyyətlərini yalnız bir aktiv əməliyyat növü üzərində qurmamaları çox böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bankın əsas riskləri onun kredit portfelinin strukturu və keyfiyyətindən asılıdır ki, bu risklərə bank öz

fəaliyyəti zamanı məruz qalır. Buna görə də borcalanların çox dəqiq seçimi,

kreditləşmə şəraitinin təhlili, onun yerinə yetirilməsinə nəzarət bank fəaliyyətinin

əsas istiqamətlərindəndir.

Aktiv əməliyyatlar dedikdə mərkəzi bankın öz resurslarını yerləşdirməsi başa düşülür.

Mərkəzi bankın əsas aktiv əməliyyatları aşağıdakılardır:

Uçot-suda əməliyyatları;

Dövlət qiymətli kağızlarına yatırımlar;

Qızıl və xarici valyuta ilə əməliyyatlar;

Uçot-suda əməliyyatlarının iki növü vardır:

Uçot əməliyyatları;

Dövlətə və banklara qısamüddətli borcların verilməsi.

Mərkəzi Bank uçot dərəcəsini və öz əməliyyatları üzrə faiz dərəcələrini müəyyənləşdirir. Mərkəzi Bank uçot dərəcəsini müəyyənləşdirərkən, ölkədəki mövcud makroiqtisadi durumu və maliyyə bazarının vəziyyətini nəzərə alır.

Mərkəzi Bank öz əməliyyatları üzrə faiz dərəcələrini pul bazarının likvidlik vəziyyətini nəzərə alaraq özünün açıq bazar, yenidən maliyyələşdirilmə və depozit əməliyyatları üzrə faiz dərəcələrini təsbit etməklə və ya hərraclarda tələb və təklif əsasında müəyyənləşdirir. Mərkəzi Bank müəyyən etdiyi uçot dərəcəsini və öz əməliyyatları üzrə faiz dərəcələrini dərc etdirir.

Mərkəzi bank uçot dərəcəsi siyasəti (və ya diskont siyasəti) apararkən sonuncu instansiya kreditoru rolunu oynayır. O, müvəqqəti çətinliyə düşmüş maliyyə cəhətdən daha dayanaqlı banklara kredit verir və həmçinin onların portfelində olan qiymətli kağızların, əsasən veksellərin yenidən uçotunu aparır. Xüsusi şərtlərlə bəzi hallarda uzunmüddətli kreditlər verir. Bu, xırda banklara ödəmələrin edilməsindən ötrü verilən pul vəsaitləri şəklindəki kredit ola bilər. Bəzən isə kredit çətin maliyyə vəziyyətinə düşmüş və özünün balansını qaydaya salmaq üçün köməyə ehtiyacı olan banklara da verilir. Başqa sözlə, mərkəzi bank kommersiya banklarının yenidən maliyyələşdirilməsini həyata keçirə bilər.

Bankların yenidən maliyyələşməsi dedikdə kredit müəssisələrinin mərkəzi bankdan

aldıqları pul vəsaitləri başa düşülür.

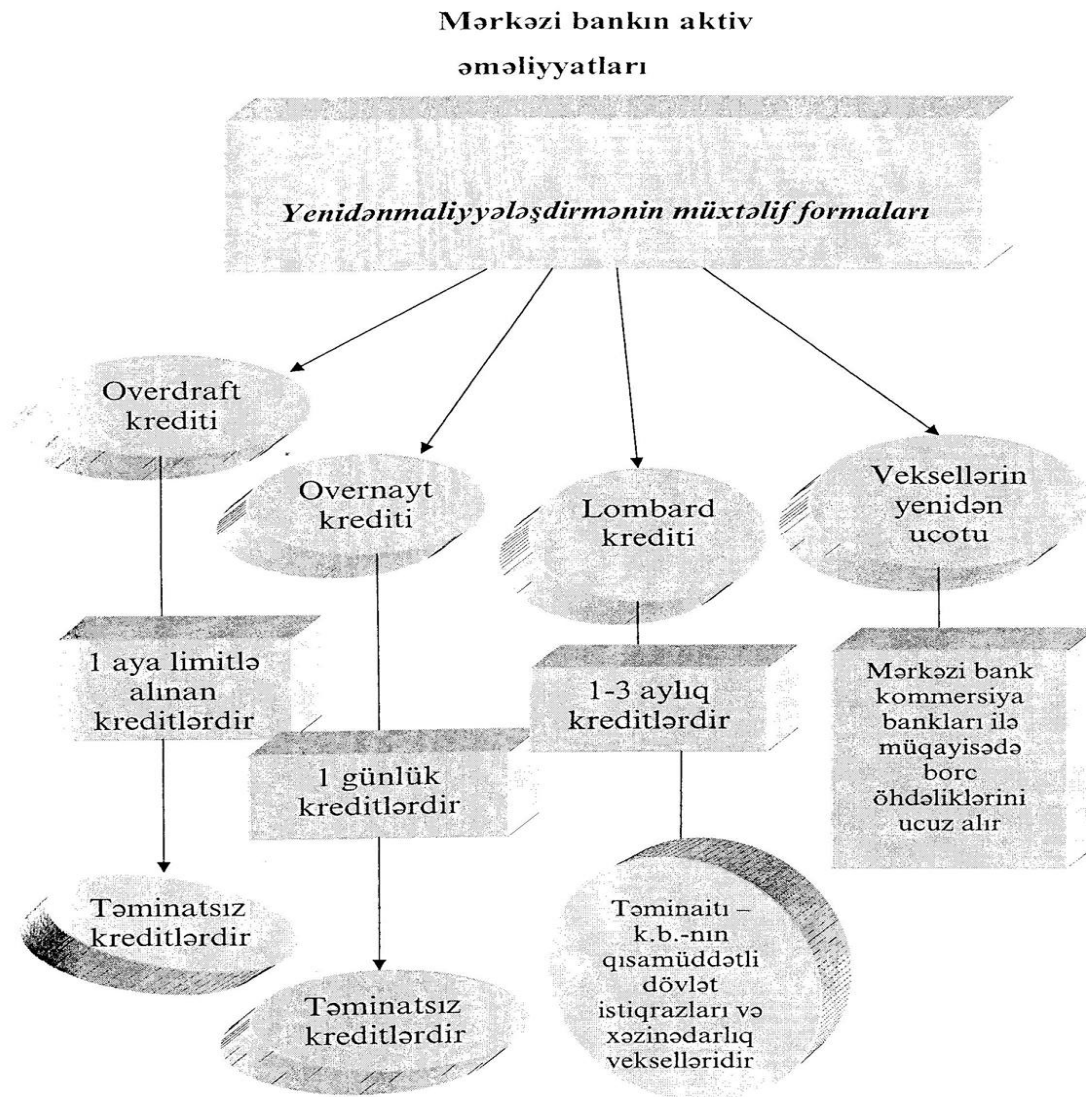
Mərkəzi Bankın aktiv əməliyyatları sırasında kommersiya banklarına yenidən maliyyələşdirmə dərəcələri ilə verilən müxtəlif formalı kreditlər durur. Bu kredit formaları Sxem 2.2-də ətraflı göstərilmişdir. Belə ki, kommersiya banklarının mərkəzi bankdan qısa müddətə 1 aya limitlə aldığı kredit **overdraft kreditidir** ki, Mərkəzi Bankın bu üsulla verdiyi kreditlər overdraft mexanizmini əmələ gətirir. Bu kredit təminatlıdır.

Həmçinin buna oxşar bir mexanizm də overnayt mexanizmidir ki, burada Milli Bankın kommersiya banklarına verdiyi 1 günlük kreditlərdən söhbət gedir və uyğun olaraq bu kreditlər **overnayt kreditləri** adlanır.

Lombard krediti isə adından göründüyü kimi, girov mexanizmi üzərində

qurulmuş, kommersiya banklarının girov təminatı kimi əsasən qısamüddətli dövlət istiqraz və rəqələri və ya xəzinədarlıq veksəllərini istifadə etməklə Mərkəzi Bankdan aldığı kreditdir. Bu kreditlərin müddəti 30 gündən ibarətdir.

Sxem 2.2

Dünya bankların təcrübələri göstərir ki, lombard kreditləri üzrə girov şəklində yalnız keyfiyyətli qiymətli kağızlar götürülür. Yəni, əsasən dövlət qiymətli kağızları, ticarət vekselləri, mərkəzi bankın müəyyən etdiyi bir sıra başqa növ borc öhdəliklərindən istifadə edilir.

Veksellərin yenidən uçuğu uzun müddət Qərbi Avropa banklarının pul-kredit siyasətinin əsas üsullarından biri olmuşdur. Mərkəzi banklar nəzərə alınan veksellər üçün müəyyən tələblər irəli sürürdülər. Bu tələblərdən başlıcası qeyd etdiyimiz kimi borc öhdəliklərinin təminatlı olması idi. Veksellərin yenidən uçuğu diskont faiz dərəcəsi ilə aparılır. Bu dərəcəni mərkəzi bankın rəsmi diskont dərəcəsi də adlandırırlar. Əsasən bu dərəcə kredit dərəcəsindən nəzərə çarpmayacaq səviyyədə (aşağı səviyyədə olmaqla) fərqlənir. Mərkəzi bank kommersiya bankları ilə müqayisədə borc öhdəliklərini daha ucuz qiymətə alır.

Mərkəzi bank tərəfindən yenidən maliyyələşdirmə dərəcəsinin qaldırılması zamanı kommersiya bankları borcalanlara verilən kreditlər üzrə faiz dərəcələrinin qaldırılması ilə itkiləri kompensasiya etməyə can atırlar. Daha dəqiq desək yenidən maliyyələşdirmə dərəcələrinin dəyişməsi birbaşa olaraq kommersiya banklarının kredit dərəcələrinin dəyişməsinə təsir göstərir. Bu isə 1 yenidən maliyyələşdirmə alətinin əsas məqsədidir. Məsələn, inflyasiya səviyyəsinin artdığı mərhələdə rəsmi uçuq dərəcəsinin

qaldırılması kommersiya banklarının kredit əməliyyatları üzrə faiz dərəcələrinin artmasına səbəb olur ki, bu da kredit əməliyyatlarının azalmasına gətirib çıxarır və əksinə.

Göründüyü kimi rəsmi faiz dərəcələrinin dəyişməsi kredit sahəsinə təsir göstərir. Əvvəla, kommersiya banklarının mərkəzi bankdan kredit alma imkanlarının artması və ya azalması kredit təşkilatlarının likvidliyinə təsir göstərir. İkincisi, rəsmi faiz dərəcələrinin dəyişməsi kommersiya banklarının müştərilərə təqdim etdiyi kreditlərin bahalaşması və ya ucuzlaşmasına gətirib çıxarır. Bunun səbəbi isə, aktiv kredit əməliyyatları üzrə faiz dərəcələrinin dəyişməsidir. Ümumiyyətlə faiz dərəcələri kreditin verilmə şərtlərini əks etdirir və yeni kreditlərə olan tələb üzərində nəzarət üçün istifadə olunur. Pul vəsaitlərinin çatışmazlığı baş verən zaman kreditin real dəyəri

artmış olur.

İqtisadiyyatdakı ümumi qeyri-sabitlik yüksək faiz dərəcələrinin səviyyəsinin dəyişməzliyinə səbəb olur. Real faiz dərəcəsi pul vəsaitlərinin əldə olunmasını tərənnüm edir və tədaviəldə pul kütləsinin həcmnin tənzimlənməsi aləti kimi çıxış edir. Bu səbəbdən onun inflyasiya ilə əlaqəsini isə aşağıdakı kimi göstərmək olar.

Real faiz dərəcəsi = nominal dərəcə — inflyasiya göstəricisi

Bu bərabərlikdən göründüyü kimi ölkədə inflyasiya göstəriciləri nominal faiz dərəcəsi ilə real faiz dərəcəsi arasındakı fərqlə müəyyənləşə bilər.

Həmçinin mərkəzi bankın faiz dərəcələrinin dəyişməsi yeni pul-kredit ; siyasətinə keçid deməkdir. Pul-kredit siyasətini iki tamamilə əks mövqedən aparmaq olar:

- 1) pul kütləsinin tənzimləməklə faiz dərəcəsinin özünü tənzimləməsinə imkan yaratmaq yolu ilə;
- 2) yaxud da əksinə, faiz dərəcəsinin tənzimləməklə pul kütləsinin özünü tənzimləməsinə imkan yaratmaq yolu ilə.

Bu proseslər öz növbəsində kommersiya banklarını öz fəaliyyətlərində müəyyən dəyişikliklər etməyə vadar edir.

Yenidən maliyyələşdirmə və diskont dərəcələrinin rəsmi ; müəyyənləşməsindən əlavə mərkəzi bank lombard kreditləri; dəqiq desək, əsasən qiymətli kağızların girov qoyulması ilə verilən kreditlər üzrə faiz dərəcələri də tətbiq edir. Nəzərə almaq lazımdır ki, girov kimi yalnız keyfiyyəti şübhə doğurmayan qiymətli kağızlar istifadə oluna bilər. Xarici bank təcrübəsində bu tür qiymətli kağız rolunda dövrüyyədə olan dövlət qiymətli kağızları, birinci dərəcəli ticarət vekselləri və bank akseptləri çıxış edə bilər ki, bu bank akseptlərinin dəyəri Mərkəzi valyuta ilə tərənnüm edilməli və onların bağlanma müddəti isə üç aydan gec olmamalıdır. Bu rolda həmçinin mərkəzi bank ' tərəfindən müəyyən olunan digər borc öhdəlikləri də çıxış edə bilər.

Bank ssuda götürən zaman mərkəzi banka öz adına yazılmış, qeyd etdiyimiz kimi əsasən qiymətli kağızlarla təmin olunmuş borc öhdəliyi verir. Ssudanın qaytarılması zamanı mərkəzi bank ölçüsü faiz dərəcəsi ilə müəyyən olunan ödəmələr təyin edir.

Ssuda verməklə mərkəzi bank kommersiya banklarının ehtiyatlarını artırmış olur və bu zaman məcburi ehtiyata ehtiyac qalmır, dəqiq desək bu cür ssuda bankın ehtiyatlarını artırmaqla onun kreditləşmə imkanlarını artırır.

Məsələn əgər uçot dərəcələri azaldılarsa, bu bankların əlavə ehtiyat əldə etmək üçün mərkəzi banka müraciət etmələrinə gətirir. Bu zaman pul kütləsinin artmasını gözləmək olar. Əksinə, uçot dərəcələrinin qaldırılması pul-kredit təşkilatlarının pul təklifini azaltmalarına səbəb olur.

Mərkəzi bankların rəsmi uçot dərəcələrini dəyişməklə yalnız bankların ona uyğun olaraq fəaliyyət göstərməsini gözləmək olar. Bankları dövlət üçün sərfəli olan qiymətə kredit götürməyə məcbur etmək olmaz. Lakin bu, Mərkəzi maliyyə bazarı kifayət qədər tutumlu olduğu sənayecə inkişaf etmiş ölkələr üçün səciyyəvidir. Buna görə də mərkəzi banklar üstünlüyü açıq bazar əməliyyatlarına verir. Özünün diskont siyasətində isə mərkəzi banklar daha çox passiv fəaliyyət göstərir. Yalnız kəskin böhran şəraitində diskont siyasətinin gündəlik əhəmiyyəti artır. Deyilənlərə əsaslanaraq uçot faiz dərəcəsinin rolunu yüksək qiymətləndirməmək də düzgün deyil. Uçot-faiz dərəcələrini dəyişməklə mərkəzi bank digər banklara məhdudlaşdırılmış təsirini etmək üçün böyük güc əldə etmiş olur. Buna baxmayaraq, yenə də səmərəliliyinə görə uçot dərəcələri siyasətinin tətbiqi açıq bazardakı əməliyyatlardan sonra dayanır.

Faiz dərəcələrin aşağı salınmasında məqsəd kredit resurslarına qeyri- inflyasiya tələbini yüksəltmək və bununla da pul kütləsinin artmasına şərait yaratmaqdır. Qeyd etmək lazımdır ki, hərrac dərəcəsinin artıb azalması faiz dərəcəsinin dinamikası ilə üst-üstə düşmür. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, bu uyğunsuzluğun əsas səbəbi yenə də dollarlaşmadır.

Yenidən maliyyələşmə dərəcəsinin qaldırılmasını əsasən belə qiymətləndirmək olar:

burada məqsəd manatın alıcılıq qabiliyyətinin artırılmasıdır. Inflyasiyanın yaranmasına səbəb olan istehlak qiymətlərinin artmasına qarşısını almaq məqsədilə pul kütləsini bu sahədən yığım sahəsinə tərəf yönəltmək, bununla da iqtisadiyyatın daxili maliyyə bazasını inkişaf etdirmək olar.

Lakin qeyd etmək lazımdır ki, bu zaman Mərkəzi Bank qeyri-neft sektoruna investisiya axınlarının artması, bu sektor üzrə hökumətin nəzərdə tutduğu artım proqnozunun reallaşması məqsədlərini də diqqət mərkəzində saxlamalıdır.

Deməli, Mərkəzi Bank uçot dərəcəsinin dəyişdirilməsi zəruriliyini inflyasiya səviyyəsindən, qeyri-neft sektorunda artım dinamikasından, iqtisadiyyatın istehlak və yığım sferalarındakı vəziyyətindən asılı olaraq nəzərdən keçirməlidir.

Qısamüddətli borclar. Bu borclar kommersiya banklarına sadə və ya ötürücü veksellərin, qiymətli kağızların və digər aktivlərin təminatı əsasında verilir.

Mərkəzi bank dövlət qiymətli kağızlarına yatırımları müxtəlif məqsədlərlə edə bilər.

Əvvəla, mərkəzi bank tərəfindən dövlət istiqrazlarının alınması, əksər inkişaf etmiş ölkələrdə dövlətin büdcə kəsirinin maliyyələşdirilməsinin birbaşa kreditləşməsinin qanunla məhdudiyyətli olduğu hallarda, büdcə kəsirinin bağlanması üçün başlıca və hətta yeganə kreditləşməsi formasıdır.

İkincisi, mərkəzi bankın dövlət istiqrazlarını almasının əsas məqsədi bank sisteminin likvidliyinin tənzimlənməsi və pul-kredit siyasətini həyata keçirdiyi zaman dövlət borcunun idarə olunmasıdır.

2.3. Mərkəzi Bankın açıq bazarda əməliyyatlarının aparılmasında qiymətli kağızların rolu.

Açıq bazarda əməliyyatların aparılmasının əsas işləmə mexanizmi odur ki, Mərkəzi Bank dövlətin qiymətli kağızlarını, bankların kredit öhdəliklərini alıb-satmaqla məşğul olur. Bu qiymətli kağızlara aşağıdakılar aiddir: *xəzinə vekselləri, xəzinə öhdəlikəri, dövlət istiqrazları, səhmlər, birinci dərəcəli qismüddətli qiymətli kağızlar*. Bazar iqtisadiyyatı ölkələrində dövlət iqtisadiyyata birbaşa deyil, dolayı təsir etmək istədiyindən bu metoda daha çox can atırlar.

* *Xəzinə vekselləri* – Veksel tarixən təsərrüfat hayatına daxil olan ilk qiymətli kağız növüdür. Veksel ilk dəfə olaraq, 12-ci əsrdə İtaliyada geniş yayılmışdır. 17- 18-ci əsrlərdə isə Avropada veksel qanunvericiliyi qəbul edilmişdir.

Veksel qanunla müəyyən olunmuş qaydada tartib edilmiş, üzərində göstərilmiş müddətdə və yerdə ödəniləcək məbləğ göstərilən borc öhdəliyidir. Veksel öhdəliyinin obyektı kimi yalnız pul vasaitləri çıxış edə bilər. Vekselin səciyyəvi əlamətləri onun *şərtsizliyi, mucərrədliyi, müştərək məsuliyyətliyi, tədavül qabiliyyətliyi*dir.

Vekselin müxtəlif növləri mövcuddur və əsasən aşağıdakılar fərqləndirilir:

* *Kommersiya (əmtəə) vekseli* kommersiya əqdlərində tətbiq olunur. Kommersiya vekseli vasitəsilə satıcı alıcıya möhlətlə satılmış əmtəənin dəyərinin ödənilməsi qaydasında vekseli qəbul etməklə kommersiya krediti verir. Bu həm borc öhdəliyidir həm də ödəmə vasitəsi.

* *Maliyyə vekseli*. Bunun əsasında əmtəə alqı-satqısı ilə bağlı olmayan maliyyə əməliyyatları durur. Bu veksel kreditin alınması ilə əlaqədar maliyyə əqdini rəsmiləşdirir. Kreditorla borcalan arasında kredit müqaviləsi bağlanmır. Sadəcə borcalan investora vekseli satmaqla maliyyə resursları cəlb edir. Maliyyə vekseli vasitəsilə müəssisələr bir-birlərinə kredit verə bilər.

* *Saxta veksel*. Bu cür veksel firildəqçılıq əməliyyatlarının keçirilməsi

məqsədi ilə istifadə olunur. Onun əsasında nə kommersiya nə də maliyyə əməliyyatı durur.

* Veksel tədavülündə iştirak edən şəxs tərəfindən uydurulur. Saxta veksel emissiyasında məqsəd vekselin girovu ilə bankdan kredit almaq yaxud əmtəə əqdləri və ya maliyyə öhdəlikləri üzrə veksellə hesablaşmaqdır.

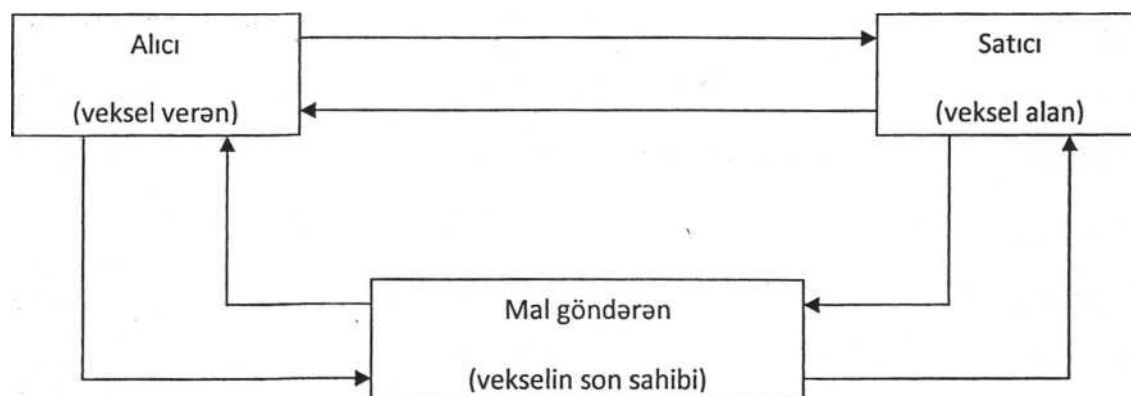
Veksel tədavülündə iştirak edən şəxs tərəfindən uydurulur. Saxta veksel emissiyasında məqsəd vekselin girovu ilə bankdan kredit almaq yaxud əmtəə əqdləri və ya maliyyə öhdəlikləri üzrə veksellə hesablaşmaqdır.

* *Dostluq vekselləri.* Bu veksellər çox sıx münasibətlərdə olan və bir-birlərinə etibar edən şəxslər tərəfindən yazılır. Dostluq vekselləri heç bir real əməliyyata əsaslanmır. Onların buraxılışında əsas məqsəd maliyyə çətinliyi ilə uzlaşan tərəflərdən birinə yardım etməkdir. Bu vekseli alan müəssisə onun vasitəsilə malgöndərənlərlə hesablaşa yaxud nəgd pul almaqdan ötrü banka girov verə bilər. Bu cür veksellərin risk dərəcəsi yüksək olur.

* *Xəzinə vekselləri.* Bu dövlətin borc öhdəliyidir. Xəzinə vekselləri kredit bazarında ən çox tədavül xassəsinə və likvidliyə malik olan, risk səviyyəsi də aşağı olan qiymətli kağızlardır. Bu veksellərin dövriyyəyə buraxılması və ya çıxarılması dövriyyədəki pul kütləsinin tənzimlənməsinə effektiv şəkildə kömək edir.

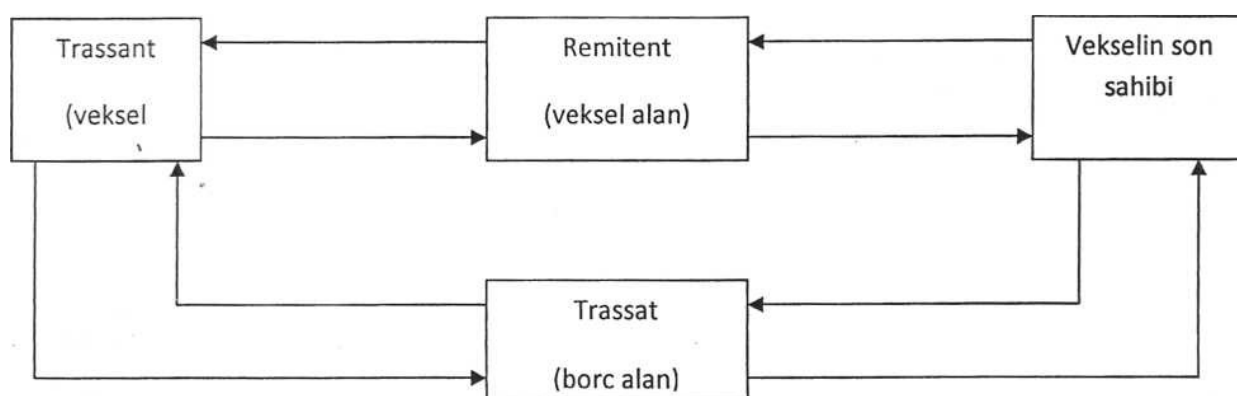
Bütün buraxılan veksellər sadə və köçürmə (otürücü) veksellərə ayrılır. Sadə veksel borcalanın kreditora müəyyən məbləğin müəyyən yerdə və təyin olunmuş müddətdə ödəyəcəyi yaxud kreditörün əmri ilə üçüncü şəxsə köçürəcəyi haqda öhdəliyidir. Belə vekseli həmişə borcalan tərtib edir.

Sadə vekselin hərəkətini sxemda belə göstərmək olar:

Köçürmə veksəl (tratta) isə kreditorun vekseldə göstərilən məbləğin göstərilən müddətdə üçüncü şəxsə (remitentə) ödənilməsi haqda borclu şəxsə (trassata) verdiyi əmrdir. Borc verən tərəf isə trassant adlanır. Vekseli alan remitent orada göstərilən trassatın ödəməni keçirəcəyinə əmin deyil. Ona görə borclunun vekseldəki məbləği ödəməyə razılığının olduğuna əmin olmaqdan ötrü veksəl aksept olunmaqdan ötrü trassata göndərilir. Aksept veksəl üzrə öhdəliyin yerinə yetirilməsi haqda yazılı razılıqdır. Aksept tam və natamam ola bilər. Tam aksept bildirir ki, trassat vekseldəki məbləği təyin olunmuş müddətdə tam həcmdə ödəyəcək. Natamam aksept isə borclunun məbləğin yalnız bir hissəsini ödəməyə razı olduğunu bildirir. Köçürmə veksəl indossoment vasitəsilə bir şəxsdən digər şəxsə ötürülür.

Köçürmə vekselin hərəkətini isə sxemdə belə göstərmək olar:

2) Xəzinə öhdəlikləri- Dövlət xəzinə öhdəlikləri əhali arasında könüllülük əsasında yerləşdirilən, öz sahiblərinin büdcəyə pul vasitəti köçürdüyünü təsdiqləyən və onlara bu qiymətli kağızlara sahibliyin bütün müddəti ərzində sabit gəlir almaq hüququ verən dövlət qiymətli kağızlarının bir növüdür.

Azərbaycan Respublikasında dövlət xəzinə öhdəliklərinin aşağıdakı növləri buraxılır:

- a) uzun müddətli dövlət xəzinə öhdəlikləri Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyi tərəfindən təqdim edənin adına 5 ildən 20 ilədək müddətə buraxılır;
- b) orta müddətli dövlət xəzinə öhdəlikləri Azərbaycan Respublikasının

Maliyyə Nazirliyi tərəfindən təqdim edənin adına 1 il-dən 5 ilədək müddətə buraxılır;

c) qismüddətli dövlət xəzinə öhdəlikləri Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyi və Naxçıvan Muxtar Respublikasının Maliyyə Nazirliyi tərəfindən təqdim edənin adına 1 ilədək müddətə buraxılır.

Dövlət xəzinə öhdəliklərinin buraxılması:

1. Uzun və orta müddətli dövlət xəzinə öhdəliklərini buraxmaq qərarını Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyinin təklifi ilə Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti qəbul edir. Qismüddətli dövlət xəzinə öhdəliklərini buraxmaq qərarını Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyi və Naxçıvan Muxtar Respublikasının Maliyyə Nazirliyinin təklifi ilə Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti və Naxçıvan Muxtar Respublikasının Nazirlər Kabineti qəbul edir.

2. Dövlət xəzinə öhdəliklərinin satış qiymətinin qoyulması qaydasını Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyi və Naxçıvan Muxtar Respublikasının Maliyyə Nazirliyi müəyyən edirlər.

Dövlət xəzinə öhdəlikləri üzrə gəlirin ödənməsi:

1. Satın alınmalı olan uzun və orta müddətli dövlət xəzinə öhdəlikləri Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin hər il keçirdiyi ödəniş tirajları ilə müəyyən edirlər.

2. Orta müddətli və qısa müddətli dövlət xəzinə öhdəliklərinin sahiblərinə gəlir illik ödənclər verilmədən, öhdəliklər satın alınarkən nominalın üzərinə faizlərin hesablanması yolu ilə, öhdəliyin buraxılmasından ödənməsinədək keçən müddətdən asılı olaraq verilir.

3)**İstiqrazlar** - Müasir dövrdə səhm ən kütləvi fond qiymətli kağızı olsa da, vəsait cəlb olunması yolu kimi kreditin də rolu danılmazdır. Kredit alətlərindən isə istiqrazın əhəmiyyəti çox böyükdür. **İstiqraz** onun sahibi ilə onu buraxan şəxs arasındakı borc münasibətlərini təsdiqləyən qiymətli kağızdır. Azərbaycan Respublikasının “Qiymətli kağızlar haqqında” qanununa əsasən “İstiqraz, öz sahibinin emitenindən istiqraz

vərəqəsində nəzərdə tutulan müddətdə onun nominal dəyərini və bu dəyərdən müəyyən edilmiş faizi və ya başqa əmlak ekvivalentini (əgər qanunvericiliyə zidd deyilsə) almaq hüququnu təsbit edən emissiya qiymətli kağızıdır.”

İstiqraz vəsait cəlb olunmasında hökumət, müxtəlif dövlət qurumları və bələdiyyələrin əsas alətidir. Əlavə maliyyə vəsaitlərinə tələbat yarandıqda istiqraz borclarının təşkili və yerləşdirilməsinə səhmdar cəmiyyətləri də üz tutur. Səhmdar cəmiyyətləri öz fəaliyyətlərini təkcə səhm deyil, həm də istiqraz buraxmaq yolu ilə də maliyyələşdirə bilirlər.

İstiqrazların fundamental keyfiyyətləri bunlardır:

- İnvestorla emitent arasındakı borc münasibətlərini əks etdirir. Belə ki, istiqraz alan şəxs şirkətin həm sahibinə deyil, onun kreditoruna çevrilir.

- Son tədavül tarixinin mövcudluğu. Tədavül müddəti başa çatan kimi istiqraz ödənilir, yəni emitent tərəfindən nominal dəyəri üzrə geri almır.

- Gəlirlərin əldə edilməsində istiqrazlar səhmlərlə müqayisədə üstünlüyə malikdir. Belə ki, istiqraz faizlərinin ödənilməsi səhm dividendlərinin ödənilməsindən əvvəl baş verir.

- müəssisə ləğv olunduqda iddiaların təmin edilməsində istiqraz sahiblərinin səhmdarlardan fərqli birinciliyə malik olması.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, istiqrazlar emitent müəssisənin gəlirlərindən asılı olmayaraq qəti müəyyən olunmuş gəlir gətirmək qabiliyyətinə malikdir.İstiqrazın nominal qiyməti və bazar qiyməti olur. Nominal qiymət istiqrazın üz tərəfində çap edilir və borca götürülən məbləği əks etdirir. Nominal qiymət istiqraz gəlirliliyinin hesablanması əsas kəmiyyət hesab olunur. İstiqraz üzrə faiz nominala görə müəyyən olunur. Bir qayda olaraq istiqraz yüksək nominalla buraxılır. Onlar varlı investorlar üçün nəzərdə tutulmuşdur. Səhmdən fərqli olaraq istiqraz üçün nominal qiymət ən vacib parametrlərdən biridir. İstiqraz emissiya olunan gündən tam ödənilənədək bazarda müəyyən qiymətlə alınıb- satılır. Bu istiqrazın bazar qiyməti adlanır. İstiqrazın bazar qiymətinə bir sıra amillər təsir edir:

— istiqrazın ödənilmə müddətinin yaxınlığı.

— istiqrazın verdiyi gəlirə görə.

— istiqrazın bazar qiyməti həmçinin risk səviyyəsindən, emitent şirkətin maliyyə vəziyyətindən, istiqrazın təminatlılığından və s. digər amillərdən asılıdır.

İstiqrazların bazar qiymətini müqayisə etmək üçün “istiqrazların kursu” göstəricisindən istifadə olunur. Istiqrazın kursu onun bazar qiymətinin nominal qiymətinə olan nisbətidir:

$$= (K_b / N) \times 100$$

Burada:

K_j - istiqrazın kursu

K_b - istiqrazın bazar qiyməti

N - istiqrazın nominal qiyməti

İstiqrazları növlərinə görə aşağıdakı növlərə ayırırlar:

* *Geri çağırılan istiqrazlar* emitentə imkan verir ki, onların bağlama müddətindən əvvəl, istiqrazların sahiblərindən nominal qiymətindən bir qədər yüksək qiymətə geri ala bilsin.

* *Kumulyativ İstiqrazlar* üzrə gəlir onların bağlanması ilə eyni vaxtda ödənilir.

* *Uzadıla bilən istiqrazlar* qısa müddət üçün buraxılır. Bu istiqrazlar sahibinə geri alınma zamanı onların daha uzunmüddətli öhdəliklərə dəyişmə imkanı verir. Emitent üçün çox əlverişlidir, bağlama zamanı bir neçə ilə uzadıla bilər.

* *Bağlanıla bilən istiqrazlar* uzun müddət üçün buraxılır. Lakin müddət başa çatmadan əvvəl də bağlanıla bilər. Bu cür istiqrazlar investorlar üçün əlverişlidir.

* *Konvertə olunan istiqrazlar* sahibinə onların bağlama müddətinə qədər bu istiqrazları adi və ya imtiyazlı səhmlərə dəyişdirmək imkanı verir.

İstiqrazların tədavülü, ödənilməsi və istiqrazlar üzrə faizlərin ödənilməsi:

* İstiqrazlar üzrə əqdlər, onların tədavül müddəti ərzində heç bir məhdudiyyət olmadan həyata keçirilə bilər.

* İstiqrazların yerləşdirilməsinin başlanma tarixindən etibarən 1 (bir) il ərzində onların emitent tərəfindən geri çağırılmasına və ya istiqraz sahibləri tərəfindən onların vaxtından əvvəl ödənilməsi üçün təqdim edilməsinə yol verilmir. Bu müddət bitdikdən sonra istiqrazlar üzrə faiz ödənişləri həyata keçirildiyi tarixlərdə (bundan sonra - faiz ödənişi tarixi) istiqrazlar emitent tərəfindən geri çağırıla və ya istiqraz sahibləri tərəfindən onların vaxtından əvvəl ödənilməsi üçün təqdim edilə bilər.

* istiqrazlar emitent tərəfindən geri çağırıldıqda, növbəti faiz ödənişinə azı 10 gün qalmış emitent bu barədə məlumatı Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin (www.maliyye.gov.az) internet saytında açıqlamalıdır. Eyni zamanda adı çəkilən məlumat "Bakı Fond Birjası" QSC-nin internet saytında açıqlanır. Faiz ödənişi tarixində emitent istiqrazların nominal dəyəri və hesablanmış, lakin ödənilməmiş faizlərlə birlikdə hər istiqraz üçün hesablanmış, lakin ödənilməmiş faizlərin 30 faizi məbləğində istiqraz sahiblərinə mükafat ödəyir.

* İstiqrazların vaxtından əvvəl ödənilməsi üçün təqdim edilməsi növbəti faiz ödənişinə azı 10 gün qalmış istiqraz sahiblərinin emitentə müraciəti əsasında həyata keçirilir. Bu halda, faiz ödənişi tarixində emitent istiqraz sahiblərinə hər istiqraz üçün onun nominal dəyərini və hesablanmış, lakin ödənilməmiş faizlərin 50 faizini ödəyir.

* İstiqrazların nominal dəyərinin və istiqrazlar üzrə faizlərin ödənilməsi istiqraz sahiblərinin siyahısı əsasında həyata keçirilir. Bu məqsədlə emitentin müraciəti əsasında istiqraz sahiblərinin siyahısı depozitar tərəfindən ödəniş tarixinə bir gün qalmış emitentə təqdim edilir və emitent ödəniş tarixində tədaviyə ehtiyacı olan istiqrazların məcmu nominal dəyərini və (və ya) istiqrazlar üzrə faizləri birjanın klirinq hesabına nağdsız formada köçürür. Birja isə öz növbəsində istiqrazların nominal dəyərini və (və ya) istiqrazlar üzrə faizləri müvafiq bank hesablarına nağdsız formada köçürür (klirinq fəaliyyətini həyata keçirməyə icazə verən 18 dekabr 2007-ci il tarixli 86 sayılı 5 il müddətində qüvvədə olan lisenziya).

* İstiqrazların nominal dəyərinin və ya istiqrazlar üzrə faizlərin ödənilməsi tarixi qeyri-iş gününə təsadüf edərsə, ödənişlər növbəti iş günü həyata keçiriləcək.

Belə yubanmaya görə faizlər və ya digər təzminatlar ödənilmir.

* İstiqrazların yerləşdirilməsinə və ödənilməsinə dair məlumatlar Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin (www.maliyye.gov.az) və "Bakı Fond Birjası" QSC-nin (www.bse.az) internet saytlarında yerləşdiriləcək.

4) *Səhmlər*. İlk səhmlər coğrafi kəşflər dövründə meydana gəlmişlər. Dəniz ekspedisiyalarının və iri ticarət karvanlarının maliyyələşdirilməsi üçün əhəmiyyətli kapital qoyuluşuna ehtiyac duyulurdu. Məhz bununla əlaqədar olaraq tarixdə tacirlərin, bankirlərin, gəmi sahiblərinin öz kapitallarını birləşdirmək məqsədilə xüsusi cəmiyyətlərdə birləşməsi ilə ilk səhmdar cəmiyyətlər də yaranmışdır. Bu cəmiyyətlərə payın qoyulması xüsusi sənədlə təsdiqlənirdi. Bu sənəddə sahibin ümumi kapitaldakı payı göstərilir, və ümumi gəlirin müəyyən hissəsini əldə etmə hüququ təsdiqlənirdi. Bu sənədlər ilk səhmlər idi. Korporativ əsaslarda yaradılmış və fəaliyyət göstərən təsərrüfat subyektlərinin, yəni açıq və qapalı səhmdar cəmiyyətlərin əsas maliyyə mənbəyini səhmlərin buraxılması və yerləşdirilməsindən əldə olunan vəsaitlər təşkil edir. Səhmdar cəmiyyət təsərrüfat fəaliyyətini həyat keçirmək məqsədilə nizamnamə fondunu səhm buraxmaq yolu ilə formalaşdıran fiziki və ya hüquqi şəxslərin könüllü sazişi əsasında yaradılan müəssisədir. Müxtəlif sənaye və ticarət müəssisələri, banklar, investisiya fondları və s. səhmdar cəmiyyət ola bilər. Bəs səhm nədir? Azərbaycan Respublikasının “Qiymətli kağızlar haqqında” qanununda səhm haqqında belə deyilir: “Səhm — onun sahibinin (səhmdarın) səhmdar cəmiyyətin mənfəətinin bir hissəsini dividend şəkilində almaq, səhmdar cəmiyyətin idarə edilməsində iştirak etmək və o, ləğv edildikdən sonra qalan əmlakın bir hissəsini əldə etmək hüququnu təsdiqləyən sənəddir.” Yəni, səhm sahibi səhmdar cəmiyyətə müəyyən miqdarda vəsait köçürür və bu vəsaitə uyğun nisbətdə cəmiyyətin əldə etdiyi gəlirin bir hissəsini əldə etmək hüququnu əldə etmiş olur. Həmçinin müəssisənin öhdəliklərinə görə də bu nisbətə uyğun həcmdə məsuliyyət daşıyır. Bundan başqa səhmdarın əlavə güzəşt hüququ da vardır. Bu güzəştləri ona səhmdar cəmiyyət özü verir. Bu zaman səhmdara müəssisənin istehsal eydiyi məhsulları alarkən və ya onun göstərdiyi xidmətlərdən istifadə edərkən güzəştlər edilir.

Səhmlərdən əldə olunan gəlir **divident** adlanır. Divident xalis gəlirin ümumi məbləğinin bir hissəsi olmaqla səhmdarlar arasında onların səhmlərinin sayına uyğun

olaraq bölüşdürülür. Səhm üzrə dividendlər müxtəlif üsullarla ödənilə bilər: nağd pulla, müəssəsin istehsal etdiyi məhsullarla, həmçinin əlavə səhmlər şəkilində də ödənilə bilər. Bu ödəmələr kvartal üzrə, yarım ildən bir və ya ildə bir dəfə ödənilə bilər. Səhmlər Nominal və Məzənnə qiymətinə malik olurlar. Səhmin **Nominal** qiyməti səhmin sertifikatında göstərilən qiymətdir. Səhmdar cəmiyyətin bütün adi səhmlərinin nominal qiyməti eyni olmalı və bütün səhm sahibləri üçün bərabər hüquq təmin etməlidir. Məzənnə qiyməti isə gündəlik olaraq qiymətli kağız bazarındakı tələb və təklifdən asılı olaraq formalaşır. Səhmlərin bir sıra əlamətlərə görə təsnifləşdirilməsi qəbul olunmuşdur. Onların təsnifləşdirilməsi prinsipləri aşağıdakı kimidir:

Emitentə görə: korporativ və qeyri səhmdar tipli müəssisələrin səhmləri

Gəlirin daxil olma üsuluna görə: *adi* (gəlir qəti müəyyən olunmur, xalis gəlirin ölçüsündən asılı olaraq müəyyənləşir) *və imtiyazlı* (gəlir qəti müəyyən olunmuş formada olur, xalis gəlirin həcmindən asılı olmur)

Dönərliliyinə görə: *dönərli* səhmlər (konvertə olunan, digər növ qiymətli kağızlara uyğun proporsiyalarda dəyişdirib bilən) *və qeyri dönərli* səhmlər (konvertə olunmayan, digər növ qiymətli kağızlara mübadilə olunmayan)

Sahiblik qaydasına görə: *Adlı* səhmlər *və Təqdimatlı* səhmlər.

5) **Bank sertifikatları.** Sertifikat bütövlükdə qısamüddətli qiymətli kağızdır. Bu kağız bankın yazılı şəhadətnaməsi olmaqla bankda pul vəsaitinin depozitə qoyulmasını əks etdirir. Sertifikat əmanətçinin müəyyən olunmuş müddət başa çatdıqdan sonra əmanət qoyduğu pul vəsaitini və bu vəsaitə görə faizini geri alınmasına hüquq verən sənəddir. Bank sertifikatları investorlar üçün cəlbedicidir. Belə ki, inkişaf etmiş ölkələrdə etibarlılığına görə bank sertifikatları dövlət qiymətli kağızlarından sonra ikinci yerdə durur. Səhm və istiqrazlarla müqayisədə bank sertifikatları üzrə vəsaitlərin qaytarılmasına daha çox zəmanət verilir. Əgər emitent bank öz ölkəsi üzrə “Əmanətlərin sığortalanması fondu”nun qeydiyyatından keçmişdirsə bank ləğv olunduqda əmanətləri qaytarmağa imkan olmasa belə, bu fond əmanətçilərə həmin əmanətləri qaytarır.

6) **Çek** - hesab sahibinin kredit təşkilatına, çek saxlayana üzərində göstərilən məbləği ödəməsi barədə verdiyi əmri özündə tərənnüm edən, müəyyən olunmuş formada qiymətli kağız növüdür. Başqa sözlə çek, faktiki olaraq köçürmə vekselin, hesab sahibinin kommersiya bankına yazdığı bir növü kimi ortaya çıxır. Çek tədavülündə də trassant, trassat və remitent mövcuddur. Trassantla trassatın adı çekin blankında göstərilir. Remitentın adı isə çekverən tərəfindən çekin məbləği və yazılma tarixi ilə birgə yazılır. Vekseldən fərqli olaraq isə çek aksept tələb etmir.

Çek üzrə ödəyici yalnız bankdır. Bundan başqa, çek tapşırıqla yazıla bilməz, çünki bank onda olan imza nümunəsindən fərqlənən imzalı çeki ödəməkdən imtina edir.

Digər qiymətli kağızlar kimi çeklərin də bəzi növləri vardır. Onlar aşağıdakılardır: *Adlı çek* konkret şəxsin adına yazılır və başqa şəxsə ötürülməsi qeyri mümkündür.

Orderli çek də konkret şəxsin adına yazılır, lakin belə çeklər indossoment vasitəsilə digər şəxslərə ötürülə bilər.

Adsız çeklərin üzərində isə ad göstərilmir və digər şəxslərə adi təqdim edilmə ilə ötürülə bilər.

Hesablaşma çeki nağdsız hesablaşma sferasında fəaliyyət göstərən çeklərdir. *Aksept olunmuş çeklər* üzrə bank müştəriləri cari hesablarında olan depozit hüdudunda çekləri akseptləşdirə bilərlər. Yəni bu çeklərin üzərində göstərilən məbləğ bank tərəfindən onun depozitində bu məbləğ olmasa belə, müştəriyə ödənilən çeklərdir.

Çeklərdən bankdan nağd pulların alınması məqsədilə (adlı çeklər), mal və xidmətlərə görə hesablaşmalar üçün (orderli və adsız çeklər), nağdsız hesablaşmaları ifadə edən alət kimi (hesablaşma və aksept olunmuş çeklər), qiymətli kağızlarla birja sövdələşmələri üçün istifadə olunur.

7) **Konosament** - yükün daşınması üçün onun yüklənməsi, daşınması və alınması hüququnu təsdiq edən beynəlxalq standart sənəd formasıdır. Konosament yük daşıyıcısının daşıma müqaviləsinin şərtləri ilə təsdiqlənmiş, yükün ünvanına çatdırılması haqqında şərtsiz öhdəliyidir. **Adlı** konosament yükün, üzərində adı

göstərilmiş şəxsə məxsus olduğunu bildirdiyi və digər şəxsə ötürülə bilmədiyi halda, **orderli** konosament yükü göndərən və ya qəbul edən əmri ilə indossoment vasitəsilə, **təqdimatlı** konosament isə adi yolla təqdim etmək vasitəsilə üçüncü şəxsə ötürülür. *Xətti* (sadə), *çarter* (çarter reysləri edildikdə), *sahilyanı* (yükün sahildə qəbul olunmasını təsdiqləyən), *göyərtə* (yük gəminin göyərtəsində qəbul edildikdə) və s. konosament növləri də məlumdur. Bunlardan başqa törəmə **qiymətli kağız** növləri də var. Onlar alqı-satqı müqavilələrini tərənnüm edirlər. Törəmə qiymətli kağızlar təsdiqləyən qiymətli kağızlardır. Törəmə qiymətli kağızların tədavül məqsədi əsas fond qiymətli kağızların məzənnəsinin dəyişməsindən mənfəət əldə etməkdir. Bu kağızlar 1970-ci illərdən maliyyə mühitində özlərinə yer tapmağa başlamışlar. Bunlara opsiyon əqdləri, fyuçers əqdləri, forvard əqdləri, svoplar, həmçinin varrantlar və depozitari qəbzləri də aid edilir.

8) **Option** - latın sözü olub seçim mənasını verir. Option müqavilə forması olmaqla qiymətli kağızların alqı-satqı proseslərini yerinə yetirmək hüququnu tərənnüm edir. Lakin bu əməliyyatı yerinə yetirməmək də olar. Bu əməliyyat öhdəlik formasında olur. Option əməliyyatlarının 2 növü mövcuddur: “koll” (alqı) və “put” (satqı) opsiyon əməliyyatları. “Koll” opsiyon müqavilədə göstərilmiş müddət ərzində müəyyən miqdar qiymətli kağızları, bu müqaviləni başa çatdırmaq öhdəliyi olmadan, razılaşdırılmış qiymətə opsiyonu yazan şəxsdən almaq, “Put” opsiyon müqaviləsi isə opsiyonu yazan şəxsə satmaq hüququ verir. Beləliklə, opsiyon alıcısı qiymətli kağızları almaq və ya satmaq hüququndan istifadə edə də bilər, etməyə də bilər. Lakin opsiyon satıcısı müqavilənin şərtlərinə əsasən istənilən halda sövdələşməni yerinə yetirməlidir. Opsionun qiyməti kimi opsiyon alıcısının satıcıya ödədiyi mükafat çıxış edir. Opsionun bir sıra üstün cəhətləri vardır. Məsələn, opsiyon alıcısının qeyri məhdud həcmdə mənfəət almaq imkanı olduğu halda, itkiləri ödənilən mükafatla məhdudlaşır. Həmçinin, opsiyon əməliyyatları yüksək rentabelliyyətə malikdirlər. Yəni, kiçik məbləğdə mükafat ödəməklə ondan dəfələrlə artıq həcmdə mənfəət əldə etmək imkanı vardır.

Fyuçers müqavilələrində iki iştirakçı öz üzərinə müqavilədə göstərilən müddətdə əmtəənin müqavilənin bağlandığı ana olan qiymətlə müvafiq olaraq alınması

və satılması üzrə öhdəlik qəbul edir. Fyüçers müqaviləsi bağlandığı an heç nə alınmır heç nə satılmır. Sadəcə müqavilə bağlandıqda hər iki tərəf öz üzərinə aktivin alınması və satılmasına dair öhdəlik qəbul edir. “Fyüçers kontraktının alqısı” anlayışı kontraktın icra anı çatdıqda ilkin birja aktivini, kontraktın əks Tərəfindən qəbul etmək və onun dəyərini, kontrakt bağlanan andakı məzənnə ilə ödəmək öhdəliyi mənasını verir. “fyüçers kontraktının satqısı” dedikdə, kontraktın icra anı çatdıqda, ilkin birja aktivini, kontraktın əks tərəfinə çatdırılması və bunun müqabilində kontraktın satış qiymətinə əsasən müvafiq pul vəsaitlərinin alınması başa düşülür. Hər bir fyüçers kontraktının ömrü məhduddur. Onunla ticarətin son günü və bu günün hansı anınadək ticarətin aparılacağı əvvəlcədən məlumdur. Fyüçers kontraktlarının icrası və bütün hesablaşmalar fond birjası və ona hesablaşma orqanı kimi xidmət edən hesablaşma (kliring) palatası tərəfindən zamanətləndirilir. Hər bir fyüçers kontraktı üzrə sığorta fondu yaradılır. Bir qayda olaraq bu kontraktlarla əməliyyat keçirməkdən ötrü investorlar müqavilə əmtəəsinin dəyərinin müəyyən həcmində (8-15 %) pul girovu qoyur. Bu vəsaitlər müqavilə tərəflərinin götürdüyü öhdəliklərin maliyyə zamanəti kimi çıxış edir. Fyüçers kontraktlarının tarixi sələfi Forvard kontraktlarıdır.

9) **Svop** - müəyyən edilmiş şərtlərlə gələcəkdə ödəmələrin mübadiləsi haqqında iki tərəf arasında bağlanmış razılaşmadır. Svop üzrə mübadilə obyektini kimi dəyişməz və dəyişən faiz dərəcəli borc öhdəlikləri (faiz svopları), valyuta vəsaitləri və valyuta faizləri (valyuta svopları), həcmi müəyyən əmtəənin qiymətindən asılı olan dəyişməz və dəyişən ödəmələr (əmtəə svopu) çıxış edə bilər. 20-ci əsrin 80-ci illərində dinamik fəaliyyət göstərən beynəlxalq svop bazarı formalaşmışdır. Faiz svop əməliyyatları xüsusilə böyük vüsət almış, artıq 90-cı illərin əvvəllərində onun həcmi 3 trilyon dollardan çox olmuşdur ki, bu da valyuta svopları bazarının dövryyəsinədən təxminən 3 dəfə artıqdır. Müasir dövrdə svop dilerlərinin beynəlxalq assosiasiyası da yaradılmışdır.

Varrant - ingilis sözü olub (warrant) vəkalət, ixtiyar, səlahiyyət deməkdir. Varrant anlayışı iki mənə verir. Birincisi, sertifikat olmaqla bu sertifikatı saxlayana müəyyən müddət ərzində və ya müddətsiz razılaşdırılmış qiymətə qiymətli kağızlar

almaq hüququnu verən sənəddir. Yəni, Varrant əsas qiymətli kağızların buraxılışı ilə birgə yaranmaqla sahibinə təyin edilmiş qiymətlə müəyyən müddət ərzində qiymətli kağız almaq hüququ verir. İkincisi isə, anbar şəhadətnaməsi olmaqla müəyyən malın saxlamaq üçün qəbul edilməsini təsdiqləyən sənəddir.

9) *Ödənilmə müddətinə görə dövlət qiymətli kağızları qısa, orta və uzunmüddətli olur.* Qısamüddətliyə ödəniş müddəti müxtəlif, lakin maksimum 1 il olan xəzinə vekselləri aiddir. Ortamüddətliyə ən geniş yayılmış növü ödənilmə müddəti ən çox 10 il olan xəzinə notlarıdır. Uzunmüddətliyə xəzinə istiqrazları aiddir.

Qiymətli kağızların müddətinə görə	
Pul bazarı	Kapital bazarı
1 ilə qədər müddətə buraxılan qiymətli kağızlar Xəzinə vekselləri Dövlət xəzinə öhdəlikləri Depozit sertifikatları Dövlət qısamüddətli istiqrazlar Risk azdır,likvidlik yüksəkdir,qiymətlər öz dəyişir.	1 ildən yuxarı müddətə alınıb satılan qiymətli kağızlar Səhm və istiqrazlar Girov kağızları Hökumətin 1 ildən çox müddətə qiymətli kağızlar

Sənayesi inkişaf etmiş ölkələrdə dövlət qiymətli kağızlarının çox böyük əhəmiyyətə malikdir. Dövlət qiymətli kağızları dövlət tərəfindən buraxılmış və daxili dövlət borcunun təzahür forması olan borc mahiyyətli qiymətli kağızlardır.Bu alət vasitəsilə dövlət xərclərinin maliyyələşdirilməsi, dövlət büdcəsi kəsirinin örtülməsi və ümumiyyətlə iqtisadiyyatın inkişafında çox geniş istifadə olunur. Adətən dövlət qiymətli kağızlar bazarının əsas iştirakçısı kimi çıxış edir. Misal üçün ABŞ və Böyük Britaniyada hökumət borclarının əsas hissəsini dövlət qiymətli kağızları təşkil edir.

Dövlət qiymətli kağızları dövlət adından dövlət orqanları və idarələri tərəfindən tədavülə buraxılan, habelə dövlət statusu verilmiş digər qiymətli kağızlardır.

İstiqraz bazarında borc öhdəlikli dövlət qiymətli kağızları böyük paya malikdir. Müasir dünya iqtisadiyyatında borc öhdəlikli dövlət qiymətli kağızların srukturunda ortamüddətli və uzunmüddətli istiqrazlar çoxluq təşkil edir. İstiqrazlar dövlət, özəl və

xarici istiqrazlara bölünür. Dövlət istiqrazlarına ilk növbədə mərkəzi hökumətin və bələdiyyələrin öhdəlikləri aid edilir. Dövlət istiqrazlarının adlı və təqdimdənə, faizli və faizsiz, sərbəst dövr edən və dövriyyəsi məhdud olan növləri olur. Borc öhdəlikli dövlət qiymətli kağızları dövlət büdcəsi kəsirinin maliyyələşdirilməsi və xəzinənin normal kassa icrasının təmin edilməsi, makroiqtisadi tənzimləmənin həyata keçirilməsi, müxtəlif istiqamətdə prioritet dövlət proqramının maliyyələşdirilməsində mühüm əhəmiyyət kəsb edir. İstənilən halda hökumət tərəfindən buraxılan istiqrazların xeyli hissəsi üzrə siyasi və iqtisadi amillər səbəblərindən yüksək faiz dərəcəsi tətbiq edilir. Dövlət istiqrazları adətən ən təhlükəsiz kapital kimi nəzərdən keçirilir və nəticədə şirkətlər qiymətli kağızlar bazarında dövlətlə rəqabətdə çətinlik çəkirlər. Azərbaycanda dövlət qiymətli kağızlar bazarında ən çox istifadə olunan qiymətli kağızlar dövlət qısamüddətli istiqrazları və Milli Bankın qısamüddətli notlarıdır.

1996-cı ildən başlayaraq Azərbaycan Respublikasında dövlət büdcəsi kəsirinin örtülməsi məqsədilə dövlət daxili borc öhdəliklərinin buraxılışına başlanmışdır. 17 sentyabr 1996-cı ildə dövlət qısamüddətli öhdəliklərin buraxılması haqqında Azərbaycan Respublikası Nazirlər kabinetinin qərarı qəbul edildi. Bu sənədə əsasən dövlət qısamüddətli öhdəliklərinin emitenti kimi Azərbaycan Respublikasının Maliyyə Nazirliyi müəyyən edilmişdir. 2000-ci ilə qədər dövlət qısamüddətli öhdəliklərinin yerləşdirilməsi BBVB-də keçirilirdi. Bu tarixdən sonra isə hərraclar BFB keçirilir.

Dövlət qiymətli kağızları içərisində Milli Bankın qısamüddətli notları xüsusilə qeyd etmək istərdim. Bu qiymətli kağız ən çox yayılmış qiymətli kağızlardandır. Milli Bankın qısamüddətli notları Milli Bank tərəfindən bir ilədək müddətinə buraxılan adlı sənədsiz dövlət güzəştli qiymətli kağızlarıdır. Qısamüddətli notlar dövriyyədə olan pul kütləsinin tənzimlənməsi üçün nəzərdə tutulmuş pul-kredit siyasəti vasitəsidir. Qısamüddətli notların sahibləri yalnız Milli Bankın lisenziyası əsasında fəaliyyət göstərən banklar ola bilər. Azərbaycanda Milli Bankın qısamüddətli notların ilk buraxılışı 14 sentyabr 2004-cü il tarixində keçirilmişdir. Banklar tərəfindən bu qiymətli kağızlara marağın böyük olması sayəsində dövriyyədə olan qısamüddətli notların həcmi artmışdır. Sonda qeyd etmək istərdim ki, Azərbaycanda özəl qiymətli kağızların dövlət

qiymətli kağızlara nisbətən zəif inkişafı dövlət qiymətli kağızlarının əhəmiyyətini artırır. Bu gün dövlət qiymətli kağızlarının buraxılması əsasən iki məqsədə xidmət edir:

1) Dövlət büdcəsinin kəsirinin maliyləşdirilməsi;

2) Bazarda dövriyyənin təmin edilməsi;

Azərbaycanda qiymətli kağızlar bazarının yaranması 20-ci əsrin əvvəllərinə təsadüf edir. Ölkəmizdə ilk səhmlər 1913-cü ildə Bakı Tacir Bankının nizamnaməsinin təsdiq edilməsi ilə buraxılmışdır. Bu bankın əsas səhmdarları Azərbaycanın tanınmış sahibkarları-şuranın sədri H.Z.Tağıyev, üzvləri M.Ş.Əsədullayev, M.Nağıyev, M.Muxtarov və başqaları olmuşlar. 20-ci əsrin ilk iki onilliyində Bakıda bir sıra səhmdar cəmiyyətləri fəaliyyət göstərmişdir. Bu cəmiyyətlərin əksəriyyəti neft istehsalı, emalı və ticarəti ilə məşğul olurdu. Onlardan "Neft məhsulları səhmdar cəmiyyəti", "Bül-Bülə neft və ticarət səhmdar cəmiyyəti", "Balaxanı-Zabrat neft istehsalı səhmdar cəmiyyəti" və digərlərini qeyd etmək olar. Yeni-Bakı neft emalı zavodunun, Bakı Tacir Bankının və başqa iri şirkətlərin səhmləri Moskvanın, Sankt-Peterburqun və Rusiyanın digər iri şəhərlərinin fond birjalarında satışa çıxarılırdı. 19-20-ci əslərdə Azərbaycanda iri Rusiya banklarının Bakı filialları fəaliyyət göstərirdi. Bu sırada Sankt-Peterburq Dövlət Bankının (1874-1920), Sankt-Peterburq Beynəlxalq Komersiya Bankının (1868-1920), "Voljsk-Kams" Komersiya Bankının (1870-1920), Rusiya Xarici Ticarət Komersiya Bankının (1871-1919), "Rusiya Sənaye ticarət" Komersiya Bankının (1890-1920), "Şimal" Kommersiya Bankının (1901-1910), "Rusiya Asiya" Komersiya Bankının (1910-1920), "Azov-Don" Komersiya Bankının (1877-1920) və d. filiallarını göstərmək olar. Hələ 1900-cu ilin "Kaspi" qəzetinin səhifələrində veksəl islahatı haqqındakı məqalələrdə bu qiymətli kağızın o zaman geniş istifadəsi və labüdlüyünü təsdiq edən maraqlı məlumatlar dərc olunurdu. Həmin dövrdə Bakı Tacir Bankı və Bakıda fəaliyyət göstərən digər banklar tərəfindən veksellər və faiz kağızları buraxılmışdır. Veksellərdən ödəniş prosesində və borc münasibətlərinin formalaşmasında geniş istifadə olunmuşdur. Veksəl bazarı Azərbaycan Demokratik Respublikası dövründə də inkişaf etmiş, lakin Sovet hakimiyyəti dövründə

məhdudlaşdırılmışdır. Sovet Azərbaycanında bütün MDB məkanında olduğu kimi dövriyyədə olan əsas qiymətli kağız uduşlu dövlət istiqrazları olmuşdur. Müstəqilliyimizin ilk dövrlərində, 1991-ci ildə təşkil olunan Bakı Qiymətli Kağızlar Birjası Azərbaycan Respublikasının yeni yaranan qiymətli kağızlar bazarında ilk birja oldu. Qapalı tipli səhmdar, cəmiyyəti olan Bakı Banklararası Valyuta Birjası 21 iyun 1993-cü ildə Azərbaycan Respublikasının 5 ən iri bankı tərəfindən təsis edilmişdir. Bu banklar Azərbaycan Respublikası Milli Bankı, Sənaye investisiya Səhmdar Kommersiya Bankı, Aqrar-Sənaye Səhmdar-Kommersiya Bankı, Azərbaycan Respublikası Beynəlxalq Bankı və Səhmdar-Kommersiya Əmanət Banklarıdır. "Dövlət qısamüddətli istiqrazların buraxılması haqqında" Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin qərarı tətbiq edildikdən sonra dövlət qiymətli kağızlar bazarı fəaliyyətə başlamışdır. Bildirmək lazımdır ki, ölkəmizdə qiymətli kağızlar bazarının mühüm hissəsini təşkil edən Qısamüddətli Dövlət İstiqraz Vərəqləri (QDİV) bazarı 1996-cı ilin sentyabırından fəaliyyətə başlayıb 1997-98-ci illərdə QDİV-in yerləşdirilməsi üzrə 13 hərrac keçirilib. Rəsmi məlumatlara görə, 1997-ci ildə dövlət qiymətli kağızlar bazarının liberallaşması tamamilə başa çatmış, hökumət QDİV-in dövriyyəsi haqqında əsasnaməyə dəyişiklik etmişdir. Həmin dəyişikliyə görə QDİV bazarında qeyri-rezident təşkilatların iştirakına icazə verilib. Eyni zamanda qiymətli kağızlar bazarının qanunvericilik bazası kimi çıxış edə biləcək "Qiymətli kağızlar haqqında" və "Səhmdar cəmiyyətləri haqqında" qanunlar qəbul olunmuşdur. Müstəqil Azərbaycan Respublikasında qiymətli kağızlar bazarının yaranması yeni iqtisadi tariximizdə ən önəmli hadisələr sırasındadır, çünki bu bazarın mövcudluğu hər ölkənin iqtisadi tərəqqi amillərindən, Azərbaycanı dünya iqtisadi sisteminə yaxınlaşdıran vacib maliyyə infrastrukturlarından biridir. Dünya təcrübəsindən bəllidir ki, qiymətli kağızlar bazarı bazar iqtisadiyyatının əsas təməlidir, məhz buna görə də ümummilli liderimiz möhtərəm Heydər Əliyevin 1998-ci il dekabrın 30-da Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Qiymətli Kağızlar üzrə Dövlət Komitəsinin yaranması haqqında verdiyi 58 sayılı Fərmanı dünya maliyyə təşkilatları, xarici sərmayədarlar və şirkətlər tərəfindən yüksək dəyərləndirilmişdir. 26 iyul 1999-cu il tarixində «Azərbaycan Respublikasının

Prezidenti yanında Qiymətli Kağızlar üzrə Dövlət Komitəsinin (QKDK) fəaliyyətinin təmin edilməsi haqqında» Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanının imzalanması ilə ölkədə mütəşəkkil qiymətli kağızlar bazarının formalaşmasında çox mühüm rol oynamışdır. Komitənin təşkilatı dəstəyi ilə 2000-ci ilin fevral ayının 15-də **Bakı Fond Birjası** (BFB) yaradılmışdır. Birjanın təsisçiləri bir neçə iri bank və maliyyə strukturlarıdır. Bunların sırasında İstanbul Fond Birjası da var. BFB-nin əsas funksiyaları Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində nəzərdə tutulmuş bütün növ qiymətli kağızlar üzrə alqı-satqının təşkil olunmasından ibarətdir. Bundan əlavə, BFB öz üzvlərinə depozitar xidmətləri, həmçinin dövlət qiymətli kağızları daxil olmaqla qiymətli kağızların bütün saxlayıcıları üçün reyestrin aparılması xidmətlərini göstərmək imkanındadır. Alqı-satqı iştirakçılarının qiymətli kağızlarının və pul vəsaitlərinin hərəkəti «ödənişə qarşı təchizat» (ÖQT) prinsipi üzrə həyata keçirilir. Komitədə Azərbaycan Respublikasında qiymətli kağızlar bazarının inkişafı üzrə qısamüddətli proqram hazırlanmışdır. Bu proqramda Azərbaycan Respublikasında qiymətli kağızlar bazarının vəziyyəti sivil bazarın infrastrukturunun yaranmasına və inkişafına yönəlmiş dövlət siyasəti, qoyulmuş vəzifələrin həyata keçirilməsi metodları, institutsional investorlar sisteminin yaradılması və investorlarının hüquqlarının qorunması, qiymətli kağızlar bazarı üzrə mütəxəssislərin hazırlanması, beynəlxalq əlaqələrin inkişafı, bu sahədə açıq informasiya sisteminin yaradılması məsələləri əhatə olunmuşdur.

1. Proqrama görə iqtisadiyyatın mövcud vəziyyətini nəzərə alaraq dövlətin qiymətli kağızlar bazarında siyasəti aşağıdakı əsas məqsədləri nəzərdə tutur:

2. Azərbaycan Respublikasında mütəşəkkil qiymətli kağızlar bazarının formalaşdırılması;

3. Ölkənin daxili maliyyə ehtiyatlarının iqtisadiyyatının real sektoruna investisiya olunması üçün şəraitin yaradılması;

4. Xarici investisiyaların cəlb edilməsi məqsədi ilə əlverişli investisiya mühitinin yaradılması;

5.Qiymətli kağızlar bazarında maliyyə sabitliyinin və təhlükəsizliyinin təmin edilməsi:

6.Azərbaycanın qiymətli kağızlar bazarının dünya kapital bazarlarına integrasiyası üçün şəraitin yaradılması.

7. Yuxarıda göstərilən məqsədlərə nail olmaq üçün aşağıdakı funksiyaların həyata keçirilməsi zəruridir:

8.Qanunverici funksiya (qiymətli kağızlar bazarının inkişaf proqramının həyata keçirilməsi, qiymətli kağızlar bazarının inkişafını təmin edən qanunvericilik və normativ- hüquqi aktların hazırlanması);

9.İnzibati funksiya (qiymətli kağızlar bazarının tənzimlənməsi və bazar iştirakçıları tərəfindən müvafiq qanunvericiliyə şərait olmasına nəzarətin həyata keçirilməsi);

III Fəsil. Mərkəzi Bankın pul-kredit tənzimləməsi.

3.1. Mərkəzi Bankın pul-kredit siyasəti.

Əlbəttə ki, ölkə hakimiyyəti mərkəzi bankın ölkənin kredit sistemindəki rolunun əhəmiyyətinə görə onun etibarlığında maraqlıdır. Lakin dövlətin mərkəzi bankla sıx onun mərkəzi bankın siyasətinə sərhədsiz təsiri demək deyildir. Kapital quruluşundan asılı olmayaraq mərkəzi bank hüquqi cəhətdən sərbəstdir və ölkənin qanunverici orqanına yaxud da parlament tərəfindən təşkil olunmuş sosial bank sisteminə hesabat verir.

Mərkəzi bankın hüquqi sərbəstliyi onun fəaliyyətinin effektivliyinin əsas şərtidir ki, əksər hallarda bu hakimiyyətin qısamüddətli məqsədləri ilə ziddiyyət təşkil edir. Eyni zamanda mərkəzi bankın hakimiyyətdən qeyri asılılığı nisbi xarakter daşıyır, belə uzunmüddətli planda mərkəzi bankın siyasəti dövlətin makroiqtisadi kursu ilə müəyyənləşir.

Beləliklə mərkəzi bank, ilk növbədə dövlətlə iqtisadiyyat arasında vasitəçidir və vasitəçi kimi qanunvericiliklə təsdiqlənmiş alətlər vasitəsilə pul və kredit axınını tənzimləyən bir təşkilatdır. Pul-kredit tənzimlənməsi müasir makroiqtisadi tənzimləmənin başlıca, əsas elementlərindən biridir. Kommersiya banklarına makroiqtisadi səviyyədə təsir edən amillərdən biri də dövlət tərəfindən kommersiya banklarının fəaliyyətinin tənzimlənməsi və ona nəzarətin səmərəlilik səviyyəsidir. Dövlət tərəfindən həyata keçirilən pul-kredit siyasətinin bütün vasitə və üsulları kommersiya banklarının fəaliyyətinə təsir göstərir. Bu hər şeydən əvvəl özünü kommersiya banklarının fəaliyyətini tənzimləyən hüquqi normaların, qanunların, təlimat və əsasnamələrin işlənilib hazırlanmasında əks etdirir. Bu yolla dövlət təkrar maliyyələşmə dərəcələrini, məcburi ehtiyatlar normasını, xüsusi kapitalın minimum həddini dəyişməklə, digər məcburi : iqtisadi normativlər müəyyən etməklə bankların aktiv və passiv əməliyyatlarının quruluşuna, onlardan istifadənin nəticələrinə təsir göstərir. Bu isə likvidliyin və ödəməqabiliyyətliliyin səviyyəsinə birbaşa təsir edir.

Qeyd etmək lazımdır ki, pul-kredit siyasəti mərkəzi bankın tənzimləmə vasitələri sırasında əsas yerlərdən birini tutur. Hər bir dövlətin mərkəzi bankı, ölkədə inflyasiyanın

səviyyəsini azaltmaq üçün ilk növbədə monetar kanallara nəzarəti daha da gücləndirməklə, yəni pul kütləsini nominal artımının infilyasiya üzərində təzyiqini azaltmaqla fəaliyyət göstərir.

Pul-kredit tənzimləməsinin əsas istiqamətlərini açıqlayarkən, Mərkəzi bank cari ildə həyata keçirilən pul siyasətinin yekunlarını, habelə qarşıdakı il üçün müəyyən etdiyi pul siyasətinin məqsəd və vəzifələrini, Mərkəzi Bankdan asılı olan və asılı olmayan amilləri də əks etdirməklə onların həyata keçirilməsi yollarını göstərir.

Mərkəzi Bank qarşıdakı il üçün dövlətin pul siyasətinin əsas istiqamətlərini oktyabr ayının 1-dən gec olmayaraq Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə təqdim edir və dekabr ayının 31 -ədək kütləvi informasiya vasitələrində ictimaiyyətə açıqlayır.

Kredit siyasəti müəyyən iqtisadi və siyasi məqsədlərə çatmaq üçün Mərkəzi Bank və dövlət tərəfindən pul-kredit sferasında həyata keçirilən tədbirlər sistemidir. Onun da əsas məqsədi kreditin və pul tədaviyünün vəziyyətinə təsir etməklə təsərrüfat konyukturasını tənzimləməkdir.

Pul kredit tənzimlənməsi haqqında iqtisadi fikirlər

Pul-kredit sistemi ölkənin iqtisadiyyatının qan damar sistemi olduğundan pul kredit haqqında və tənzimlənməsi haqqında iqtisadiyyatın inkişaf səviyyəsinə uyğun olaraq müxtəlif dövrlərdə müxtəlif iqtisadi fikirlər formalaşmışdır. Ümumən bu iqtisadi fikirləri aşağıdakı şəkildə xarakterizə etmək olar.

İlkin kapital yığımı dövrünə təsadüf edən bu merkantilizim pul-kredit

sistemi əsasən xarici ticarətin stimullaşdırılması üzərində qurulmuşdu. (milli istehsalın inkişafına yönəldilən siyasət). Belə ki, merkantilistlər iddia edirdilər ki, nə qədər çox etsək, ölkəyə bir o qədər də çox qızıl axını olar. Bu da son nəticədə dövlətin varlanmasına səbəb olacaq. Hətta onlar xarici ixracatı stimullaşdırmaq üçün bəzi sahibkarlara istehsalda kömək olmağa, dövlətin bunun üçün istehsalçılara dotasiya və güzəştlər tətbiq etməli olduğunu iddia edirdilər. Bu ideya dövlət tənzimlənməsi mexanizmini idxal rüsumlarının təşkilinə yönəldirdi. Hesab edilirdi ki, dövlət nə qədər pulludursa, idxal və ixracın dəyəri arasındakı fərq də bir o qədər yüksəkdir. Bu siyasət tədiyyə balansının müsbət saldosunu əsas götürürdü.

Merkantilistlərdən sonra pul kredit tənzimlənməsi haqqında olan iqtisadi fikirlər

S.Millə aiddir.XIX əsrə təsadüf edən iqtisadi fikirləri əsasən merkantilizmin tənqidinə həsr olunmuşdur. O, sübut etməyə çalışdı ki, ölkədə baha istehsal olunan hər hansı bir şeyi xaricdən (ucuz istehsal olunan ölkədən) idxal etmək daha məqsədəuyğundur. Mill qəti olaraq qeyd edirdi ki, merkantilistlərin nəzəriyyəsi ilə idarə olunan dövlətin sonu uçurum, böhran olacaq.Merkantilizim nəzəriyyənin iqtisadiyyata zərər vurmasını qiymətlərin qalxması ilə əlaqələndirdi.Mill əsas ideya kimi inhisarların sərbəst və düzgün rəqabət prinsipi ilə tərs mütənasib olduğunu bu konsepsiyanın əsas ideyası kimi götürürdü.Həmçinin dövlətin iqtisadiyyata müdaxiləsinin minimum səviyyədə olmasını iddia edirdi.

Qeyd etmək lazımdır ki, pul-kredit nəzəriyyələri içərisində ilk dəfə ən geniş və dərin izahlar C.M.Keynsə aiddir. Keyns iqtisadiyyatı bütöv halında öyrənən ilk iqtisadçıdır desək yanlışdır.Bununla yanaşı pul-kredit tənzimlənməsinə dair ilk əsaslı nəzəriyyə də məhz ona məxsusdur.Keynsin nəzəriyyələrinin formalaşmasına 1929-1932-ci illərin dünya böhranı səbəb olmuşdur.Dövlətin iqtisadiyyata təsirini qəti olaraq inkar edildiyi bir dövrdə Keyns bunun tam əksi dövlət tənzimlənməsinin labüd olduğunu iddia etdi.Keyns milli gəlirlərin, investisiya, tələb və təklifin təhlili üzərində qurulan makroiqtisadi tədqiqat metodu hazırlamışdı.Keynsə görə dövlətin iqtisadi gücü vergilər, dövlət xərcləri və büdcə kəsirinin dövlət tənzimlənməsindən asılıdır. Keynsə görə dövlət sabitliyi qorumaq həmçinin böhranların aradan götürülməsi üçün iqtisadiyyata durmadan təsir etməlidir. Pul təklifini artırmaq yolu ilə UMM-a təsir etmək olar. Belə ki, faizləri dəyişmək yolu ilə investisiya aktivliyini artırmaq olar ki , son nəticədə istehsalın canlanmasına, məşğulluğun artmasına səbəb olar. Onlar belə hesab edirdilər ki,iqtisadi böhranlar şəraitində fiskal siyasəti pul-kredit siyasətindən daha üstün nəticələr vəd edir.

Keynsin nəzəriyyəsi 1970-ci illərdəki böhrana qədər davam etdi.Yeni böhranın yaranması Keynsin nəzəriyyəsində boşluqlar olduğunu isbat etdi və nəticə yeni dövriyyəyə keçid oldu.Bu nəzəriyyə monetarizm adlanır və onlar böhranın yaranması səbəbini Keynçilərə əsaslanan dövlətin iqtisadiyyata müdaxiləsini və dövlət büdcə kəsirinin saxlanması ilə izah etdilər. Monetaristlər bazar iqtisadiyyatı özünü

tənzimləmə iqtidarına malikdir, pul isə bazar iqtisadiyyatının başlıca hərəkət verici

qüvvəsidir. Monetarislərə görə pul kredit tənzimlənməsi iqtisadiyyatın

tənzimlənməsinin başlıca hərəkətverici qüvvəsidir. Bu konsepsiyaya əsasən pul kütləsinin illik 3-5 faizlik artması iqtisadi artım üçün şərait yaratmalıdır. Onlar pula istinad etdiklərindən UMM və pul kütləsi arasında olan əlaqə UMM ilə investisiya arasında olan asılılıqdan daha möhkəmdir fikri ilə çıxış edirdilər. Monetaristlərin fikrincə pula tələb hər zaman artan istiqamətli davam edir. Bu baxımdan iqtisadiyyatda pul kütləsi tələbə uyğun olaraq artırılmalıdır.

Kredit əməliyyatlarının və pul emissiyasının həcmnin tənzimlənməsində hər şeydən əvvəl təsərrüfat fəallığına təsir etmək üçün istifadə olunur. Pul-kredit tənzimlənməsinin bu istiqaməti yuxarıda qeyd olunan istiqamətlərlə sıx əlaqədardır. İstənilən dövlətin Mərkəzi Bankı özünün pul-kredit siyasətini yürütdüyü zaman bu siyasətin aşağıdakı alətlərindən istifadə edir.

- Yenidən maliyyələşdirmə faiz dərəcələri
- Məcburi ehtiyat normaları
- Açıq bazarda qiymətli kağızlarla bank əməliyyatları

Yenidən maliyyələşmə dərəcələri ilə Mərkəzi Bankın kommersiya

banklarına verdiyi kreditlər. Mərkəzi bank uçot dərəcəsi siyasəti apararkən sonuncu instansiya kreditoru rolunu oynayır. O, müvəqqəti çətinliyə düşmüş maliyyə cəhətdən daha dayanıqlı banklara kredit verir və həmçinin onların portfelində olan qiymətli kağızların, əsasən veksellərin yenidən uçotunu aparır. Bankların yenidən maliyyələşməsi dedikdə, kredit müəssisələrinin mərkəzi bankdan aldığı pul vəsaitləri başa düşülür.

2-ci fəsildə Mərkəzi Bank bu alətdən istifadənin sxemi və bu haqda ətraflı məlumat sxem 2.1-də göstərilmişdir.

Rəsmi faiz dərəcələrinin dəyişməsi kredit sahəsinə təsir göstərir. Ümumiyyətlə faiz dərəcələri kreditin verilmə şərtlərini əks etdirir və yeni kreditlərə olan tələb

üzərində nəzarət üçün istifadə olunur.

Yalnız kəskin böhran şəraitində diskont siyasətinin gündəlik əhəmiyyəti artır.

səmərəliliyinə görə uçot dərəcələrinin siyasətinin tətbiqi açıq bazardakı əməliyyatlardan sonra dayanır. Mərkəzi bankın faiz dərəcələri Azərbaycanda hələ ki, pul-kredit sisteminə onun həssaslığı baxımından əhəmiyyətli dərəcədə təsir edən alət, vasitə, indikator funksiyasını yerinə yetirmir. Mərkəzi bank kommersiya banklarına kreditləri maksimum 6 ay müddətinə ayırır.

1994-cü ilin ikinci yarsından mərkəzləşdirilmiş kredit resurslarının məqsədli formada verilməsindən tədricən imtina edilmişdir. 1995-ci ildən tətbiq olunan tələb və təklifdən asılı olaraq formalaşan faiz dərəcəsi mərkəzi bankın yenidən maliyyələşmə dərəcəsi kimi müəyyən olunmağa başladı.

Aydın ki, yalnız iqtisadiyyatı sabit inkişaf edən ölkədə sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafından söhbət gedə bilər. Ölkədə investisiya mühitinin yaxşılaşdırılması son illər ərzində xarici investorların ölkə iqtisadiyyatına meylini artırır ki, bu da öz növbəsində ölkə bazarında bankların və xarici korporasiyaların fəaliyyətinin genişlənməsinə səbəb olur. Eyni zamanda, ölkəmizdə milli sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafını dövlət öz himayəsi altına almışdır. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafına aid olan 10 noyabr 2002-ci il tarixli fərmanı buna əyani misal kimi göstərilə bilər. Belə ki, bu fərmana əsasən Mərkəzi Bankın idarə heyətinin qərarı ilə 16 sentyabr 2002-ci ildə pul-kredit siyasəti aləti olan mərkəzləşdirilmiş kreditlər üzrə uçot faiz dərəcələrində dəyişiklik edilərək 10%-dən 7%-ə endirilməsini ölkənin iqtisadi artım sürətinin inkişafı yolunda uğurlu addım kimi qiymətləndirmək olar.

İqtisadi artıma nail olmaqda istehsalın səmərəliliyi də mühüm rol oynayır. Buna görə də iqtisadiyyata dövlət müdaxiləsinin səbəblərindən biri də istehsalın səmərəli fəaliyyət göstərməsi şəraitinin təmin olunmasıdır. İqtisadi artım bir sıra iqtisadi göstəricilərin vəziyyətindən asılı olaraq müəyyənləşir. Başqa sözlə, iqtisadi artım sürəti məhz istehsal amillərinin funksionallığı, işçi qüvvəsinin tam 1 məşğulluğu, tələb, qiymət sabitliyi, tədiyyə balansının müsbət saldosu kimi göstəricilərin səviyyəsindən asılıdır.

Pul-kredit siyasətinin son məqsədi ölkədə ümumi milli məhsulun və ya milli gəlirin həcmnin, eləcə də onların adambaşına düşən kəmiyyət göstəricilərinin istənilən səviyyədə olması, başqa sözlə desək, iqtisadi artımdır. Pul-kredit siyasəti ilə tənzimlənən istehsalın artım sürətinin qorunması, məşğulluq problemlərinin həlli, işsizlik həddinin müəyyən edilməsi, yoxsulluğun aradan qaldırılması, gəlirlərin yüksəldilməsi və s. tədbirlərin həyata keçirilməsində mühüm rol oynayır.

Mərkəzi Bank pul-kredit siyasəti formalaşdırdığı və həyata keçirdiyi zaman öz fəaliyyətinin məqsədlərini ölkənin cari il üçün iqtisadi siyasətinin əsas məsələləri ilə əlaqələndirir. Bu zaman, aparılan siyasətə inamın qorunması üçün vacib olan, aşağı səviyyəli inflyasiyanın mütləq qorunması şərti ilə iqtisadi artımın möhkəmləndirilməsi və inkişafı siyasətidir.

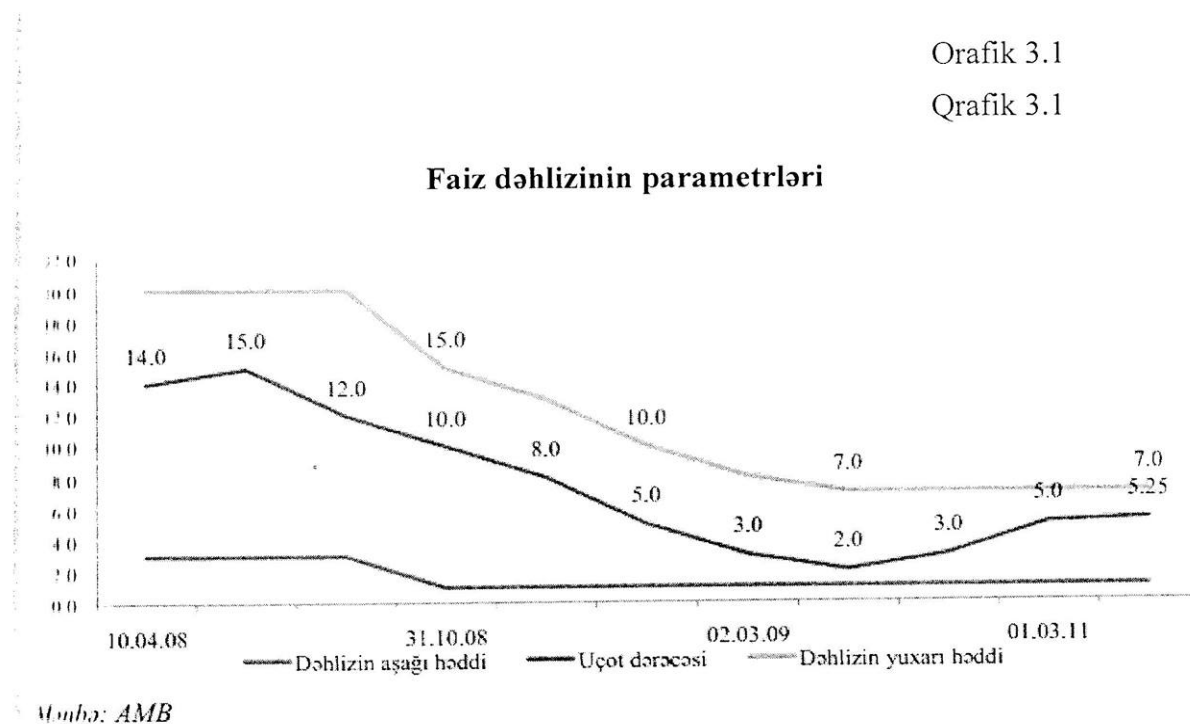
Yenidən maliyyələşmə dərəcəsinin qaldırılmasını əsasən belə qiymətləndirmək olar: burada məqsəd manatın alıcılıq qabiliyyətinin artırılmasıdır. Inflyasiyanın yaranmasına səbəb olan istehlak qiymətlərinin artmasının qarşısını almaq məqsədilə pul kütləsini bu sahədən yığım sahəsinə tərəf yönəltmək, bununla da iqtisadiyyatın daxili maliyyə bazasını inkişaf etdirmək olar.

Lakin qeyd etmək lazımdır ki, bu zaman Milli Bank qeyri-neft sektoruna investisiya axınlarının artması, bu sektor üzrə hökumətin nəzərdə tutduğu artım proqnozunun reallaşması məqsədlərini də diqqət mərkəzində saxlamalıdır. Deməli, Mərkəzi Bank uçot dərəcəsinin dəyişdirilməsi zəruriliyini inflyasiya səviyyəsindən, qeyri-neft sektorunda artım dinamikasından, iqtisadiyyatın istehlak və yığım sferalarındakı durumdan asılı olaraq nəzərdən keçirməlidir.

Pul-kredit siyasəti yürüdərkən yenidən maliyyələşdirilmə üsulundan istifadə etmənin çatışmayan cəhəti ondan ibarətdir ki, bu üsul yalnız kommersiya banklarının fəaliyyətinə toxunur. Mərkəzi Bank bu üsuldən az istifadə etdikdə və ya tamamilə istifadə etmirsə bu üsul öz səmərəliliyini və əhəmiyyətini itirir.

Bank sektorunda da gözlənilən mühüm dəyişikliklər baş verməmişdir, belə ki, fiziki şəxslərin depozitlərinin sığorta olunması istiqamətində heç bir fundamental layihələr həyata keçirilməmiş, bank sisteminin konsolidasiyası zəif getmiş, uzunmüddətli kreditləşmənin stimullaşdırılmasında heç bir radikal dəyişiklik olmamış,

sadəcə müəyyən dərəcədə pul - kütləsi artmışdır. Lakin buna baxmayaraq qeyd etməliyik ki, 2003-cü ildən etibarən bu sahədə müəyyən irəliləyişlər baş vermişdir. Belə ki, bu illər ərzində Mərkəzi Bank özünün sərt pul siyasətini aparmaqla iqtisadiyyata təsir etmişdir. Cədvəl 3.1.-dən də göründüyü kimi 2006-cı ildə məcburi ehtiyat normaları 9,5 % təşkil etdiyi halda bu göstərici 09.06. 2008-ci ilə kimi 15%-ə qədər qalxmışdır. Lakin 14.10.2008-ci ildən sonra Mərkəzi Bankın bu istiqamətdə siyasəti yumşalmağa başladı. Bunu qrafik 3.1-də görmək olar.

sürətlənməsi gözləntiləri inflyasiya amillərinə nəzarətin gücləndirilməsi və onların preventiv rejimdə tənzimlənməsini yenidən aktuallaşdırmışdır. Daxili tələbdəki meyilləri və xarici amilləri nəzərə alaraq 2011-ci ildə Mərkəzi Bank öz mandatına uyğun antiinflyasiya xarakterli pul siyasətini həyata keçirmişdir.

Qeyd edək ki, 2011-ci il ərzində inflyasiyanın gücləndiyini nəzərə alaraq dünyanın bir sıra ölkələri pul siyasətini sərtləşdirməyə başlamışlar. BVF da özünün son hesabatlarında iqtisadi hərarətlənmənin müşahidə olunduğu inkişaf etməkdə olan ölkələrdə sərt pul siyasətinin həyata keçirilməsini tövsiyə edir. Lakin, 2011-ci ilin ikinci yarısında global iqtisadi aktivliyin səngiməsi və defolt risklərinin meydana gəlməsi şəraitində pul siyasətinin yumşaldılması meyillərinin artımı müşahidə edilmişdir. Nəticədə son 6 ayda 25 ölkə pul siyasətinə sərtləşdirmə, 23 ölkə isə yumşaltma

istiqamətində korreksiya etmişdir.

Mərkəzi Bankın uçot dərəcəsində etdiyi dəyişiklər aşağıdakı cədvəldə verilmişdir.

Cədvəl 3.1

Mərkəzi bankın uçot dərəcələri

Tarix	%
30.07.2014	3.5%
01.05.2014	4.25%
11.02.2013	4.75%
10.12.2012	5%
06.05.2011	5.25%
01.03.2011	5%
01.11.2010	3%
25.05.2009	2%
02.03.2009	3%
02.02.2009	5%
01.12.2008	8%
31.10.2008	10%
14.10.2008	12%
09.06.2008	15%
10.04.2008	14%
01.06.2007	13%
02.04.2007	12%
03.07.2006	9.5%

Belə ki, Bank sektorundakı dəyişikliklər aşağıdakılardan ibarət olmuşdur:

Azərbaycanın ödəmə sisteminin yaradılması başa çatmış, həmçinin Mərkəzi Bank maliyyə təşkilatlarının - bank və sığorta kompaniyaları sayının azaldılması ilə əlaqədar yenidən maliyyələşdirmə dərəcələrinin inzibati formada azaldılması siyasəti həyata keçirilmişdi. Mərkəzi Bank tərəfindən kommersiya banklarının hərrac əsasında yenidən

maliyyələşdirilməsi ilə yanaşı yuxarıda adlarını çəkdiyimiz overnayt və lombard kreditləri mexanizmlərinin tətbiqi istiqamətində də tədbirlər görülmüşdür.

Məcburi ehtiyat normaları, bank sektoruna onun təsiri. Bildiyimiz kimi, kommersiya bankları cəlb etdikləri depozitlərin bir hissəsini məcburi qaydada müəyyən olunmuş şəkildə mərkəzi bankda saxlamalıdır. Mərkəzi Bankın təyin etdiyi məcburi ehtiyatlar bankların depozit bazasının həcminə təsir etdiyindən, bankların kredit verməsini tənzimləyir və buna görə bank resurslarının həcminə təsir edir. Hazırda məcburi ehtiyatlara bütün kredit təşkilatlarında olması vacib olan daha yüksək likvidliyə malik olan aktivlər aiddir. Bu aktivlər ya bankın kassalarında nəgd pul şəklində olmalı, ya da mərkəzi bankda depozit şəklində olmalıdır.

Dünya ölkələrində son 10-15 ildə pul-kredit tənzimləməsinin bu üsulundan istifadə azalmışdır. Buna subut olaraq onu demək olar ki, hazırda hər yerdə məcburi ehtiyatlar normasının aşağı düşməsi və hətta müəyyən növ depozitlərin ləğv olunması baş verir. Səbəb odur ki, monetar siyasətin bu aləti digərləri ilə müqayisədə daha güclü, daha sərt hesab edilir. Belə ki, o bütün bank sisteminin əsasına toxunur və elə güclü alət olduğu üçün də ondan açıq bazarda aparılan əməliyyatlarda olduğu kimi hər gün deyil, bir neçə il ərzində yalnız bir dəfə istifadə olunur. Lakin bütün bu deyilənlərə baxmayaraq məcburi ehtiyatlar ; Çin Xalq Bankı (ÇXB) tərəfindən digər pul siyasəti alətləri ilə müqayisədə daha geniş tətbiq olunur. Bu bir sıra səbəblərlə əlaqədardır: məcburi ehtiyatlar ölkəyə əlavə kapital axınları cəlb olunmadan monetar sərtləşməyə imkan verir, daha çevikdir; makroprudensial –məqsədlərə də xidmət edə bilər.

Çində bank ehtiyatları Mərkəzi Bankın balansının 40-50%-ni, Çin ÜDM-nin 0.3% təşkil edir. Bu göstəricilərə görə Çin dünyada ilk yerləri tutan ölkələrdəndir. Hazırda məcburi ehtiyat normasının ölkədə ən yüksək həddi milli valyutada olan depozitlər üçün 21%, xarici valyutada olan depozitlər üçün isə 5% dir. ÇXB milli valyutada olan məcburi ehtiyatlara görə 1.62% ödəyir, xarici valyutada olan öhdəliklər üzrə müəyyən olunmuş məcburi ehtiyatlara isə faiz ödənilmir. Bəzi hallarda ÇXB kommersiya banklarına milli valyutada olan depozitlərə görə müəyyən olunmuş məcburi ehtiyatlarını xarici valyutada saxlamaq göstərişi verir. 2011-ci ildə ÇXB məcburi ehtiyat normalarının dinamik differensiya olunması mexanizmini tətbiq etməyə

başlamışdır. Hər bir bank üçün məcburi ehtiyat norması məcmu kredit artımın tarixi trenddən kənarlaşmasında bankın payı, dövlətin kredit siyasəti, bankın təminat, leverec əmsalı və kapital adekvatlığı kimi başqa prudensial göstəriciləri də nəzərə alınaraq rüblük, bəzən hətta aylıq əsasda fərqlənə bilər. bundan başqa, differensiasiya kvazifiskal və kənd təsərrüfatının inkişafı məqsədlərinə də xidmət edə bilər.

Azərbaycanda bu gün məcburi ehtiyatlar cədvəl 2.1-də göstərildiyi kimi pul kütləsinin artım templərinin tənzimlənməsi məqsədilə bankların daxili və xarici öhdəlikləri üzrə 3%-ə bərabərdir.

Daxili maliyyə bazarlarının inkişafının dəstəklənməsi istiqamətində Mərkəzi Bankın iştirakı ilə Mütəşəkkil Banklararası Kredit Bazarında təminat sistemi yaradılmışdır.

14.0ktyabr 2008-ci il

Uçot dərəcəsi 15%-dən 12 %-ə endirilmiş, faiz dəhlizinin yuxarı həddi 20 %dən 17%-ə salınmışdır.

Milli və xarici valyutalarda öhdəliklər üzrə məcbur ehtiyat normaları 12%-dən 9 %ə, bankların xarici öhdəlikləri üzrə məcbur ehtiyat norması 5 %-dən 0%-ə endirilmişdir. Bununla bank sisteminə 220 mln. manat likvidlik verilmişdir.

Həm manat, həm də xarici valyutalarda məcburi ehtiyat normalarının ortalama müddəti 1 ayadək uzamışdır.

31. Oktyabr 2008-ci il

Uçot dərəcəsi 12%-dən 10%-ə endirilmişdir;

Faiz dəhlizinin yuxarı həddi 15%, aşağı həddi isə 1% müəyyən edilmişdir;

01.12.2008.

Uçot dərəcəsi 10%-dən 8%-ə, faiz dəhlizinin yuxarı həddi 13%-ə endirilmişdir;

Milli və xarici valyutalarda öhdəliklər üzrə məcburi ehtiyat normaları 9 %-dən 6%-ə endirilmişdir. Bununla bank sisteminə 125mln. manatlıq likvidlik dəstəyi verilmişdir.

1.02.2009.

Uçot dərəcəsi 5%-ə, faiz dəhlizinin yuxarı həddi 10%-ə endirilmişdir;

Milli və xarici valyutalarda öhdəliklər üzrə məcburi ehtiyat normaları 6%-dən

3%-ə endirilmişdir. Bununla bank sisteminə 135 mln. manatlıq likvidlik dəstəyi verilmişdir. 10.02.2009.

Mərkəzi Bank tərəfindən valyuta svopu əməliyyatlarının aparılmasına başlanmışdır.

Uçot dərəcəsi 3%-ə, faiz dəhlizinin yuxarı həddi 8%-ə endirilmişdir;

Milli və xarici valyutada öhdəliklər üzrə məcburi ehtiyat normaları 3%-dən 0.5%-ə endirilmişdir. Bununla bank sisteminə 111 mln. manatlıq likvidlik verilmişdir.

25.May.2009.

Uçot dərəcəsi 2%-ə, faiz dəhlizinin yuxarı həddi 7%-ə endirilmişdir.

Mərkəzi Bank açıq bazarda aşağıdakı əməliyyatları apara bilər.

- Dövlətin buraxdığı qiymətli kağızlarla alqı-satqı və digər əməliyyatlar,
- özünün buraxdığı qiymətli kağızlarla alqı-satqı və digər əməliyyatlar,
- xarici valyuta ilə alqı-satqı və digər əməliyyatlar.

Pul siyasətinin həyata keçirilməsi məqsədi ilə buraxılan Mərkəzi Bankın borc qiymətli kağızlarının buraxılışı və dövriyyəsi qaydaları qanunvericiliklə : müəyyən edilir.

İlk dəfə açıq bazar əməliyyatlarının aparılması ABŞ, Kanada və Böyük Britaniyada baş vermişdir. Buna səbəb isə bu ölkələrdə inkişaf etmiş qiymətli kağızlar bazarının mövcudluğu idi. Sonralar isə bu üsuldən Qərbi Avropada da istifadə olunmağa başlamışdır. Kommersiya banklarının qiymətli kağızlarının alınması onların resursların artmasına səbəb olur. Buna uyğun olaraq da onların kredit imkanlarını artırmış olur. Mərkəzi banklar vaxtaşırı olaraq kredit tənzimlənməsinin bu metodunda dəyişikliklər edərək öz əməliyyatlarının intensivliyini və tezliyini dəyişmiş olurlar.

Mərkəzi Bankın bazar əməliyyatları forma etibarı ilə **birbaşa** və **əks** ola bilər. *Birbaşa əməliyyatlar adi alqı və satqıdan ibarətdir. Birbaşa alış* qiymətli kağızların mərkəzi bank tərəfindən əlavə şərt irəli sürülmədən alınmasıdır. **Birbaşa satış** dedikdə, qiymətli kağızların mərkəzi bank tərəfindən əlavə şərtsiz satılması başa düşülür.

Əks əməliyyatlar isə qiymətli kağızların qabaqcadan müəyyən olunmuş , məzənnə ilə gələcəkdə əks sövdələşmənin mütləq baş verdiyi alqı-satqı prosesidir. Buraya REPO və əks-REPO aiddir.

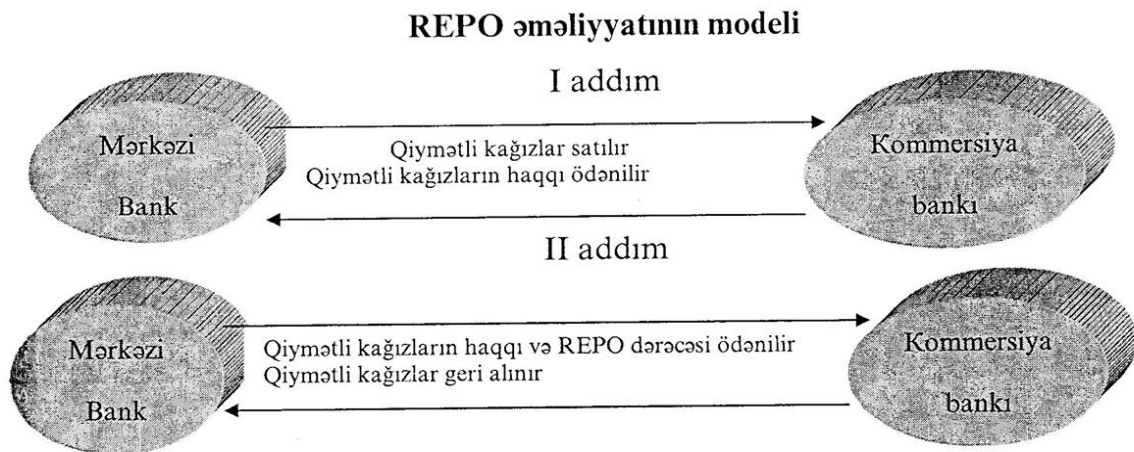
REPO mərkəzi bank tərəfindən qiymətli kağızların kommersiya banklarına satılması və əvvəlcədən razılaşdırılmış müddət bitdikdən sonra onlardan geri alınması deməkdir.

Əks-REPO mərkəzi bank tərəfindən qiymətli kağızların kommersiya banklarından alınması və əvvəlcədən razılaşdırılmış müddət bitdikdən sonra onlara geri satılmasını nəzərdə tutur. REPO əməliyyatı pul bazarının qısamüddətli azaldılması, əks-REPO isə pul bazarının qısamüddətli artırılması məqsədilə həyata keçirilir.

Deməli, REPO və əks REPO əməliyyatları mərkəzi bank tərəfindən likvidlik çatışmamazlığı və ya izafə likvidliyin qısamüddətli olduğu halda, birbaşa satış və birbaşa alış isə uzunmüddətli olduğu hallarda aparılır.

REPO əməliyyatlarının birinci addımını və razılaşdırılmış vaxt bitdikdən sonrakı addımını aşağıdakı kimi təsvir etmək olar.

REPO əməliyyatının modeli

Əks əməliyyatların çevikliyi, onun təsirinin dəqiqliyi və eyni zamanda yumşaqlığı ona dünya ölkələrinin təcrübəsində daha çox populyarlıq gətirmişdir. Bununla əlaqədar olaraq, aparıcı inkişaf etmiş sənaye ölkələrinin mərkəzi banklarının əks əməliyyatlarının payı 82% -dən 99,6%-ə qədər çatır (www.nba.az).

Mərkəzi bank kommersiya banklarına müraciət edərək onların qiymətli kağızlarını hərracda müəyyən olan şərtlər əsasında 4-8 həftədən sonra onların yenidən satışı öhdəliyi ilə mərkəzi banka satmasını təklif edir. Eyni zamanda, qiymətli kağızlar mərkəzi bankın sərəncamında olduğu mərhələdə həmin qiymətli kağızlar üzrə

faiz ödəmələri kommersiya banklarına məxsus olacaqdır. Kommersiya bankları bu üsul vasitəsilə onun çevikliyini, elastikliyini nəzərə rtüuraq öz likvidliyini zəiflətmədən maliyyə vəziyyətlərinə diqqətlə nəzarət etmək imkanı əldə edir.

Qeyd edək ki, 2014-cü il ərzində Mərkəzi Bankda makroiqtisadi idarəetmənin və pul siyasətinin institutsional bazasının inkişafı istiqamətində məqsədyönlü fəaliyyət davam etdirilmişdir.

Mərkəzi Bankda pul siyasəti mexanizminin postkrizis dövrünün çağırışlarına uyğunlaşdırılması və beynəlxalq standartizasiyası istiqamətində təkmilləşdirmə işləri davam etdirilmişdir. Azərbaycanla kontrtsiklik makroprudensial idarəetmənin formalaşdırılması çərçivəsində araşdırmalar aparılmışdır. Bu əsasda Mərkəzi Bankın pul və maliyyə sabitliyi siyasəti üzrə strategiyanın layihəsi hazırlanmışdır.

2014-cü ildə pul, məzənnə və maliyyə sabitliyi siyasətlərinin mikro və makroiqtisadi mühitinin empirik tədqiqat aparatının gücləndirilməsi istiqamətində Mərkəzi Bankın reaksiya funksiyası qiymətləndirilmiş və müvafiq metodologiya hazırlanmışdır.

Maliyyə sabitliyinin qiymətləndirilməsi və idarə olunması potensialının artırılması məqsədilə risklərin müəyyən edilməsi, identifikasiyası və idarəetməyə təqdim olunması prioritet məsələlərdən biri olmuşdur. Stress-testlər və maliyyə sabitliyi indikatorları vasitəsilə maliyyə sisteminin zəif və güclü tərəfləri müəyyən olunmuş, bank sektorunun davamlılığı və həssaslığı mütəmadi qiymətləndirilmişdir.

Beləliklə, Mərkəzi Bankın pul siyasətinin istiqamətləri:

- antiböhran xarakter daşıyaraq makroiqtisadi sabitliyin qorunmasına,
- maliyyə sabitliyinin gücləndirilməsinə,
- iqtisadiyyata likvidliyin təmin edilməsinə,
- sistem əhəmiyyətli bankların və müəssisələrin fəaliyyətinin sabitləşdirilməsinə yönəlmişdir.

3.2 Azərbaycanda iqtisadi böhranın qarşısının alınmasında və iqtisadi inkişaf istiqamətində Mərkəzi Bank əməliyyatlarının rolu.

Sistemli bank böhranının başlanğıcı ümumilikdə bank sektorunda müstəsna rolunu oynayan bir və ya bir neçə bankın ödəmə qabiliyyətində ciddi problemlərin yaranması ilə bağlı ola bilər. Bu cür bankların dağılması sistemli böhran yarada bilər.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində bank böhranları qanunauyğun haldır və ona xas olan immanent disproporsiyalar və ziddiyyətlərlə şərtləndirilir. Bu çərçivədə bank sektorundakı böhranların səbəblərini araşdıran elmi-tədqiqat işləri son illər artmaqdadır.

Məlum olduğu kimi, dünya maliyyə böhranı (2008) Amerikanın daşınmaz əmlak bazarında möhtəkirlikdən başlanmışdır. Bundan başqa, törəmə maliyyə alətlərinin yaranma səbəblərindən biri risklərdən qorunmaq olsa da, onların spekulyativ məqsədlə istifadəsi sürətlə artdı. İpoteka “köpüyü” partlayaraq, bütün dünyada bank sektorundakı böhrana təkan vermişdir ki, bu da öz növbəsində, dünyanın bütün dövlətlərinin iqtisadiyyatında real sektorda resesiyyə səbəb olmuşdur. Bütün bunlar maliyyə bazarlarında güvən amilinin itməsinə və panikanın yayılmasına gətirib çıxardı.

Amerikanın bank sistemində başlayan böhran sürətlə dünyanın inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələrinə yayıldı.

ABŞ iqtisadiyyatında dərinləşən tənəzzül meyilləri qlobal iqtisadi artıma mənfi təsir edən mühüm amillərdən biridir. ABŞ iqtisadiyyatında tələbin zəifləməsi Avropanın ixracyönümlü iqtisadiyyata malik ölkələrində iqtisadi fəallığa ciddi ziyan vurmuşdur. 2008-ci ildə Avrozonada real iqtisadi artım 0.8% və ya əvvəlki ildən 1.8% bəndi az təşkil etmişdir.

Kredit standartlarının şərtləndirilməsi və daşınmaz əmlak bazarında böhran investisiya qoyuluşlarına ciddi mənfi təsir göstərmişdir.

Maliyyə böhranının təsirləri dünya maliyyə bazarında baş verən dəyişikliklər neftin qiymətinin kəskin ucuzlaşması bir sıra ölkələrdə iri bankların və şirkətlərin müflisləşməsi, kütləvi işsizlik, dünya iqtisadiyyatının durğunluq dövrünü yaşanmasına və nəticə etibarilə qlobal iqtisadiyyatın tənəzzül dövrünə keçməsinə səbəb olmuşdur.

Böhranın qarşısını almaq və onun təsirini minimallaşdırmaq üçün antiböhran

tədbirləri görülür, dünyanın aparıcı dövlətləri tərəfindən istehsalı bərpa etmək və bankları risklərdən qorumaq üçün maliyyə yardımları göstərilir.

Beləliklə, Qlobal maliyyə böhranı (2008) və postkrizis ssenarisinin inkişafı ardıcılıqla aşağıdakı kimi olmuşdur.

Sxem3.1

Qlobal maliyyə böhranının Azərbaycana təsir kanalları aşağıdakılardır:

1. Neft və digər yanacaq ixrac məhsullarının qiymətinin dünya bazarında azalması.

İxracın 90%-dən, büdcə gəlirlərinin isə 60%-dən çoxu neft sektoru hesabına formalaşır.(AR MB hesablamalarına görə, neftin qiymətinin hər 1 % azalması qeyri-neft ÜDM-ni 0.13% azaldır, büdcə xərclərinin hər 1% azalması isə ÜDM-i 0.3%

= azaldır).

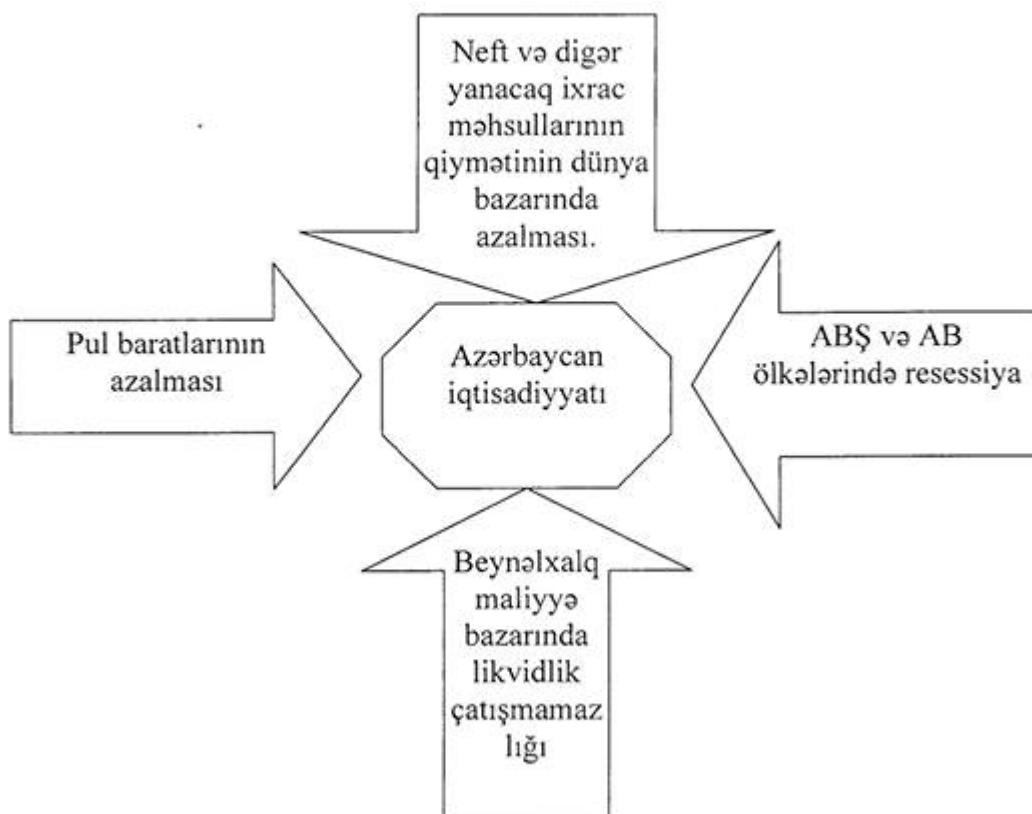
2. Beynəlxalq maliyyə bazarında likvidlik çatışmamazlığı və ya banklararası kredit böhranı nəticəsində xarici maliyyə mənbələrinə çıxış imkanlarının məhdud vəziyyətə düşməsi.

3. Pul baratlarının azalması-təkcə Rusiyadan ötən il 930 mln. dollar gəlib. Baratların azalması istehlak fəallığına mənfi təsir edir (baratların hər 1% azalması qeyri-neft ÜDM-in 0.06% azalması effektini verir)

4. ABŞ və AB ölkələrində resessiya. Qlobal tələbin azalması nəticəsində (əsasən, ABŞ və AB ölkələrində resessiya) qeyri-xammal ixracı azalmaqdadır (ixracın azalması qeyri-neft sənayesində artıma mənfi göstərir.)

Sxem 3.2

Qlobal maliyyə böhranının Azərbaycana təsir kanalları

Qlobal maliyyə böhranının təsiri Azərbaycan maliyyə sisteminə daha çox psixoloji xarakterli olmuş və maliyyə institutlarını inkişaf strategiyalarını yenidən nəzərdən keçirməyə sövq etmişdir. Ölverişsiz xarici mühitə baxmayaraq Azərbaycan bank sistemi reallaşan risklərə davamlılıq nümayiş etmişdir.

Ölkəmizdə bazar münasibətlərinin formalaşması iqtisadi tənzimlənmənin mexanizmlərinin bütün spektorlarına yiyələnməklə obyektiv şəkildə müəyyən olunur. Bazar iqtisadiyyatında iqtisadi proseslərin qeyri-mütəşəkkilliyi haqqındakı mülahizələr əsassızdır. Əksinə, iqtisadiyyatın səmərəliliyini və davamlılığını müəyyən edən praktiki olaraq bütün əsas münasibətlər tənzimlənir.

Müasir iqtisadi münasibətlər dövründə Azərbaycan iqtisadiyyatı qarşısında duran ən vacib məsələ makroiqtisadi sabitlik göstəricilərini yüksək səviyyədə saxlamaq və yeni bazar münasibətlərinin möhkəmləndirilməsi istiqamətində bu göstəricilərin zəifləməməsi istiqamətində düzgün siyasət yürütmək məsələsidir.

Artıq Azərbaycan təsərrüfat əlaqələrinin yeni iqtisadi mexanizmini formalaşdırmışdır. Özəlləşdirmə işləri həyata keçirilmiş, bazar münasibətlərinə mane olan inzibati-amirlik metodlarına əsaslanmayan təşkilati struktur formalaşdırılmışdır, fəal investisiya-struktur siyasətinə keçilmişdir, bazar infrastrukturunu və bazar iqtisadiyyatı prinsiplərini təmin edən qanunvericilik aktlarının normativləri işlənilib hazırlanmışdır.

Ölkənin tədiyə qabiliyyətinin möhkəmləndirilməsi də yeridilən iqtisadi siyasətin əsas məqsədlərindən birini təşkil edir. Belə ki, bank xidmətlərinin yüksək səviyyədə təşkilini təmin etmək məqsədilə bank infrastrukturunun inkişafı üzrə ardıcıl tədbirlər həyata keçirilir ki, bütün bunlar da özünü bankların pul yaratmaq qabiliyyətinin yüksəlməsində göstərməkdədir. Ümumiyyətlə, son illərin göstəricilərindən bizə məlum olur ki, artıq maliyyə sabitliyinə xələl gətirmədən iqtisadiyyatın pulla təminatının yaxşılaşması üçün monetar zəmin mövcuddur.

2011-ci ilin I yarısında Azərbaycanın bank sistemi kövrək qlobal iqtisadi artım, inkişaf etmiş ölkələrdə dövlət borcunun dayanıqlı həddi keçməsi, aşağı faiz dərəcələri ilə əlaqədar investorların “risk iştahasının” yüksəlməsi ilə xarakterizə olunan qlobal maliyyə risklərinin artımı şəraitində fəaliyyət göstərmişdir. Belə ki, yarım il ərzində ABŞ və Avrozonaya daxil olan bir neçə ölkə reytinglərinin aşağı salınması qlobal maliyyə sabitliyi üzərində ciddi təhdidlər formalaşdırmışdır.

Qeyd etdik ki, makroiqtisadi sabitlik silsiləvi səciyyə daşıyır və cəmiyyətdə, iqtisadi siyasi həyatda baş verən dəyişikliklər müxtəlif amillər şəklində bu sabitliyi poza

bilər.Elə buna görə də Mərkəzi Bank bu sabitliyin dayanıqlı və dönməz olması üçün ölkənin vəziyyətini nəzərə alaraq pul-kredit siyasətinin müxtəlif istiqamətlərini işləyib hazırlamalı, lazım gəldikdə bu siyasətin alətlərində müxtəlif dəyişikliklər etməli, daha da təkmilləşdirməlidir.Bu məsələdə isə Azərbaycanın pul-kredit siyasətinin köməyinə, inkişaf etmiş və bazar iqtisadiyyatı şəraitində olan müxtəlif ölkələrin mərkəzi banklarının təcrübələri, artıq sınaqdan çıxmış üsullardan uyğun olanlarının düzgün şəkildə istifadəsi gələ bilər.

Mərkəzi Bankın aktiv likvidlik siyasəti:

Pul təklifinə azaldıcı faktorları əsasən neytrallaşdırmış, bununla iqtisadi artımın və məşğulluğun əsas nüvəsi olan məcmu tələbin maliyyə mənbələrinin kəskin daralmasının qarşısını almışdır.

Mərkəzi Bankın antiböhran proqramının mühüm alətlərindən biri:

Ölkədə ipoteka kreditləşməsinin aktivləşməsi olmuş, tikinti sektoru və daşınmaz əmlak bazarına sabitləşdirici təsir göstərmişdir.

İpoteka kreditləşməsi *əmlak bazarında qiymətlərin stabilizasiyasına imkan vermiş*, tikinti, bank işi, sığorta, qiymətləndirmə fəaliyyəti, rieltor (alqı-satqıda komissiya əldə edən peşəkar vasitəçi) və notarius xidmətləri, habelə qiymətli kağızlar bazarında iqtisadi fəallığı bilavasitə artırmışdır.

Mərkəzi Bank global böhranı hazırlıqlı qarşılamış, ölkədə maliyyə sabitliyi qorunmuşdur:

- bank aktivlərinin yüksək və riskli artım templəri Mərkəzi Bank tərəfindən məhdudlaşdırılmışdır;
- xarici borcların həcmninə tənzimlənməsi sistemi tətbiq edilmiş, oxşar region ölkələrindən fərqli olaraq Azərbaycanda xarici borclar bankların öhdəliklərinin cəmi 20%-i səviyyəsində məhdudlaşdırılmışdır;
- kapitallaşma və maliyyə ehtiyatlanması səviyyəsi əhəmiyyətli artırmışdır;
- pradsensial tənzimləmə normativləri və cərcivəsi sərtləşdirilmişdir.

Mərkəzi Bankın riskləri idarəetməsi bank sektorunda risklərin çevik tənzimlənməsinə yönəldilmişdir:

- Bankların likvidlik mövqeyi idarəetməyə alınmış, xarici borcların yenidən

maliyyələşməsi həyata keçirilmiş, sistem əhəmiyyətli institutlara zəruri likvidlik dəstəyi verilmişdir;

- Bankların korporativ idarəetmə, xüsusilə risklərin idarə olunması sistemlərinə tələblər artırılmışdır;

- Qorunan əmanətlərin məbləği altı dəfə artırılaraq 30 min manata çatdırılmışdır;

- Stress-testlər vasitəsilə bankların risk zonalarının davamlı monitorinqi sistemi yaradılmış, adekvat korrekativ tənzimləmə rejimi müəyyən edilmişdir;

- Mərkəzi Bankın qarantiyası ilə banklararası pul bazarı fəaliyyətə başlamış və bu bazar banklar arasında izafi likvidliyin hərəkətinin yüksək mobilliyini təmin etmişdir.

Proqnozlara görə dünyada iqtisadi böhran başa çatandan sonra Azərbaycan iqtisadiyyatında inkişaf templəri sürətlə artacaq. Iqtisadi göstəricilərə əsasən böhran Azərbaycan iqtisadiyyatının əksər sahələrinə təsir etmişdir. Lakin daha çox o, özünü neft və tikinti sektorlarında göstərir. Qeyd etmək lazımdır ki, müqayisədə Azərbaycan böhrandan bir o qədər də zərər çəkməmişdir. Əlbəttə ki, bu istiqamətdə ölkənin Mərkəzi Bankının və hökumətin makroiqtisadi sabitliyi qoruma istiqamətindəki tədbirlərinin rolu böyükdür.

Dünya Bankının Cənubi Qafqaz üzrə direktoru Asad Alamın sözlərinə görə, son 4 ildə həyata keçirilən proqram çərçivəsində Dünya Bankı Azərbaycandakı layihələrə 1,8 milyard dollara qədər maliyyə yardımı ayırıb. Bu vəsaitlər neftlə çirklənmiş ərazilərin, təmizlənməsi, dəmir yolu və ticarətin dəstəklənməsi, korporativ və dövlət sektorlarında inühasibathıq, magistral avtomobil yollarının yenidən qurulması, maliyyə sisteminin islahatları, su təchizatı və kanalizasiya xidmətləri layihələrinə sərf olunub. Yaxın vaxtlarda icrasına başlanacaq yeni 4 illik proqramda isə belə layihələrin sayı artırılacaq.

Bütün bu proseslər ölkəmizin iqtisadi siyasətinin düzgün istiqamətdə aparıldığından və ölkənin gələcək iqtisadi inkişafından xəbər verir.

Beləliklə qeyd edək ki, dünya maliyyə böhranının Azərbaycan iqtisadiyyatına da mənfi təsirinin genişlənməsinin qarşısının alınması məqsədilə Mərkəzi Bank maliyyə sabitliyinin qorunması ilə bağlı aşağıdakı qərarları qəbul etmişdir:

1. Aktivlərin təsnifat dərəcələri sərtləşdirilmişdir:

- Nəzarət altında olan aktivlər 6%-dən 10%-ə qaldırılmış;

- Qeyri-qənaətbəxş aktivlər 25%-dən 30%-ə yüksəldilmiş

-Təhlükəli aktivlər 50%-dən 60%-ə artırılmışdır

2. Daşınmaz əmlakla təminata qarşı tələblər 120%-dən 150%-ə artırılmışdır.

3. Subordinasiya borclarının məcmu kapitalda iştirakı məhdudlaşdırılmış:

-Subordinasiya borcunun maksimal məbləği birinci dərəcəli kapitalın 50%-i həddində müəyyən edilmişdir.

4. İpoteka kreditlərinin risk dərəcəsi 50%-dən 100%-ə artırılmışdır.

5. “Banklarda kreditlərin verilməsi Qaydaları”na dəyişikliklərlə borcaların maliyyə vəziyyətinin və onun kredit qaytarma qabiliyyətinin qiymətləndirilməsinə, həmçinin borcunanın fəaliyyətinə daimi monitorinqə və bütövlükdə kredit portfelinin keyfiyyətinə nəzarət olunmasına dair tələblər genişləndirilmişdir.

6. Açıq valyuta mövqeyinin hesablanması metodikası təkmilləşdirilmiş, o cümlədən, balansdankənar hesablar üzrə dəqiqləşdirilmələr aparılmış, mövqelərin hesablanmasında bank metalları ilə aparılan əməliyyatların əks etdirilməsinə başlanmışdır.

7. “Kredit əməliyyatları üzrə faizlərin hesablanmasının dayandırılması haqqında Qaydalar”a dəyişikliklərə “faizləri hesablanmayan”kreditlər üzrə müştərinin ödənişləri hesabına borc tələblərinin ödənilməsi növbəliyinə yenidən baxılmışdır.

8. Bankların və sığorta şirkətlərinin kapitallizasiyaya yönəldiləcək mənfəəti mənfəət vergisindən azad olunmuşdur.

Qorunan əməliyyatlar üzrə illik faiz dərəcəsi limitinin təmin edilməsində çeviklik təmin edilmiş, qorunan əməliyyatlar üzrə maksimal məbləğ 6000 manatdan 30000 manatadək artırılmışdır.

9. Faiz dərəcəsi 15%-dək olan əməliyyatlar sığorta sisteminə daxil edilmişdir.

10. Mərkəzi Bankın təşəbbüsü ilə 2009-cu ilin iyun ayında ipoteka kreditləşməsi bərpa olunmuşdur. Bunun psixoloji və fiziki təsiri ilə daşınmaz bazarı son iki ayda canlanmışdır. İpoteka kreditləşməsi tikinti, bank işi, sığorta, qiymətləndirmə fəaliyyəti, rieltor və notarius xidmətləri, habelə qiymətli qiymətli kağızlar bazarında iqtisadi fəallığı bilavasitə artırılmış, əmlak bazarında qiymətləri stabilləşdirilmişdir. Qiymətlərin stabilləşməsi öz növbəsində bank kreditlərinin girov təminatının

dəyərsizləşməsinin qarşısını almışdır.

11. Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı nəzdində Azərbaycan İpoteka Fondunun buraxdığı təmin edilmiş qiymətli kağızlar üzrə risk dərəcəsi 0% təyin olunmuşdur.

12. Azərbaycan Respublikası Prezidenti 7 avqust 2009-cu il tarixində dövlət mülkiyyətində olan maliyyə institutlarına nəzarəti gücləndirilməyi nəzərdə tutan:

“Nizamnamə kapitalında dövlətə məxsus səhmlər olan bankların və bank olmayan kredit təşkilatlarının idarə edilməsində dövlətin iştirak qaydası haqqında” Fərman verilmişdir.

13. Banklarda risklərin idarə edilməsi sistemləri təkmilləşdirilmişdir. Bu

1 məqsədlə banklarda risklərin monitorinqi gücləndirilmiş, risklərin idarə edilməsi ; sistemlərinin qiymətləndirilməsi üzrə xüsusi metodologiya əsasında reytinglər verilmiş, zəifliklərin aradan qaldırılması üzrə tədbirlər planı hazırlanıb və onun icrasına başlanılıb.

Bütövlükdə, bankların idarəetmə xüsusilə risklərin idarəedilməsi potensiallarının artırılmasına yönəlmiş tədbirlər davam etdirilmişdir. Bank nəzarətinin maliyyə sabitliyi və risklərin qabaqlayıcı rejimdə aşkarlanması potensialı gücləndirilmişdir.

Bütün bu tədbirlər bank sektorunun sabitliyinin yüksəlməsinə xidmət etmişdir. 2008-ci ildə iri məbləğdə xarici öhdəliklərin icra etməsinə baxmayaraq, banklar kreditləşməsinə davam etmişdir. Təkcə sentyabr-noyabr aylarında verilən yeni kreditlərin həcmi 1.9 mlrd. manat oluşdur.

Banklar həm xarici, həm də daxili öhdəliklərini ödəmək üçün kifayət qədər likvid aktivlərə malikdir. Hətta bəzi bankların borclarının vaxtından əvvəl geri tələb olunmasına baxmayaraq, banklar öz öhdəliklərini tam və vaxtında icra etmişlər.

Bank sisteminin kapitallaşması davam etmişdir. Kapitalın adekvatlığı da qənaətbəxş səviyyədədir, məcmu kapitalın adekvatlıq əmsalı 19% (prudensial tələb 12%) təşkil etmişdir.

Bank sisteminə inam sabit olaraq qalır, əmanət bazası, xüsusilə xırda əmanətçilərin depozitləri dayanıqlıdır. Bütövlükdə, cari ilin on bir ayında uzunmüddətli əmanətlərin xüsusi çəkisi 33%-dən 37%-dək artmışdır.

Qlobal likvidlik böhranına baxmayaraq, həyata keçirilmiş preventiv tədbirlər sayəsində bank sistemində maliyyə sabitliyi qorunmuşdur və banklar maliyyə dayanıqlığı nümayiş etdirilmişdir.

Azərbaycan Respublikasının Milli Məclisi 08 may 2009-cu il tarixində "Əmanətlərin sığortalanması haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununda əlavə və dəyişikliklərin edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Qanununu qəbul etmişdir. Qanuna edilmiş dəyişikliklə qorunan əmanətlər üzrə illik faiz dərəcəsinin yuxarı həddinin müəyyən edilməsinin Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının uçot faiz dərəcəsi ilə əlaqəsi aradan qaldırıldı. Qəbul olunmuş Qanuna əsasən illik faiz dərəcəsinin yuxarı həddini Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı ilə razılaşdırmaqla Əmanətlərin Sığortalanması Fondunun Himayəçilik Şurası müəyyən edir. 10 iyun 2009-cu il tarixində keçirilmiş növbədənənar iclasda Əmanətlərin Sığortalanması Fondunun Himayəçilik Şurası qorunan əmanətlər üzrə illik faiz dərəcəsinin yuxarı həddini Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı ilə razılaşdırmaqla 15 faiz müəyyən etdi.

Qeyd edək ki, 2009-cu il 01 yanvar tarixindən etibarən Fonda üzv olan banklarda 15 faiz dərəcəsi ilə və bu faiz dərəcəsi həddində əmanətlər yerləşdirmiş əmanətçilərin əmanətləri qorunan əmanətlər hesab olunur və fond tərəfindən sığortalanır.

Xatırladaq ki, Qanuna edilmiş dəyişikliyə əsasən kompensasiya məbləğinin maksimum həddi 30 min manatdır. Əmanətçilər əmanətlərinin sığortalanması üçün heç bir ödəniş etmirlər. Sığorta haqları yalnız banklar tərəfindən ödənilir. Bundan başqa qanuna dəyişikliyə uyğun olaraq hər hansı iştirakçı bankda sığorta hadisəsi baş verərsə, əmanətçilər sığortalanmış əmanətlər üzrə əmanətin 100% həcmində maksimum 30000 min manat məbləğində kompensasiya ala biləcəklər. Qeyd etmək lazımdı ki, kompensasiya məbləğinin 30 min manat çatdırılması MDB məkanında ən yüksək kompensasiya məbləğidir. Müqayisə üçün Qazaxıstanda kompensasiya məbləği 33 min, Rusiyada isə 25min ABŞ dolları təşkil edir.

Beləliklə, Mərkəzi Bankın pul siyasəti ölkədə makroiqtisadi dayanıqlığı qorunmasında aktiv rol oynamışdır. Pul təklifinin strukturunda müsbət keyfiyyət dəyişiklikləri davam etmiş. İqtisadiyyatda dollarlaşma səviyyəsi daha da azalmışdır.

Məzənnə siyasəti həm də valyuta bazarında sabitliyin qorunmasını təmin etmiş manatın ABŞ dollarına qarşı məzənnəsi il ərzində 5.2% möhkəmlənmişdir.

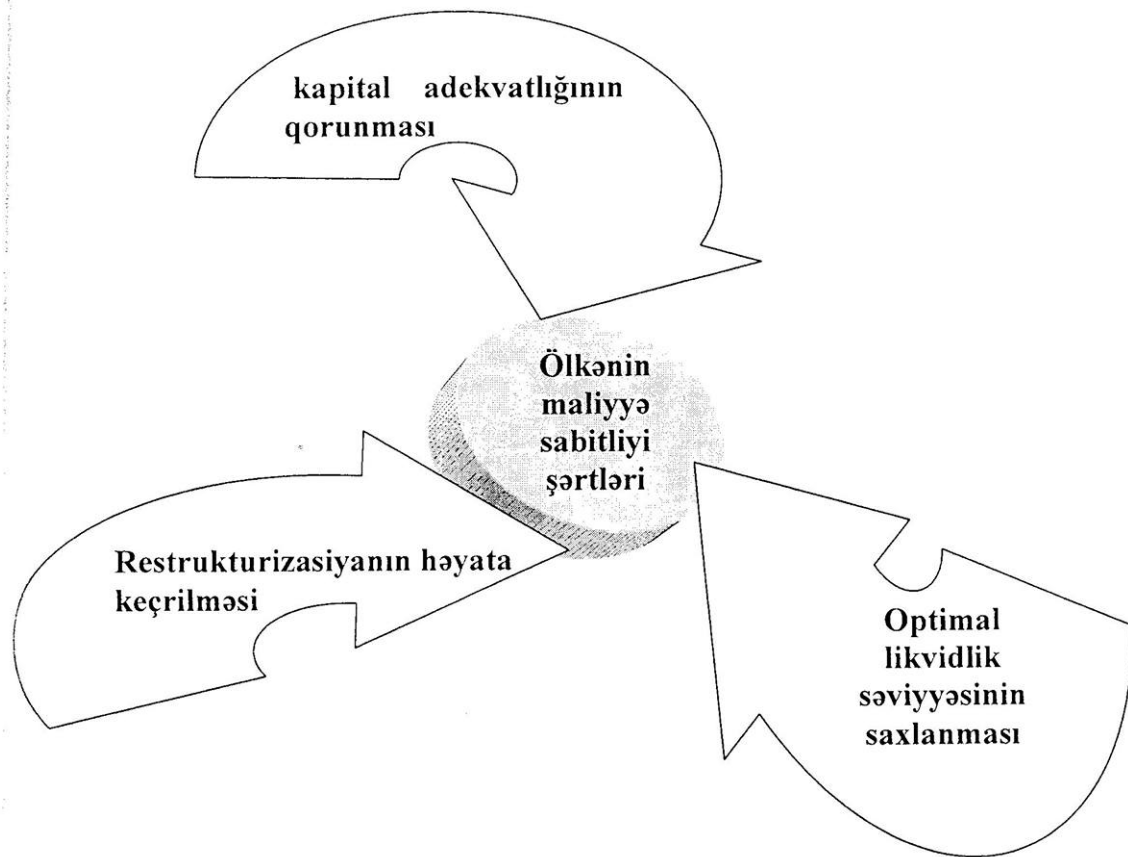
2011-ci ildə Mərkəzi Bankın bank sektorunda maliyyə sabitliyi siyasəti aşağıdakı hədəflərin realizasiyasına yönəldilib.(sxem 3.3)

- * Kapital adekvatlığının qorunması.
- *Optimal likvidlik səviyyəsinin saxlanması
- *Restrukturizasiyanın həyata keçirilməsi

Böhran dövründə bank sektorunda daha stabil və dayanıqlı artım mənbələrinə söykənməsi vacib şərtidir. Bu başlıca olaraq, maliyyə vasitəçiliyinin sağlam və uzunmüddətli iqtisadi artımına yönəldilməsi zərurətini şərtləndirir. Bunun üçün bankların resurs bazasında uzunmüddətli yığım mənbələrinin, o cümlədən kapital bazarının rolunun artırılması zəruridir.

Mərkəzi Bank başlıca vəzifəsini makroiqtisadi və maliyyə sabitliyinin qorunmasında və bu məqsədlə pul və maliyyə sabitliyi siyasəti strategiyalarının ; təkmilləşməsində görür. Bu uzunmüddətli dövrdə dayanıqlı və dinamik iqtisadi artımın başlıca şərtlərindən biridir. Dayanıqlı iqtisadi artıma nail olunmasında ölkənin ixrac potensialının tam reallaşması və diversifikasiya başlıca vasitədir. Bunun əsas şərtləri ; birbaşa xarici investisiyaların həcmnin artırılması, kapital bazarının dəyişdirilməsi, institutların və insan kapitalının inkişafıdır.

Maliyyə sabitliyinin hədəfləri

Ölkənin xarici iqtisadi mövqeyi əlverişlidir, strateji valyuta ehtiyatları potensial makroiqtisadi riskləri tam neytrallaşdırı bilən səviyyədədir. Hazırda iqtisadi artım tamamilən qeyri-neft sektorundan qaynaqlanır. İnflyasiya optimal idarə olunur və təkrəqəmli səviyyədədir. Makro-maliyyə sabitliyinin mühüm lövbəri olan manatın mübadilə məzənnəsi stabildir. Bank sektoru yüksək maliyyə dayanıqlığına malikdir. Maliyyə resurslarına çıxış genişlənir və təşviq olunur, nəticədə iqtisadiyyata kredit qoyuluşlarının artımı davam edir. Dünyanın əksər ölkələrinin kredit reytingi azaldıldığı halda, Azərbaycanın kredit reytingi yüksəldilmişdir.

2012-ci ilin pul və maliyyə sabitliyi siyasətinin əsas istiqamətləri iqtisadi artımın və inkişafın başlıca şərti olan makroiqtisadi sabitliyin qorunmasına, bank sektorunda maliyyə sabitliyinin təmin olunmasına və maliyyə vasitəçiliyinin dərinləşməsinə yönəldilib. Bu hədəflərə nail olmaq üçün Mərkəzi Bank pul siyasətinin və bank

nəzarətinin strateji çərçivəsinin davamlı təkmilləşdirilməsini həyata keçirəcək, habelə makroiqtisadi siyasətin koordinasiyasının daha da təkmilləşməsinə zəruri dəstək verəcəkdir.

Beləliklə, global maliyyə və iqtisadi böhran şəraitində makroiqtisadi sabitliyin qorunub saxlanması, dövriyyədə pul kütləsinin artmasına nəzarətin gücləndirilməsi və maliyyə intizamının sərtləşdirilməsi, uğurla həyata keçirilən neft strategiyası nəticəsində ölkənin getdikcə artan maliyyə ehtiyatlarından istifadənin səmərəliliyinin artırılması, istehlak bazarına nəzarətin gücləndirilməsi, iqtisadiyyatda sağlam rəqabət mühitinin formalaşması ilə bir sıra vacib tədbirlərin infrastruktur layihələrinin və digər sosial və iqtisadi proqramların icra olunması və həyata keçirilməsi Azərbaycan iqtisadiyyatında müsbət təsir göstərəcəkdir. Bu tədbirin həyata keçirilməsi Azərbaycan vətəndaşlarının rifahının yaxşılaşmasına və gəlirlərinin sabitləşməsinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir edəcəkdir.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR.

Bank sistemində mərkəzi bankın əsas rolu və mövqeyi bu ölkədə bazar iqtisadiyyatının səviyyəsi və xarakteri ilə müəyyənləşir ki, bu münasibətləri sabit hesab etmək düzgün olmazdı.

Bazarın və ümumiyyətlə maliyyə sektorunun gələcək inkişafının dövlətin tənzimləyici orqanı olan mərkəzi banksız təsəvvür etmək qeyri mümkündür.

Bank sırasından mərkəzi bankın ayrılması ikipilləli bank sisteminin yaranmasına səbəb oldu ki, bu pillənin başında mərkəzi bank durdu. Belə bir sistemin yaranmasının vacibliyi bazar münasibətlərinin ziddiyyətli xarakterindən qaynaqlanır. Çünki, .bir tərəfdən bazar xüsusi maliyyə resurslarından sərbəst istifadəni tələb edir ki, bu da ikipilləli bank sisteminin aşağı pilləsinin elementləri ilə təmin olunur, digər tərəfdən isə, bu münasibətlərə dövlət tənzimlənməsi vacibdir ki, bu da xüsusi institutun mərkəzi bankın olmasını tələb edir. Beləliklə Mərkəzi Bankın əməliyyatları və onların təkmilləşdirilməsi magistr dissertasiyasının araşdırılması bizə bir sıra nəticələr əldə etmək imkanı vermiş oldu ki, onlar aşağıdakılardır :

- mərkəzi bankların yaranması bir növ tarixi kəşfdir ki, bu da özlüyündə sahibkarlıqda sərbəstliyi qorumaqla bazara effektiv yiyələnməyə imkan yaradır.

Ayrı-ayrı ölkələrin mərkəzi banklarının fəaliyyətinin araşdırılması nəticəsində demək olar ki:

- mərkəzi banklar, ilk növbədə dövlətlə iqtisadiyyat arasında vasitəçidir və vasitəçi kimi qanunvericiliklə təsdiqlənmiş alətlər vasitəsilə pul və kredit axının tənzimləyən bir təşkilatdır.

- istənilən ölkənin mərkəzi bankının fəaliyyətində əsas məqsəd, bütövlükdə maliyyə-bank industriyasının inkişafı üçün qanunvericilik mühitinin daha da yaxşılaşdırılması, beynəlxalq standartlara uyğun müasir və rəqabətə dözümlü maliyyə-bank xidmətləri bazarının inkişaf etdirilməsi üçün münbit hüquqi bazarın yaradılmasıdır.

- Mərkəzi banklar ənənəvi olaraq dörd əsas funksionu yerinə yetirir: banknotların inhisarçı emissiyasını həyata keçirir; banklar bankı kimi çıxış edir; hökumətin bankiri kimi çıxış edir; milli valyutanın pul-kredit tənzimlənməsini və

sabitliyinin təmin olunmasını həyata keçirir.

Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının fəaliyyətinə gəldikdə, qeyd edək ki, o öz fəaliyyətində sərbəstdir, onun səlahiyyətləri, vəzifə və funksiyaları Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası ilə və «Azərbaycan Respublikasının Milli Bankı haqqında» Qanunu ilə müəyyənləşdirilir.

Azərbaycan Respublikasının Milli Bankı haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının hüquqi statusunu, onun məqsəd, funksiya və səlahiyyətlərini, habelə idarəetmə və təşkilati strukturunu müəyyən edir, dövlətin mərkəzi bankı kimi dövlət hakimiyyəti orqanları ilə və digər şəxslərlə münasibətlərini tənzimləyir.

- Mərkəzi Bankın passiv əməliyyatları sırasında olan banknot emissiyanın müasir mexanizmi kommersiya banklarının, dövlətin kreditləşməsi və qızıl valyuta ehtiyatlarının artırılması üzərində qurulmuşdur. Emissiya mexanizmi banknotların kredit təminatını müəyyənləşdirir.

Mərkəzi bank özünün analoji fəaliyyəti çərçivəsində pul emissiyasının ölçüsünü müəyyən etmək üçün kommersiya banklarının kassa dövriyyələrinin proqnozlarından istifadə edir.

- Mərkəzi bankların təyin etdiyi məcburi ehtiyatlar bankların depozit bazasının həcminə təsir etdiyindən, bankların kredit verməsini tənzimləyir və buna görə də bank resurslarının həcminə təsir edir.

- Mərkəzi Bank, tədaviyədəki pul kütləsi (nağd və nağdsız formada) təsərrüfat subyektləri tərəfindən ona olan tələbi üstələdiyi zaman məcburi ayırmalar üzrə normativlərin artırılması yolu ilə kredit restriksiyası siyasətini yürüdür. Bununla da o, bankları aktiv əməliyyatların həcmi azaltmağa məcbur edir.

- Mərkəzi Bankın mənfəəti Maliyyə Hesabatlarının Beynəlxalq Standartlarına uyğun olaraq gəlirlərdən xərclərin çıxılması ilə hesablanır.

- Mərkəzi Bankın mənfəətinin bölüşdürülməsi kapital ehtiyatları formalaşdırıldıqdan sonra baş verir. Mərkəzi Bankın reallaşdırılmış mənfəətinin sərbəst qalığı dövlət büdcəsinə köçürülür. Reallaşdırılmış mənfəətin sərbəst qalığı Mərkəzi Bankın illik maliyyə hesabatı auditor rəyi ilə təsdiqləndikdən sonra dövlət büdcəsinə

köçürülür.

- Mərkəzi Bank öz əməliyyatları üzrə faiz dərəcələrini pul bazarının likvidlik vəziyyətini nəzərə alaraq özünün açıq bazar, yenidən maliyyələşdirilmə və depozit əməliyyatları üzrə faiz dərəcələrini təsbit etməklə və ya hərraclarda tələb və təklif əsasında müəyyənləşdirir.

- Mərkəzi Bankı özünün pul-kredit siyasətini yürütdüyü zaman bu siyasətin yenidən maliyyələşdirmə faiz dərəcələri, məcburi ehtiyat normaları və açıq bazarda qiymətli kağızlarla bank əməliyyatları kimi alətlərdən istifadə edir.

- Dünya maliyyə böhranının ölkə iqtisadiyyatına təsirini azaltmaq məqsədilə Mərkəzi Bank pul və maliyyə sabitliyi siyasətinin əsas istiqamətləri iqtisadi artımın və inkişafın başlıca şərti olan makroiqtisadi sabitliyin qorunmasına, bank sektorunda maliyyə sabitliyinin təmin olunmasına və maliyyə vasitəçiliyinin dərinləşməsinə yönəltmişdir.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. (10 dekabr 2004-cü il.)
2. Banklar haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu (16 yanvar 2004-cü il)
3. Bank işi və elektron bankçılıq. Ə.Abbasov, Z.Məmmədov, R.Rzayev, Ş.Həmişəyeva. Qanun, 2003
4. R.A.Bəşirov Bank işi Bakı 2007
5. Beynəlxalq valyuta-kredit münasibətləri və xarici ölkələrin pul-kredit sistemi. Z.Məmmədov. Bakı-2001
6. Abdullayev Ş.Ə. Azərbaycan Respublikasında bank resurslarının idarə olunması. Sank - Peterburq 2002-ci il.
7. R.V.Əsgərova Pul, kredit və banklar Bakı 2007
8. M.Bağirov “Banklar və bank əməliyyatları” Bakı- 2003
9. Ş.Ə Abdullayev., R.Y. Əsgərova. «Bank işi» Dərslik Bakı 2009
10. Ş.Ə Abdullayev. Azərbaycanda bank sistemi və bank resurslarının idarə olunması. Bakı 2001-ci il.
11. Деньги, Кредит, Банки О.Ю.Свиридов Ростов на Дону 1999
12. Banks&Business октябрь 2004 Информационно-аналитический журнал
13. О. Лаврушин ”Банковское дело” Москва 2007
14. С. Галицкая “Деньги, кредит, финансы” Москва 2003
15. Иришев Б. К. Денежно-кредитная политика: концепция и механизм. Алма-Ата: Гылым, 1990.
16. Багиров М.М. “Кредитная система Азербайджанской республики” (монография). 439 с. СПб. Г.У.Е.ф. Санкт петербург, 1995.
17. Journal of “Monetary Economics”. May 2015
18. <http://www.ibar.az>
19. www.ilkaddimlar.com

20. С.А.Бартенев “Экономические теории и школы (история и современность)”. Москва 1996
21. Н.М.Зубко, А.Н.Каллаур “Основы экономической теории”. Минск 2007
22. Дж.М.Кейнс “Общая теория занятости, процента и денег”. Москва 1978.
23. К.Макконнелл, С.Брю “Экономикс: принципы, проблемы и политика”. Москва 2003
24. М.И.Плотницкий “Макроэкономика. Москва 2002
25. Л.С.Тарасевич, П.И.Гребенников, А.И.Леусский “Макроэкономика”. Москва 2003
26. Н.К.Бункина, А.М.Семенова “Экономическая политика”. Москва 1999
27. Р.А.Амвросов, К.А.Араненов, А.С.Богданов “Курс экономических теорий”. Киров 1998
28. Р.Дорнбуш, С.Фишер “Макроэкономика”. Москва 1997
29. Л.Г.Ходов “Основы государственной экономической политики”. Москва 1997
30. Р.Барр “Политическая экономия”. Москва 1995
31. www.google.az
32. www.cbar.az
33. www.anl.az
34. www.banker.az
35. www.wikipedia.org
36. www.kayzen.az
37. www.banks.com
38. www.banco.az
39. www.economy.gov.az
40. www.vergijurnalı.az

41. www.fiu.az
42. www.wordpress.com
43. www.azerbaijans.com
44. www.azericard.com
45. www.library.adau.edu.az
46. www.azerbaijan-news.az
47. www.az.apa.az
48. www.biznesjurnal.com
49. www.dissercat.com

Mehdibəyli Günay Əbülfəz qızı

“ Mərkəzi Bank və onun əməliyyatları”

XÜLASƏ

Dissertasiya işi Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankı və onun yerinə yetirdiyi bank əməliyyatları, Mərkəzi Bankın pul-kredit siyasətinə, bu siyasətin aparılması üçün istifadə edilən alətlər dəstinə həsr edilmişdir.

İşin əsas məqsədi Mərkəzi Bankın ölkə iqtisadiyyatında rolunu, qloballaşan dünya böhranının ölkə iqtisadiyyatına təsir səviyyəsini, bu təsirin qarşısının alınmasında Mərkəzi Bankın roluna, Mərkəzi Bankın apardığı pul-kredit siyasətinin səmərəliliyini, ölkənin mərkəzi bankı ilə kommersiya bankları arasındakı qarşılıqlı əlaqəsinin müasir vəziyyətini araşdırmaqdan ibarətdir.

Dissertasiya işi giriş, üç fəsil, nəticə və ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

I fəsildə dünya ölkələrinin mərkəzi banklarının, həmçinin Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankının ölkə iqtisadiyyatındakı rolu dəqiqləşdirilmiş, dövlətin Mərkəzi Bankın idarə olunmasında iştirakı və Mərkəzi Bankın məqsəd və vəzifələri araşdırılmışdır.

II fəsil müasir iqtisadi şəraitdə Mərkəzi Bankın yerinə yetirdiyi aktiv və passiv əməliyyatlara, Mərkəzi Bankın resurslarının formalaşması və onların yerləşdirilməsinə həsr edilmişdir.

III fəsil Mərkəzi Bankın pul-kredit tənzimlənməsində rolu adlanır. Bu fəsildə pul-kredit siyasətinin səmərəlilik göstəriciləri və makroiqtisadi nəticələri təhlil edilmiş, dünya maliyyə böhranının ölkə iqtisadiyyatına təsiri və ölkənin antiböhran siyasəti araşdırılmışdır.

Mehdibəyli Günay Əbülfəz qızı

“Центральный Банк и его Операции”.

РЕЗЮМЕ

Диссертационная работа посвящена теме о направлениях усовершенствования Национального Банка в банковской системе и в развитии Азербайджанской экономики, а также его операциям.

Основная цель состоит в выявлении социально-экономического развития, в целостности роль и значение Центрального Банка в процессе формирования новой социально-экономической системы, усовершенствования денежно-кредитной политики в методике анализа направлений и проблем, а также его регулировании.

Работа состоит из введения, трёх глав, выводов, списка использованной литературы.

В первой главе показана выявление центральных банков, сущность и роль центральных банков, изучена характеристика Центрального Банка, его функции и обязанности, специфика деятельности и структура банка.

Во второй главе изучены операции Центрального Банка, характеризованы его активные и пассивные операции, взаимоотношения и операции Центрального Банка с коммерческими банками.

В третьей главе затронуты вопросы усовершенствования денежно-кредитной политики, инструменты денежно-кредитной политики Центрального Банка, исследованы макроэкономические результаты этой политики, разработаны направления его усовершенствования, в целом антикризисная политика Центрального Банка.

Mehdibəyli Günay Əbülfəz qızı

“Central Bank and its operations”

Summary

Dissertation work dedicates to the bank operations held by Central Bank of Azerbaijan Republic, money-credit policy of the Central Bank and total tools' set for realizing of all above mentioned policy.

The main aim of the work is to show the role of Central Bank in the country economy, the influence level of globalized crises to the world economy, the role of Central Bank in the stimulating of this crises, efficiency of money-credit policy hold by Central Bank and investigating modern situation of mutual cooperation among commercial banks and central bank of the republic.

Dissertation work includes introduction, three chapters, resume and the list of literature.

The first chapter covers and exacts information about central banks of the world governments, also central bank of Azerbaijan Republic and its role in the country economy, participation of the country in the ruling of Central Bank, at the same time aims and responsibilities of the Central Bank.

The second chapter dedicates the active and passive operations in the economic situation realized by Central Bank, formulation and using forms of Central Bank resources.

The third chapter is called the role of Central Bank in money-credit stimulating. This chapter analyses proficiency indicators and macroeconomy conclusions of money-credit policy, influence of world finance crises to the country economy and anticrisis policy of the government.

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin magistrı Mehdibəyli Günay Əbülfəz qızının magistr ixtisas və elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim olunmuş dissertasiyasına

R E F E R A T

Mövzunun aktualığı.Bank sisteminə malik istənilən ölkənin pul-kredit sistemlərinin əsasını mərkəzi banklar təşkil edir.

Müasir dövlətin bank sistemində mərkəzi bankın əsas rolu və mövqeyi bu ölkədə bazar iqtisadiyyatının səviyyəsi və xarakteri ilə müəyyənləşir ki, bu münasibətləri sabit hesab etmək düzgün olmazdı.Bunun ən parlaq tərənnümü bazar münasibətlərinin müxtəlif mərhələlərində mərkəzi bankın rolunun dəyişməsidir.Mərkəzi Bank banklar bankı və pul-kredit tənzimləmə orqanı olmaqla dövlətin iqtisadi inkişafının məqsədlərinə və mürəkkəb iqtisadi proseslərə, o cümlədən, məcmu milli məhsulun həcminə, inflyasiya tempinə, milli valyuta məzənnəsinə, investisiya prosesinə təsir göstərir.Bildiyimiz kimi mənfəət əldə etmək Mərkəzi Bankın məqsədi deyildir.Mərkəzi Bankın fəaliyyətinin əsas məqsədi öz səlahiyyətləri daxilində qiymətlərin sabitliyininin təmin edilməsidir.Həmçinin fəaliyyətinin məqsədlərindən biri də, bank və ödəniş sistemlərinin sabitliyini və inkişafını təmin etməkdir Bazar iqtisadiyyatlı ölkələrdə mərkəzi banklar özlərinin həyata keçirdikləri əməliyyatları vasitəsilə kommersiya banklarının fəaliyyətinə iqtisadi metodlarla təsir etməklə bu məqsədlərinə nail olmuş olurlar.

Digər tərəfdən mərkəzi bank bazar infrastrukturunun mühüm tərkib elementi olan kredit sisteminin fəaliyyətini həyata keçirən və tənzimlənməsini təmin edən bir orqandır. Bu funksiyaları həyata keçirmək üçün mərkəzi banklar bank nəzarəti və bank əməliyyatlarının tənzimlənməsi üsullarından, məcburi normativlərdən və s. vasitələrdən istifadə edirlər. Beləliklə Mərkəzi Banklar öz əməliyyatları vasitəsilə ölkənin bank sisteminin yüksək səviyyədə fəaliyyət göstərməsinə, onun sabitliyinin qorunmasına, milli valyutanın alıcılıq qabiliyyətinin yüksək səviyyəsinə, inflyasiyanın mötədil səviyyəsinin qorunmasına, bununla da makroiqtisadi sabitliyə nail olurlar ki, bütün bu sadalananlar “Mərkəzi Bank və onun əməliyyatları” mövzusunun öyrənilməsinin böyük

əhəmiyyət kəsb etməsindən xəbər verir.

Ölkə iqtisadiyyatının inkişafında mərkəzi bankların rolu, bu bankların pul- kredit sisteminin tənzimlənməsi istiqamətində dünya iqtisadçılarının müxtəlif elmi əsərləri mövcuddur. Bu sahədə Azərbaycan alimlərindən Ş.Ə. Abdullayevin, M.M. Bağirovun, R.A. Bəşirovun, Ə.M. Abbasovun, M.M. Sadıqovun, M.X. Həsənlinin, R.M. Rzayevin, Z.F. Məmmədovun, E.M. Sadıqovun, R.V. Əsgərovanın, digər ölkələrin alimlərindən D. Rikardonun, C. Milin, A. Marşalın, C.M. Keynsin, L. Erxardın, F. Xayekin, V. Smitin, V. Klausun, C. Dornun, A. Andersonun, A. Reynoldsun və başqalarının əsərlərində müxtəlif, hətta qeyri-standart yanaşmalar mövcuddur.

Müasir şəraitdə Azərbaycanda baş verən bir sıra proseslər, banklararası və pul bazarındakı yaranmış xüsusiyyətlər, bank sektorunda və qiymətli kağızlar bazarında rəqabətin səviyyəsi və s. pul-kredit siyasətinin dünya təcrübəsindən məlum olan müxtəlif alətlərinin ölkəmizdə də tətbiq edilməsini və bu alətlərin tətbiqinin vəziyyətdən asılı olaraq daha da təkmilləşdirilməsini tələb edir. Bununla əlaqədar müəllif tərəfindən Mərkəzi Bankın əməliyyatları ölkənin sosial-iqtisadi inkişafına təsir vasitəsi kimi öyrənilir.

Magistr dissertasiyasının əsas məqsədi Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankının yerinə yetirdiyi əməliyyatların iqtisadi proseslərə təsir mexanizmlərini tədqiq edərək iqtisadiyyatda onun rolunu qiymətləndirməkdən ibarətdir.

Dissertasiya işində qarşıya qoyulmuş məqsəddən irəli gələrək aşağıda göstərilən məsələlərin tədqiqi nəzərdə tutulmuşdur:

- mərkəzi bankların təkamülü və təşkilati formaları;
- mərkəzi bankların funksiyaları;
- mərkəzi bankların passiv əməliyyatları;
- mərkəzi bankların aktiv əməliyyatları;
- bank sisteminin inkişafında Mərkəzi Bankın strategiyası.
- bank sisteminin tənzimlənməsində Mərkəzi Bankın vəzifələri;
- Mərkəzi Bankın pul-kredit tənzimlənməsində rolu;
- Mərkəzi Bankın maliyyə bazarlarına təsiri;

Dissertasiya işinin predmeti bazar iqtisadiyyatı şəraitində Mərkəzi Bankın

iqtisadiyyata təsir mexanizmləridir, işin obyektı isə Mərkəzi Bankın fəaliyyətidir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi :

- Mərkəzi Bankın çeşidli pul- kredit siyasəti alətləri dəstindən səmərəli istifadə etməklə kredit bazarındakı likvidliyə təsir göstərir.
- Mərkəzi Bankın kredit təşkilatları üçün müəyyən etdiyi iqtisadi normativlərin və bank nəzarətinin təkmilləşdirilməsi.

Dissertasiya işinin metodoloji və nəzəri əsaslarını iqtisad elminin klassiklərinin əsərləri, Azərbaycan və xarici ölkə alimlərinin Mərkəzi Bankların əməliyyatları, pul-kredit tənzimlənməsi və digər fəaliyyət sahələrində elmi-tədqiqat işləri, pul-kredit siyasəti üzrə Milli Məclisin qəbul etdiyi hüquqi sənədlər, Nazirlər Kabinetinin və Azərbaycan Prezidentinin Mərkəzi Bankın pul-kredit siyasəti sahəsində qərar və sərəncamları, Mərkəzi Bankın normativ sənədləri və analitik materialları, müxtəlif statistik məlumatlar mənbələri təşkil edir.

Dissertasiya işinin birinci fəslində mərkəzi bankların təkamülü və təşkilati formaları, dünyanın ayrı-ayrı dövlətlərinin mərkəzi banklarının inkişaf mərhələləri, əsas xüsusiyyətləri, Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankının əsas vəzifələri və funksiyaları araşdırılır, bank sisteminin tənzimlənməsində mərkəzi bankların rolu, onların vəzifələri təhlil olunur.

İşin ikinci fəslində Mərkəzi Bank tərəfindən yerinə yetirilən əməliyyatlar araşdırılır və təsnifləşdirilir. Mərkəzi Bankın resurs mənbəyi, emissiya mexanizmi araşdırılmışdır. Həmçinin bu fəsildə Mərkəzi Bankın aktiv əməliyyatlarının tədqiqi də əsas məsələ kimi götürülmüşdür.

İşin III fəslində Mərkəzi Bankın əsas funksiyası olan pul-kredit tənzimlənməsinə həsr edilmiş, Maliyyə bazarına, depozit, dövlət qısamüddətli istiqrazları, valyuta, bankarası pul bazarına, kredit qoyuluşlarına Mərkəzi Bankın əməli tədbirləri təhlil olunur, bank sisteminin inkişaf strategiyası, burada nəzərdə tutulan tədbirlər araşdırılır. Magistr dissertasiyasının sonunda nəticələr və ədəbiyyat siyahısı verilir.

Tədqiqatın aparılması üçün informasiya mənbəyi kimi müəllif Azərbaycan Respublikası, Rusiya Federasiyası və digər ölkə müəlliflərinin monoqrafik əsərləri və

digər elmi ədəbiyyat ilə yanaşı Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankının rəsmi materiallarından, ABŞ-ın Federal Ehtiyat Sisteminin, İngiltərə, Fransa, Yaponiya, Almaniya mərkəzi banklarının rəsmi materiallarından, müxtəlif , internet saytlarının iqtisadi materiallarından və s. mənbələrdən istifadə etmişdir.